

про Рекреативна
Комитетна

О. Копиленко. 1947 г.

Тво

ОЛЕКСАНДРА КОПИЛЕНКА

Спогади

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК · КИЇВ · 1971

Дуже часто про особу навіть найпопулярнішого письменника читачі майже нічого не знають. А творчість письменника є в значній мірі результатом його особистої вдачі, його інтересів і захоплень. Проникнути за сторінки книжки, побачити за ними автора — значить краще зрозуміти, про що він пише, повірити йому.

Зі сторінок цієї книжки про Олександра Івановича Копиленка, складеної із спогадів його друзів і колег, постає образ талановитої, різносторонньої, яскравої людини, що залишила по собі прекрасні книжки і світлий слід у душі кожного, кому доводилося зустрічатися з Олександром Івановичем.

Упорядкували
ЦЕЦІЛІЯ
та **ЛЮБИМ КОПИЛЕНКИ**

10-БЗ-27-70М

8У2
П78

ОДЕСЬКА ДРУКООФСЕТНА ФАБРИКА

КОРОТКА АВТОБІОГРАФІЯ

Народився я в м. Краснограді (тоді Костянтинограді Полтавської губернії; це було повітове місто) в 1900 році першого серпня.

Батько мій залізничник, мати — домашня господарка, зовсім неграмотна жінка.

Дітей було багато, щось понад десяток. Правда, багато й померло. Виживали найсильніші, за законом Дарвіна про боротьбу за існування. Заробляв батько мало, та ще, земля йому пером, любив чарчину перехилити, то жили ми, сказати б, не дуже пишно.

Вчився я спочатку в початковій трикласній школі, потім у так званій чотирикласній вище-початковій школі. Коли під час першої імперіалістичної війни в наше місто евакуювалася з західних земель учительська семінарія, я вступив туди і закінчив її в 1920 р.

Цього ж року подався в Харків і склав іспити в так звану «Академію теоретичних знань» — досить-таки химерний учбовий заклад експериментального типу. Ми жартома називали її «Академія терзань». Програма там була досить дивна. Скажімо, я вчився на біологічному факультеті, а здавав державне право. Встиг здати тільки римське право, бо скоро на базі академії був відкритий Інститут народної

освіти, де я і вчився на біологічному факультеті, бо з самого дитинства любив спостерігати життя природи, тримав вдома різну живизну, і мене ще у вище-початковій школі називали «зоологом».

Працювати довелося піти рано — шістнадцяти років. Спочатку працював вантажником на станції, тягав лантухи з борошном (здоровий був гевал!). Але працював не довго, бо мене прийняли на дослідну сільськогосподарську станцію помічником лаборанта.

Коли Червона Армія вигнала денікінців, я працював зав. відділом політосвіти (потім цей відділ називався відділом позашкільної освіти) при повітнаросвіті.

В Харкові весь час працював, коли вчився, спочатку в Наркомосі, потім у соціальному музеї, викладав фізичну географію на вищих повторних курсах комскладу, далі в редакціях газет і журналів.

Друкуватися почав приблизно в 1920—1921 рр. Спочатку друкував театральні рецензії, потім оповідання (і віршамі грішив, але приховую це старанно).

Надрукувати оповідання тоді було досить важко, особливо початківцям. В Харкові був один невеликий журнал «Шляхи мистецтва», і протопитись на його сторінки було нелегко.

Тільки коли було створено спілку революційно-селянських письменників «Плуг», до якої я вступив, з'явився спочатку альманах «Плуг», потім журнал «Плужанин». Почало виходити чимало газет — друкуватися вже було де навіть нам, молоді...

З «Плугу» я потрапив у «Гарт» — спілку пролетарських письменників. Рамки «Плугу» вже стали тісними...

Коли «Гарт» розпався, я ввійшов у ВАПЛІТЕ — так звану Вільну академію пролетарської літератури. Коли ВАПЛІТЕ перестала існувати, через деякий час організувався «Пролітфронт», де я теж був.

Потім виник ВУСПП — тодішній гегемон в українській літературі. Це було, здається, року 30-го. Але мене, з не відомих мені причин, до ВУСППу не прийняли, і до самої ліквідації раппівських організацій, до квітня 1932 року, я ходив у так званих «диких», «попутниках». Критики вуспівські дуже дошкуляли мені, бо своїх вони намагалися не критикувати.

Ну, далі Оргкомітет, одним з керівників якого я був, потім Спілка радянських письменників...

Перша книжечка вийшла в 1923 році — «Кара-Круча». Критика зустріла її прихильно, так само як і збілочку оповідань «Іменем українського народу», що вийшла в 1924 році...

Більша збірка «Буйний хміль» вийшла у 1925 році. Критика зустріла цю збірку дуже прихильно, і книжка за пару років була видана кількома виданнями. Зараз я дещо доробив в цій збірці.

Звичайно, пригадуються деякі речі, хоча багато чого і забулося. Але пам'ятаю таке: вийшла моя збілочка «Іменем українського народу». Випадково був я на суді, коли судили одну мерзенну банду. Тоді банди ще не всі були винищені на Україні. На матеріалі цього суду і виникло у мене це оповідання.

І ось через деякий час після виходу збірки «Іменем українського народу» одержую я на редакцію газети листа, здається, з Уманщини. Лист повний огидної, брудної лайки на мою адресу, а закінчується приблизно так: ми тобі, більшовицькому запродавцеві, зраднику, покажемо, що таке іменем українського народу. Від нас не втечеш — все одно знайдемо і в Харкові, і ти знатимеш, як ми вміємо катувати таких, як ти... Підпис якогось отамана нерозбірливий. Коли я показав цього листа деяким товаришам, мені порадили бути обережним, зокрема не вештатись деякий час ночами по місту... Я подумав собі — ось як може вплинути на ворогів нашого народу твір радянського письменника.

Звичайно, під час окупації гітлерівські буржуазні націоналісти не раз писали про мене, що я розбещую українську молодь більшовицькими ідеями, особливо романами «Дуже добре» і «Десятикласники», які дуже популярні саме серед молоді. Це я знаю по своїх виступах і численних листах від молодих читачів.

До речі, буває дивна доля книжок... «Дуже добре» я написав для дорослих читачів, зокрема для батьків. Коли працював над цією книгою, багато розмовляв з А. С. Макаренком, з яким знайомий ще з Харкова, коли він був начальником комуни ім. Дзержинського.

Антон Семенович дуже радив мені не згадувати кутив, щоб книжка була правдивою і гострою... Дуже шкода, що під час гітлерівської окупації загинули мої архіви і листи А. С. Макаренка, де він оцінював ці два мої романи.

І ось, коли вийшло «Дуже добре», книжкою відразу заволоділи юні читачі, молодь. На їх вимогу я написав «Десятикласників». А зараз одержую багато листів і записок під час виступів з запитаннями, чи скоро я напишу продовження «Десятикласників». Деякі читачі пишуть, що, мовляв, такі продовження вже є (так вони чули), навіть назви свої дають часом — «Студенти», «Інженери» тощо.

Тому що у нас, на жаль, є ще чимало «синьопанчішних» вихователів і ханжів, мені довелося кілька разів переробляти «Дуже добре». І ось недавно познайомився я з молодою вчителькою, яка попросила, щоб я дав їй почитати «Дуже добре». Я їй сказав, що 55-го року вийшли обидва романи в одному томі. А вона відповідає: «Ні, це видання у мене є. Але це не те, дайте мені одно з перших видань, яке я читала ще в школі... Бо сьогоднішнє видання ви надто вже заредагували».

На жаль, в цьому є частка правди. Адже й до цих пір існують ханжі і вихователі типу «синіх панчіх».

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

*Олександр
Батров*

ХАЙ СЛАВИТЬСЯ ПАРУС!

Я багато чув про Олександра Івановича Копиленка. Деякі говорили про нього закохано, інші — про його добру, широку душу, треті — з пошаною, як про автора талановитих творів, а четвертим подобалися в ньому ще й любов до природи й тварин і його фантастичне захоплення кактусами. Про них потім ми часто сперечались. Мені спочатку вони не сподобались...

— ...Що ви знайшли в них, Олександр Івановичу? Дикобрази...

— Вони?

— Так.

— Вони — зелені кулаки життя... Воюють з пустелею... З жовтою сипучою смертю... І перемагають...

Усе так. Усе правда. І в ньому самому було щось од них, сильне, життєствердне...

Як я познайомився з Копиленком?

... В Одесі був дуже гарячий день. Дуже сонячний. Дуже довгий. Я сиджу на лаві під акацією на колишній дачі письменника Федорова, де колись Бунін і Купрін щороку літували і переховувався від поліції свого часу Григорій Котовський.

Тепер дача належить Літфондові.

Високе небо. Тиша. Навіть пташок не чути. Мовчить і море. Дрімалось, я заплюшую очі. Несподівано наді мною лунає голос:

— Олександрє Івановичу, ось він, одеський босяк, Саша Батров, знайомтесь!

Це Юрій Карлович Олеша. Поруч з ним стоїть чоловік у сірому костюмі, дивиться на мене і посміхається.

Щось знайоме, навіть близьке, було в його очах, немовби я побачив у них самого себе... Не знаю, що подумав про мене Копиленко, але з ним я в ту ж мить подружився.

І от ми на березі, біля моря, лежимо на піску. Над морем, мов на якорях, стоять нерухомі хмари. Повітря довкола напоєне морською сіллю і солодкуватою гіркотою берегових трав. Ми лежимо, куримо і дивимось на далекі паруси. А чайки над нами кружляють і кричать так само, як і тисячі років тому, тут-таки, над Чорноморем.

Олександр Іванович зачерпує долонею жменю піску, пропускає крізь пальці золотавою цівкою і замислюється. Мовчки скурює одну за одною дві цигарки. Про мене він, мабуть, забув. І раптом:

— Читав ваше оповідання в одеській газеті... Сподобалось... От якби трохи коротше...

Я радий. Похвала Олександра Івановича чогось таки варту. Свою радість я виявляю в тому, що, роздягнувшись, з розгону кидаюся в море, пірнаю, кручусь колесом, здійсмаю каскади бризок, і в них вогнисто відбивається і блискає руде одеське сонце.

Ввечері ми гостювали у фонтанських рибалок, сьорбали при світлі вогнища юшку із скумбрії, слухали рибальські історії про казково багаті улови і неймовірні бурі, а навколо жовтогарячого полум'я шмигали рибачькі дітлахи. Одне з дівчаток, личко кругле-кругле, мов місяць, коли тільки хто проходив повз, щосили на все рибальське селище вигукувало:

— Гей, а в нас у гостях сидять дядько «Дуже добре»!
І... нашу юшку їдять! Аж другу миску...

Копиленко сміявся, сміявся до сліз — так розвеселила його горласта маленька рибачка.

В той час на дачі Літфонду відпочивали Максим Рильський, Володимир Сосюра, а поряд, у приватному будинку, жив Юрій Олеша. Літо було спечне, з широкими південо-східними вітрами, і Юрій Олеша водив нас пити пиво у пивну Монуса Сигала, на шістнадцяту станцію. Нашу увагу в цій пивній привернули літрові дубові кухлі.

Монус Сигал, добродушний гладкий дядько, був закоханий в Олешу, який подарував йому «Заздрість» з автографом на обкладинці. Друзів Юрія Карловича він завжди зустрічав привітною посмішкою.

Звичайно, після рибальської юшки нас потягло до кухля Монуса. Цього разу він нікому з нас не посміхнувся. Він був смутний. Справа в тому, що в нього пропала кішка, улюблениця чорна Кисана. Ось уже третій день він шукає її.

— Бідна моя царице...

Вона й справді була царственно прекрасна, агатова, зі смарагдовими очима.

— Я знайду її,— несподівано сказав Олександр Іванович.

Монус здивувався. Чи не жартує Копиленко? А коли не жартує, то чи пристойно відомому письменникові шукати по дворах кішку?.. До того ж він її не знайде.

Монус журно похитав головою і став ще сумнішим.

Ранком Копиленко зняв на ноги всіх фонтанських піонерів. Смагляві, горласті, міцноногі чортенята переполохали старих і малих мешканців Великого Фонтана. Вони ретельно обшукували дачні горища, перевіряли сараї, розсували густі зарості дикої смородини і навіть проникли в приміщення чоловічого монастиря. При цьому галас вони

там зняли неймовірний. Здоровенні пещені монахи живо розправилися б з порушниками їхнього монастирського спокою, коли б не з'явився на цю подію Копиленко.

І Кисану знайшли. Вона переховувалась в одній з берегових печер, і не сама, а з трьома кошенятами.

З радощів Монус безкоштовно поїв нас пивом і разом з нами усе рибальське плем'я.

Був уже кінець дня, коли ми поверталися додому. Простували берегом вздовж моря. Воно, як це буває в Одесі, майже на очах міниться барвами. Ніжно-синьо сяяла дальина, ставала бузковою, а потім лілуватою; і раптом в цій даліні яскраво, як біла пляма, спалахнув парус, повний вітру, високий...

Копиленко спинився, вглядівся в парус, простяг до нього руки і схвильовано вимовив:

— Хай славиться парус!

Три слова назавжди стали нашим девізом. Оте біле, біліше за пасмо хмар, полум'я паруса довгі роки поєднувало наші серця.

Війна надовго нас розлучила.

З Олександром Івановичем я стрівся вже після війни, у Києві. Ні, не змінився Копиленко, ясноокий, з високим чолом, веселий.

— Цілий?

— Як бачите.

— Чудово... Так... Ну, а плани?

— От привіз повість...

Копиленко поклав мені на плече руку і сказав:

— Залишайтеся ви, Саша Батров, у Києві!

— Ні, з Одеси нікуди...

Але в Києві я любив бувати. Дім Олександра Івановича з Цецілією Михайлівною і сином Любимом став для мене своїм. Навіть Веста, лягав густого шоколадного кольору, і та визнавала мене в домі Копиленка.

Але одного разу Олександр Іванович розгнівався на мене. Ми мали виступати в одній із шкіл перед старшокласниками, а я не з'явився, підвів годинник. Копиленко не прийняв моїх вибачань.

Я засмучений вештався по Києву... Несподівано біля вокзалу я побачив шоколадну Весту, одну, без ошийника. Я живо уявив собі зворушливу картину, як я привожу втікачку в дім Копиленка, і суворо загорлав:

— Веста, ану, за мною!

Крутячи хвостом, Веста підбігла до мене, лизнула раз, другий руку, але йти за мною категорично відмовилась... Недовго думаючи, я зняв з штанів пасок і майстерно закріпив на собачій шиї.

Спинив таксі. Водій, вусатий дядько у форменому кашкеті, усміхнувшись, заявив, що він перевозом собак не займається. До того ж бліх потім не позбавишся.

Я зібрався було гостро вичитати нахабі, але тут мої штани почали загрозово спускатися... Підтримуючи їх однією рукою, я вибрав інший вид транспорту — трамвай. В ньому ми благополучно дісталися до вулиці Ворошилова*, а там я вирішив зайти до Спілки письменників, добре що недалеко, і викликати Копиленка з машиною.

От і телефон. Я міцно вхопився за трубку.

— Ага? — почувся голос Олександра Івановича.

— Це я, Батров!

— Ну і що? — голос Олександра Івановича став суворішим.

— Олександр Івановичу, а де ваша Веста? — загорлав я не без злорадства.

— Веста? Веста вдома.

— Як вдома? Ану погляньте!

— Кажуть вам, вдома! Ану, Весто, до мене, подай голос!

---

* Тепер це вул. Велика Підвальна.

Я почув у трубку знайомий гавкіт Вести... Виходить, я вкрав чужого породистого собаку? Адже мене як злодія могли відправити до міліції.

— Чого ж ви мовчите?

— І зі мною Веста... Ще одна...— розгублено забурмотів я.

— Гаразд, приходьте. І, будь ласка, без «ще однієї Вести»... А то моя жінка нас заріже...— сказав він, сміючись.

. . . . .

Я в Одесі. Кличу до моря Копиленка.

І от він, нарешті, у нас, знову на літфондівській дачі. З Києва він приїхав своєю машиною з Цецілією Михайлівною і Любимом.

Йому, як і колись, подобається місто, особливо вулиці понад морем, порт, океанські кораблі і довжелезні одеські пляжі.

Сидимо ми на скелі чи вештаємось вздовж берега, а все ж часом пригадуються нам минулі дні, не забуті дерев'яні кухлі Монуса. Сам Монус зі своєю Кисаною у війну подався до партизанів у дніпровські плавні.

А море шумить, кричать невгамовні чайки. Відходять і приходять кораблі. Крутяться, танцюючи, одеські дівчата. І всюди сонце. І на обличчях хлопчаків, що купаються. І в небі. І в морі. І чимало цього доброго чорноморського сонця в очах Копиленка.

Я побував у Мурманську, Архангельську, Ленінграді, блукав по Смоленщині, і нарешті я знову в українській столиці. Як і завжди, мене зустрів Копиленко. Він схуд. Може, втомився. Часом на його обличчі з'являвся вираз занепокоєння, а може, навіть тривоги. Ні, це тільки так здається.

— Ну, як там у вас, в Одесі? Як море? Чи йде скумбрія? Що написали?

— Написав небагато...

— Писати небагато для вас, Саша Батров, надто велика розкіш...

Копиленко мовчить. Так минає хвилина-друга, а потім, наче забувши, що докоряв щойно за лінощі, по-змовницьки підморгує мені.

— Даваймо поїдемо на Охотицьку... Адже сьогодні неділя.

— А валіза?

— Здамо в камеру схову... За нею пошлемо Любима... Поснідаємо на вокзалі...

— А що скаже Цецілія Михайлівна?

Копиленко лукаво мружитья і прикладає пальця до рота.

— Ми хвилин на двадцять...

В його очах виграють хлоп'ячі пустотливі бісики.

Відмовити Олександрові Івановичу неможливо...

— Ну що ж, на волю, в пампаси, всього на двадцять хвилин.

Але там ми затримуємось надовго...

Олександр Іванович спинявся біля кожної клітки, розмовляв з барвистим, як циганська спідниця, папугою, глядив волохатого чорного пуделя.

— А ось і ми!— сміється Копиленко.

«Ми»— це два їжаки, які чи то здивовано, чи то суворо дивились на покупців...

Та чи не забагато місця займають на цих сторінках їжаки, Вести, Кисани та інші представники тваринного світу? Не знаю. Може. Але без них Копиленко — не Копиленко. На дозвіллі ми багато говорили про літературу. І ще ми багато і славно мовчали, особливо коли стояли на схилах Дніпра в цілковитій тиші і дивились на зорі, на їх золотаві розсипи в даліні, яка завжди хвилює, завжди кличе, вабить.

Зоряна далечинь! Що може бути чудесніше!

В Олександра Івановича я вчився працювати, не поспішати, не ганятися за грошима. Про все, що б я не написав, я завжди думав: а що скаже про це Копиленко?

Час минав. Олександр Іванович збирався в ліс на польовання з друзями. А був він уже хворий. Та про це нікому не говорив. Не хотів лікарів. Усе обійдеться. Признатися, я й сам так думав: ніякій хворобі не зламати сильно-го, кремезного Копиленка.

У Києві я пробув десять днів. Час повертатися додому. На прощання Олександр Іванович дарує мені товстелезну японську ручку. Я сприймаю це як командирський наказ — «не жаліти чорнила».

Копиленкові подобається моя догадливість.

— Приїжджайте, завжди радий, і хай славиться парус!

Ми обнялися, і поїзд, не поспішаючи, рушив на південь, слідом за хмарами, до моря.

Була осінь. Дождова. З тривалими вітрами. До Одеси приїхали товариші з Києва і розповіли, що Копиленко хворіє. Лежить у клініці. В окремій палаті. Надії немає. Всі дні думаю про Копиленка. Бачу його перед собою...

...От ми крокуємо з ним Пушкінською вулицею, чудовою одеською вулицею.

— Писати для дітей важко... Найвимогливіший народ на землі... Вивчати їхні душі? Ні, дітей не треба вивчати, дітей треба просто любити...— говорить Копиленко, немовби з ким сперечаючись, а сам збирає з тротуару опалі каштани. Він набиває ними повні кишені так, як це роблять одеські хлопчачки.

Напливають спогади...

А за вікном дощ. Стукотить у вікно, начебто проситься на нічліг. Скоро північ.

І раптом телефонний дзвінок. Говорить Київ. Мене ви-кликає Копиленко.

Чути було чудово. Раніш ніж почути голос Олександра Івановича, я чую його кроки. От замовкли.

— Старий?

— Я!

— Хай славиться парус!— гучно, чітко лунає в трубці.

— Коли додому?— кричу я.

— Скоро!

І тиша. І знову чути кроки, кроки капітана, який сходить на капітанський місток, щоб стати на свою останню вахту.

Прощай, Копиленко... Хай славиться парус!

*Валентин
Бичко*

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

Край лісу дуб. У три обхвати.
На нього — всі вітри зухвалі!
А він немов хотів сховати,
Закриє собою ті, що далі,

У глибині — дуби й дубочки,
І той кленок, і ту берізку...
Крізь полотно його сорочки
Ппульсує кров жаркого тиску.

Людина — він.
А з дубом зрісся.
Щоб проти бур стояти стійко.
А вибіг сміло на узлісся,
Щоб першим кидатись у бійку.

Так, в образі він — буйногомінний
дуб.
Я ж бачу його із бровами, мов
стріхами,
Із лагідно-жадібним усміхом губ,
З волоссям, що вгору зривалося
вихором.

Такого безмежного у просторі,
Мов хлопчика — тихого і соромливого,
Що все — просто так!—
міг віддати в житті,
Ніколи й нічого у світі за вигоду.

Йшли трударі до нього в гості,
З домів за нивами ставали,
Свої слова, пекучі й гострі,
З сердець глибоких діставали.

Несли не квіти-подарунки,
Не на підносах, не у вазах,
А все, що наболіло,— зразу
З важких вивалювали пазух.

Ішли і зовсім ще маленькі
(Ледь одірвалися від мами),
Свої розтулювали жменьки —
Ой, сонце — зайчика впіймали!

І ще і тому він був схожий на дуба,
Що птиці на плечі до нього сідали,
Неначе просили, щоб він приголубив,
І далі летіли полями, садами.

Тому, що кохався в гаях стоголосих,
На зорі вечірні виходив на чати,
Що десь над Дніпром, по коліна у росах,
Вкраїнські світанки любив зустрічати.

Він висікав людські обличчя,
Але не з мarmуру й граніту,
А з весняного дзвінкоріччя,
Із молодого сонцещвіту,

З сльози дитячої уранці,
З біди і щастя, з муки й болю,
З палкого прапора повстанців,
Що сміло йшли у бій за волю!

І материнська тепла мова
Пливла в рядках бентежних літер,
І в душі віяв нам зі слова
Пахучий романтичний вітер.

Заклавши за спину тонкі свої руки,
По вулиці йшов і вклонявся
каштанам.
Весна лепетала брунків'ям
розпуклим,
Чіпляла його переблиском
криштальним.

Він друзів стрічав у широкі обійми,
Усмішкою все говорилося живою:
— Ось тут моє серце, візьми
його, вийми,
Й на пам'ять про мене бери із собою!

...Гойдається в зелені вулиця млиста,
А він де? Все тут же, все тут же, як завше,
Вкарбований профілем в сонячне місто,
Чоло своє горде над каменем знявши!

*Зіновій
Віленко*

ДРУГ ПІОНЕРІВ

Створене півстоліття тому Всеукраїнське видавництво в 1922 році почало називатися ДВУ — Державне видавництво України. Отже, ДВУ є ровесником піонерської організації. Але не тільки цей збіг еднав юне покоління України з Державним видавництвом нашої республіки — тут, у ДВУ, створювали перші книжки й часописи для піонерів і школярів, тут був рідний дім тогочасних піонерських кореспондентів, яким випало щастя спілкуватися з першими українськими радянськими письменниками, відчувати їхнє щире піклування про молодого читача, про виховання дітей у комуністичному дусі.

То була славна пора зародження й буйного розвитку красного письменства. Із недавніх ще фронтів війни, з комнезамів, робітничих околиць, перших хат-читалень і повіткового комсомолу з'їжджалася літературна молодь до столичного Харкова — вчитися і працювати, торувати стежку в українську літературу. Перефразувавши слова Павла Тичини, можемо сказати, що народне море хлюпнуло свіжі лави кучерявих серцем юнаків...

Серед них був і 22-річний Сашко Копиленко, майбутній улюблений письменник піонерів, усієї шкільної молоді.

Наприкінці 1923 року, після того, коли припинила своє недовге існування створена Василем Блакитним і Варварою Чередниченко «Червона калина» — перший український радянський часопис для школярів, — літературний побратим О. Копиленка, «плужанський» секретар Михайло Биковець заходився, за дорученням наркома освіти В. П. Затонського, створювати новий журнал для дітей України.

Уже не в маленькій кімнатці Всеукраїдаву на Катеринославській, як холодного і голодного 1921 року, а в просторій залі Народного Комісаріату освіти відбувалася установча нарада, і не гурточок, що його позаторік вдалося Варварі Чередниченко зібрати навколо «Червоної калини», а десяток письменників, журналістів, працівників комсомолу започатковували вже не тримісячник, а двотижневик для піонерів і школярів — «Червоні квіти».

...У другій половині 20-х років, коли я працював секретарем редакції цього журналу, у шухляді мого стола зберігалася старенька папка з написом «Документи». Лежало там і запрошення на першу нараду, що його склав мій давній попередник, секретар першого складу редакції «Червоних квітів» Михайло Биковець.

Серед перших у числі запрошуваних на установчу нараду стояли імена Івана Сенченка, Грицька Коляди і найстаршого віком 23-річного Сашка Копиленка, які щойно дебютували в поезії колективною збіркою «Штурма».

На добру дружбу з піонерами України принесли до журналу Володимир Сосюра — марш «Спартаківці ідуть», Андрій Панів — «Школярський марш», Іван Сенченко — повість «Паровий млин», Андрій Головка — оповідання «Товариші», Павло Тичина — казку «Дударик», Петро Панч — оповідання «Портрет», а Олександр Копиленко — свій перший твір для дітей «Сеньчині пригоди», надрукований у «Червоних квітах» навесні 1924 року. Цього ж року журнал умістив нову його річ — «Юрко».

Про виняткову популярність «Сеньчиних пригод» свідчить той факт, що після журнальної публікації їх було видано чотири рази окремими книжками. Стільки ж видань витримали і його «Друзі» у 1928—1930 роках.

«Дорослий» письменник, О. Копиленко полишив на якийсь час роботу над повістями й романами, щоб писати про дітей і для дітей, яких він любив усім своїм щирим серцем. А вони, малята двадцятих і тридцятих років, довгими зимовими вечорами, при каганці, сиділи, схилившись над оповіданнями Копиленка, і їм несла було відірватись од захопливої розповіді про їхніх ровесників — Митька, який хоче бути схожим на великого Леніна, Юрка, котрий так мужньо визволяв брата-більшовика з лабетів білогвардійців...

1930 року Державне видавництво України заходилося публікувати щомісячними випусками «Повісті й романи для дітей». Слідом за «Студеними водами» Дмитра Бедзика юні читачі одержали книжку Олександра Копиленка «Друзі», в якій письменник яскраво відтворив будні дітей залізничників.

Пригадується 1931 рік. Редакція «Червоних квітів», дуже занепокоєна тим, що «відомі українські письменники досі не звернули належної уваги на дитячу літературу», що «є багато таких письменників, які навіть не спробували написати щось для дітей», вдалася до рішучих заходів, щоб «ліквідувати прорив у дитячій літературі».

На таку тривогу були всі підстави: ні Андрій Голово, ні Петро Панч, ні Олександр Копиленко того року не писали нових творів для дітей; після перших оповідань, уміщених в «Червоних квітах» у 1924—1925 роках, не з'явилось нічого з-під пера Наталі Забіли для піонерів; ще не писали дитячих повістей ні Олесь Донченко і Микола Трублаїні, ні Оксана Іваненко...

Отоді й створили ми з диткорів нашого журналу спеціальну бригаду, яка мала захопити українських письмен-

ників до писання «нових творів для дітей та, зокрема, творів для наших піонерських журналів і газет».

Наш дуже активний диткор Володя Бачун став за бригадира і разом із своїми однолітками П. Василівським, М. Боровським і О. Курідасом вирушив «на ліквідацію прориву в дитячій літературі».

До кого ж піти насамперед, щоб, як кажуть, був добрий почин? Певна річ — до дяді Саші, як любовно називали Олександра Івановича в нашій редакції, куди він часто забігав, не заходив, а саме забігав, уриваючи якусь хвилинку від своїх численних справ у ДВУ, в «Червоному шляху» та в інших редакціях, що містилися разом з нами в одному будинку. Скільки ж у нього діла! Щойно з'явилися друком його книжки «В полум'ї» та «Македон Блин», він закінчує роман «Визволення» і готує для видавництва «Рух» перший том вибраних творів...

Заскочив додому, а на нього вже чатує піонерська бригада.

— Дайте нам соціалістичне зобов'язання писати для дітей,— звернувся до письменника найсміливіший «ліквідатор прориву» Володя Бачун.

— Отак зразу? — всміхнувся Олександр Іванович.— Може, дозволите трохи подумати?

Та бригадир з «Червоних квітів» не мав права зволікати.

— Дядя Саша, пробачте, Олександре Івановичу, в редакції «Червоних квітів» є багато листів од хлопчиків і дівчаток, які вже давно прочитали по кілька разів ваші книжки «Сеньчині пригоди» та «Друзі» і запитують, чому письменник Копиленко не друкує нових оповідань...

І хоч як переконливо Олександр Іванович доводив піонерам, що зараз не має змоги перервати роботу над книгами для дорослих, і просив дати йому бодай кілька міся-

ців строку, щоб узятися до нового твору для дітей, делегація зажадала соціалістичного зобов'язання.

Минув якийсь час, і в № 10 «Червоних квітів» у травні 1931 року з'явився оцей лист:

«Я писав для дітей, правда, не багато, скільки змоги мав. Зараз готую нову повість з життя піонерів. Як закінчу, принесу в редакцію «Червоних квітів». Тільки до вас, товариші, й прийду в першу чергу!

З товариським привітом Ол. Копиленко».

Автор чудових творів, з яких молоде покоління вчилися жити в колективі, бути правдивими, чесними, Олександр Іванович правив за приклад, як сумлінний працівник, справжній радянський літератор.

У липні 1931 року ми вже могли повідомити читачам: «Диткорбригаді «Червоних квітів» тов. Копиленко обіцяв написати повість для нашого журналу... Свою обіцянку він виконав. Починаємо друкувати його повість «Комашня».

А слідом за О. І. Копиленком, йдучи за його добрим прикладом, озвалися на заклик піонерів його старші й молодші колеги — Сергій Пилипенко і Андрій Панів, Остап Вишня і Дмитро Бедзик, Іван Микитенко і Павло Усенко.

Принагідно нагадаю, що публікацію повісті О. Копиленка ми почали в «Червоних квітах», а продовження друкували вже в журналі «Піонерія», бо саме з серпня 1931 року «Червоні квіти» і «Більшовиченята», що виходили в Києві, об'єднали в один журнал під назвою «Піонерія».

Як відомо, Олександр Копиленко довгі роки входив до складу редакційної колегії журналу «Піонерія».

Людина веселої вдачі, письменник-життєлюб, О. Копиленко зазнавав на своїм віку не тільки творчої радості. Коли почали з'являтися його чудові оповідання про природу, широко відомі з книжки «Як вони поживають», в одній київській газеті запопадливий «критик» з табору

«ворогів казки» закинув Копиленкові, що він своїми оповіданнями мало не перешкоджає виховувати будівників нового світу...

Пригадую, як реагував на це наш дядя Саша.

— Читав, Зіньку, як духопелять моїх безідейних горобчиків?..

Життя посміялося з того запопадливого «критика»: «Як вони поживають» стала улюбленою книжкою мільйонів юних громадян нашої країни, яким судилося мати чудового друга-наставника, щирого й ласкавого дядю Сашу...

*Платон
Воронько*

МІЙ ДОБРИЙ КОПИЛЕНКО

Кожного разу, починаючи з кінця війни і майже до кінця 1958 року, коли я спускався униз по сходах письменницького будинку, що на Леніна, 68, то неодмінно зупинявся біля дверей одної квартири. Нехай надворі осіння хвища а чи зимова хуртовина — за дверима тієї квартири посвистував пташиний щебет. Не знаю, чим саме чарувало мене оте дрібненьке приглушене щебетання. Мабуть, в тому вчувався виклик живої природи одягнутій в бетон і камінь цивілізації. Справді, той високий і масивний будинок, тричі облуплений війною, з непомірно широкою і тяжкою аркадою замість шпиля, з могутніми кам'яними стінами, з цементово-кахельними маршами сходів, що квадратною спіраллю обвивали залізну безодню завмерлого ліфта, викликав почуття важкого торжества урбанізації. А може, через той несподіваний щебет я вчував широку, добру, щедру до життя душу господаря квартири.

Так чи інакше, я завжди зупинявся біля тих дверей, спирався на холодну ліфтову броню, запалював цигарку і мило слухав нехитру синиччину пісеньку. Інколи я стукав у двері і разом з господарем, присівши на низенький ослінчик, вслухався в пташині радощі та печалі, а частіше всього, допаливши цигарку, спускався далі вниз, не виходив, а

випливав на вулицю у шумовинні спогадань. Спогадання легкі і теплі, справді, як літнє шумовиння під лотоками. Я вільно перекидався через дні і роки, а найчастіше — майже через два десятиліття. Все здається чітким і рельєфним, ніби й не доторкався до нього пилоч часу.

Але це лише тоді, коли для себе, коли, як кажуть, для душі. А коли постає потреба переповісти свої спогадання людям правдиво, з тими подробицями і спостереженнями, без яких розповідь умирає за кожним словом, тоді твоє спогадання нагадує давно призабуту пісню. Недавно ти її намугикував, а кинувся заспівати в товаристві, як раптом зникли і слова, і мелодія. Пісня, звичайно, згадається, згадається неодмінно, але треба добре мобілізувати пам'ять, щоб не сфальшивити ні в словах, ні в мелодії. І тому я тепер з усією серйозністю збираюся з думками, відкриваю найглибші таїни пам'яті, аби правдиво розповісти про зустрічі з Олександром Копиленком, про нашу тиху, але дуже світлу дружбу. Мені нелегко. Час і забуття зробили свою справу, стерши з пам'яті багато характерних тогочасних рис, а з серця — дорогих почуттів. Скористаюся тим, що залишилось, а залишилось, я гадаю, найбільш глибоке, найбільш важливе.

* * *

В кінці двадцятих і на початку тридцятих років я вчився в Харківському автошляховому технікумі, а жив у Будинку робітничих підлітків. Це був не зовсім звичайний робітничий гуртожиток. В БРП знаходили притулок колишні безпритульні, вуркагани, які закінчували школи в дитячих колоніях і тепер виходили на шлях самостійного життя. А поскільки цим початкуючим «самостійникам» було по 14, 15, 16 років, то в БРП зберігався дитколонівський

уклад життя. Лише з індивідуальним підходом до того — де і як дістати на харчі.

Жили ми дружно і надзвичайно активно. Без нас не проходили ніякі суботники, авральні розвантаження вагонів, літературні диспути, прем'єри в театрах, відкриті судові процеси, де беерпівці часом були не лише слухачами, а й дійовими особами. Правда, наші герої вище «ковбасних» крадіжок не підіймались і крали лише у непманів (за крадіжки у непманів кара була легша), то все кінчалось без особливих трагедій і розлук.

В скорому часі поблизу від нашого будинку в Палаці культури «Харчосмак» створили літературний гурток. Постійний кістяк гуртка складався із наших хлопців. Дівчата, що жили з БРП, хоч і дуже любили літературу, в гурток не пішли, посоромилися. Старостою гуртка став Геннадій Брежньов, а керівником — молодий критик Данило Соколов. Відразу наших гуртківців запросили в Будинок Блакитного.

Був вечір призову ударників в літературу, але виступали не призовники, а відомі письменники. На вечорі головував Петро Панч. Виступали: Коряк, Іван Кириленко, Володимир Гжицький і Олександр Копиленко. Може, ще хтось, уже не пам'ятаю. Від призовників виступив молодий поет із Тракторобуду Вадим Собко.

З усіх виступаючих нам чомусь найбільше сподобався Олександр Копиленко. Він читав тоді оповідання «Буйний хміль». Оповідання те ми вже читали самі раніше, воно нам дуже подобалось. Та, мабуть, йшлося не про те, хто читав які твори. Нам треба було запросити до себе в гурток або в будинок живого знаменитого письменника. І щоб нам приємно було з ним, і головне — щоб він погодився завітати до нас. Ми звернулися до голови, Петра Йосиповича. Панч розпитав, хто ми такі, звідки. Узнавши, щиро зашміявся і сказав, що Сашко Копиленко до вас обов'язково

прийде і, мабуть, дуже швидко, бо він полюбляє таку братву, як ви.

Дійсно, Олександр Іванович дуже швидко, без попередження завітав до палацу. Зачувши, ми з будинку гуртом полетіли на зустріч.

Геннадій Брежньов бідкався, що не може зібрати весь гурток, що, крім беерпівців, мабуть, нікого не буде, бо ж не знають про таку подію.

Копиленко відказав, що це, мовляв, він так, мимоходом, і що зустрінемося не раз і не два.

Ми розглядали нашого гостя зблизька. Це був дуже молодий, здоровий по-робочому чоловік. Рухливий, розважливий, по-парубоцьки чубатий і одягнутий так, як одягалися робфаківці. Він такий, як є, ніяк не вкладався в того нашого уявного Олександра Копиленка, справді знаменитого письменника. Проте цей дійсний Копиленко був для нас рідніший і ближчий, аніж той, уявний. За кілька хвилин він ніби злився з нами, стерши всі вікові і будь-які кордони. Не те, щоб він намагався підладнатися під нас. Ні, йому справді було цікаво і весело з нами, а нам з ним тим більше.

Геннадій, як наш ватажок, чекав тієї хвилини, щоб урочно сказати: «Товариші, літературний вечір, присвячений зустрічі з відомим українським письменником» і т. д. Але така хвилина не наступала. Копиленко сидів верхи на стільці, поклавши свої довгі руки під підборіддя, і весело слухав наші веселі пригоди. Йшлося, скажімо, про те, як ми вчора тягли корзину винограду на четвертий поверх, зачепивши її гачком. Тягли довго, бо вона виявилась дуже важкою. Зібралось більше сотні зівак. Грек, господар фруктового погрібка, ніби нічого не бачив, важив виноград. А пізно ввечері замість того, щоб піти в міліцію, він сам приніс нам другу корзину винограду. Каже, що він за один цей вечір продав більше фруктів, ніж за тиждень

продає. Наш гість сміявся, вигукуючи: «Оце так реклама, ну й молодці, хлопці!» Ще якісь хороші слова нам говорив у справжньому захопленні.

Геннадій не витримав:

— Так отак ми і проведемо весь вечір, всю зустріч?!

— Ні, не так,— сказав Олександр Іванович.— У мене є розмова серйозна, творча.

— Значить, ви будете читати твори. Я відкриваю зустріч.

Копиленко засміявся:

— Не старайся, зустріч і так відкрита, а творів читати я не збираюсь. Розкажіть мені кожен коротенько про свою долю. Хто звідки родом? Що знаєте про своїх батьків? Хто з якого дитбудинку чи колонії прибув? Все, що знаєте про себе, бо ви насамперед — мої герої. Точніше сказати, таких, як ви, я дуже люблю. Є про що вам розповісти, діти революції.

Дітьми революції нас дійсно називали, але тільки на урочистих зборах і взагалі. Отак конкретно в близькій бесіді — це вперше. Крім того, наші вихователі про минуле намагалися не згадувати, і що ми про нього забули, бо воно тяжке. А тут розумний письменник усе повернув навпаки.

І пішли розповіді, і пішли долі дітей революції. Мені здавалося, що всі про все забули. В усякому разі ніколи ні в Охтирському дитячому містечку, де я виховувався, ні в БРП ні за яких обставин ніхто не згадував про те, що полилося в цей вечір. Знову присунулася громадянська війна, але не полками в сірих шинелях, не обозами з гарячими кухнями, навіть не важкими боями, а родинами, де батько поліг під Перекопом, а мати вмерла від тифу, дітьми, загубленими при втечі від Махна, Зеленого, білополяків чи німців.

То була хвилююча і єдина сповідь, бо після того я знов ні від хлопців, ні від дівчат в БРП нічого подібного не чув. І взагалі викликати справжнього вуркагана на таку світло-

печальну ширість — це річ майже неможлива. Проти цього у кожного з нас був глибокий непробивний імунітет. Ми потім згадували про цей вечір і не вірили собі, що таке могло з нами статись.

Ця рідкісна риса, яка з неймовірною силою виявлялась у Копиленка (як я переконався потім) — до кінця розкриття самому і передавати стихію цього найглибшого розкриття в інших.

Ніякої літератури в її прямому розумінні в той вечір не було. Хоч, мабуть, кожен із нас створив найбільш хвилюючу повість в своєму житті, повість своєї дитячої долі, глибоко драматичної, але неймовірно життєствердної і з усіх поглядів оригінальної, бо йшлося справді про дітей революції, яка вперше на землі і назавжди перемогла.

Пізно ввечері ми вийшли на залюднені вулиці молодій української столиці. Письменник тепер уже розповідав про себе, і, здається, так же щиро, як недавно розповідали ми. В його розповідях було все: і дитинство, і громадянська війна, і останні мандрівки по Україні, але знов-таки не було літератури.

Вийшли на площу Тевелева, сіли рядочком на сходах Університетського спуску.

— Істи хочете? — запитав Олександр Іванович.

Ми мовчали, вважаючи, що на таке цілком риторичне запитання відповідати не годиться.

— Ідальні вже зачинені, надто пізній час. Можна б і в ресторан, грошей у мене вистачить сьогодні, але вас туди не пустять, та це було б і свинство з мого боку, — ніби сам з собою розмовляв Копиленко. — Ходім за мною, гайда! — сказав він комусь із нас.

Вони пішли, а ми сиділи на сідцях і мовчали. Хоча те мовчання було дуже красномовне. Ми надто добре знали один одного, а тому без слів розуміли, що хто хотів висловити в ці хвилини.

Десь за півгодини на східнях Університетського спуску почався незабутній бенкет. На газетах лежала ціла гора ковбаси, сиру, цукерок. Стояли пляшки з кефіром, ситром. Було і кілька пляшок пива. Правда, посуду виявилось не густо: дві склянки всього, а з приборів — три кишенькові ножики. Але цього більш ніж достатньо. Так уже повелося, що хлопці у всіх дитколоніях, ну, а в БРП тим більше, були завжди голодні, як вовки, і за один присіст могли з'їсти скільки завгодно і що завгодно. Копиленко знав про це і розраховував саме на таких їдців, бо французьких булок було не менше, ніж три на душу, а сиру і ковбаси — не менше, ніж по фунту. Їли мовчки, нещадно шматуючи ковбасу і булки, проте спостерігали, як же буде вести себе пан письменник. Справді, в нашій уяві всі люди такі, як письменники, чи навіть усі ті, що живуть в квартирах, у будинках, а не в гуртожитках, не в бараках, — то пани. Вони їдять, одягаються і сплять, як пани, а не так, як ми.

Але, як виявилось, пан письменник нічим не відрізнявся від нас. Він їв ковбасу так, як їдять ковалі чи плотники, не нарізаючи шматочками, а смачно відкусував від цілого кавалка. Їв з апетитом, з задоволенням і з непідробною радістю.

Проте він дуже уважно слідкував за тим, коли хтось починав удавати, ніби наївся, бо харчі дуже швидко зникали. А потягти останній шматок зі столу навіть за нашим етикетом вважалося кричущою невихованістю.

Копиленко чудесно розумів ці маленькі хитрощі, і кожному, хто починав огинатися, тут же мовчки давав півбулки і кавалок ковбаси чи шматок сиру.

Хвилини за двадцять все чисто було з'їдено і випито. Копиленко говорив, що в разі якоїсь потреби всі хай звертаються до нього. Він зробить все, а допоможе, чим зможе. Коли не зможе сам — мобілізує друзів, а їх у нього багато.

Ми знали, що Олександр Іванович говорить щиро, він справді такий, що зробить все, аби допомогти комусь із нас в тяжку годину. І кожен був зворушено вдячний йому, хоч, правда, ніхто не думав звертатися до нього за допомогою. У колишніх безпритульних, вуркаганів, було чимало своїх залізних принципів. Один із них полягав у тому, щоб ніколи ні в кого, крім свого середовища, нічого не просити. Перетерпи, перемучайся, навіть украдь, але не проси.

Було вже дуже пізно. Треба б розходитися по домівках, але не могли. Всі були ситі, задоволені, загріті добротою нашого нового старшого друга, та чогось не вистачало. Мабуть, того, чого ми чекали від письменника — розмови про літературу. Мабуть, така розмова нам тоді була також необхідна, як і хліб.

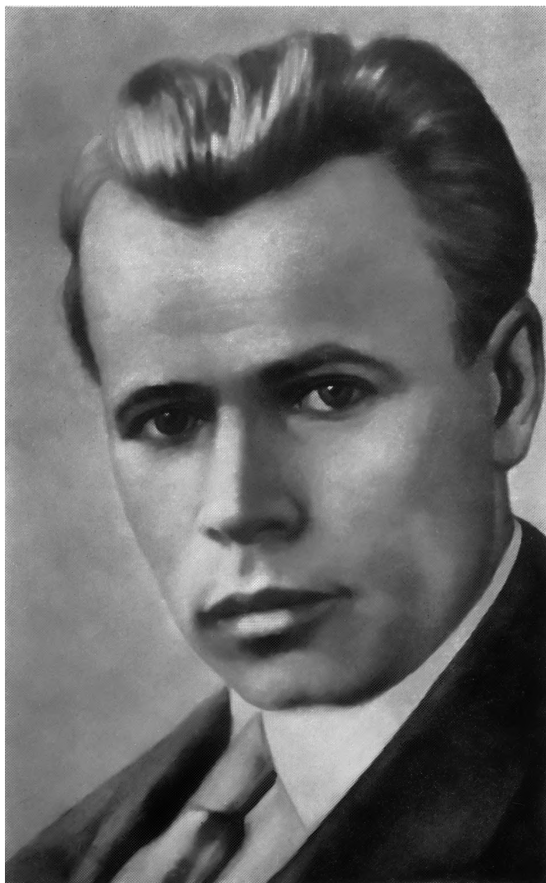
Хтось із нас не витримав і запитав, а чому, мовляв, ви, Олександр Івановичу, уникаєте розмови про літературу, ви ж письменник. Олександр Іванович відразу ж випалив, ніби чекав такого наполегливого запитання:

— Постійно і безугавно розмовляють про літературу лише графомани. Письменники ж мусять писати, а не патякати. Хіба швець, кравець розповідають на кожному кроці, як вони дратву сучать чи піджаки шиють?

Потім замовк, зосередився і став наче удвічі старший, ніж був до цього. Ми добре бачили його обличчя, бо стояли прямо під ліхтарем на пустіючій площі Тевелева.

— Ні, це я, мабуть, переборщив, — по паузі тихо додав Копиленко. — Письменник, звичайно, не швець і не кравець. Мене глибоко хвилює те, з якою увагою і пристрастю люди ставляться до наших творів і до самих письменників. Такого, мабуть, ні в одній країні ніколи не було на світі. Це щастя.

І все ж скажу вам, що головне — це сама книга, яку треба уважно прочитати. З розумом підбирати книжки для читання, бо на всі і сто життів не вистачить. І вам раджу

Листівка з портретом О. Копиленка,
видана в Харкові у 30-ті роки.

Дружній шарж О. Довженка.
1928—1930 рр.

Малюнок Г. М. Пустовійта.
1942 р.

більше читати, самим треба складати думку про книжку, а не слухати отих летючих думок від людей, які часом самі нічого не читають, а тільки виголошують якісь думки про той чи інший твір. А коли вже хтось із вас береться за перо, то пишть про своє життя, у вас воно таке велике, трудне і прекрасне водночас. У вас є про що розповідати людям. Та, мабуть, найголовніше для вас — це навчання. Вчіться грамоті, хлопці.

Прощаючись, ми домовилися, що неодмінно зустрінемося незабаром. Але сталося так, що те «незабаром» особисто для мене відлетіло аж на п'ятнадцять літ у майбуття.

* * *

Зимою сорок четвертого року я лежав у партизанському шпиталі тяжко поранений. Легко поранених там взагалі не було, на Велику землю з ворожого тилу вивозили лише тих, що або виживуть, або ні.

Першим до мене в шпиталь на Печерськ прийшов Степан Крижанівський. Йому хтось передав, що там лежить ковпаківський мінер і партизанський поет. Потім у шпиталі побувало чимало видатних українських письменників: Остап Вишня, Петро Панч, Андрій Малишко.

Після шпиталю я жив у Крижанівського і частенько бував у сусідньому будинку в гостинного Петра Панча. Петро Йосипович перезнайомив мене майже з усіма видатними українськими письменниками, які поверталися на виволену Україну з фронтів або з евакуації. Саме на його квартирі я вперше познайомився з Петром Козланюком, Ярославом Галаном, які прямували до Львова, і майже з усіма старшими письменниками, що жили в Києві.

Якось Петро Йосипович сказав:

— Знайомтесь, Олександрє Івановичу,— це Воронько,— додавши досить широку характеристику мого партизанського походження.

Серед кімнати стояв солідний веселий чоловік. Поскільки я не знав його прізвища, то лише угадував, хто це може бути. Колишнього знайомого Копиленка я в нім узнати не міг. Але це тільки зовні. Коли ми розговорилися і я дізнався, хто він є, почув його розмови, думки, відчув отой постійних рух, який не залишив письменника навіть тоді, коли він спокійно сидів у кріслі, то відразу відчув, що це той самий Копиленко, лише старший на півтора десятиліття. Внутрішньо він залишився таким же молодим, як був колись. Я знаю, що це думка досить банальна. Майже про кожну людину говорять саме так, щоб підкреслити її життєвостердність. Але ж Копиленко був молодим не лише, як кажуть, серцем. Всі його уподобання, герої його останніх, навіть ще не написаних творів — це майже всі були або підлітки, або юнаки і дівчата. Його солдати були юнаки, його партизани були або підлітки, або навіть діти. Копиленкові захоплення були всі чисто юнацькі.

Я напочатку уже згадував про пташок. Це, безперечно, захоплення юне, навіть дитяче, та цікаво, як до нього ставився сам Копиленко. Коли вже ми подружили з Олександром Івановичем і стали зустрічатися досить часто, я якось пожалівся, що після партизанського лісового життя якось тяжко в місті: природи не вистачає.

— Добре б мати дачу в глухому лісі, де б листя шуміло, пташки співали,— з посмішкою сказав він.

Я, не відчувши насмішки, навіть підтакнув.

— Та на біса потрібна ота дача. Звикли валити на місто всі злигодні, і відрив від землі, і відрив від природи, і ще сто лих пекельних. А самі навіть на дачах чи серед полісся ні землі не відчувають під собою, ні дерев не бачать, ні пташок не чують. Хіба в місті немає живої приро-

ди, зоряного неба, пташиного співу, тим більше, в такому місті, як Київ? Просто, любити треба природу, дерева, небо, птахів, звірину різну, і все це буде оточувати тебе скрізь, де б ти не був. Ось я вам покажу київську природу.

З того часу майже кожна наша зустріч супроводжувалась мандрівкою на лоно природи без виїзду з міста.

Олександр Іванович відкривав мені якісь чудеса. Він знав, де, в якому парку живе білка, де в маленькому скверіку поміж будинками живе сова, не кажучи вже про різних дрібних пташок. Ми з ним ходили на конюшні іподрому, між любе мені коняче дихання, їздили на пташині базари, де Олександр Іванович був своєю людиною. А які неповторні дерева він знав на околицях міста, скільки було у нього пернатих і волохатих знайомих на Трухановім і Жуковім островах. У нього дома всю зиму стояло сім-вісім кліток з різними співучими птахами, яких весною він урочисто випускав на волю.

В той же час Копиленко не був ні завзятим рибалкою, ні мисливцем. Він просто любив живе життя і вмів милуватися тим справді прекрасним, що було поруч і чого майже ніхто не помічав.

Є письменники, які зразу ж після «здрастуй!» починають розповідати, як нині писалося, що закінчив, що почав, де яка книжка виходить. Все це ми сприймаємо як належне, бо, як кажуть, що в кого болить, про те й гомонить. Олександр Іванович нічого не розповідав про свої труди. Здавалося, що він ніколи й до столу не сідає. Проте як багато і бентежно він працював. Як одна тема напливала, наче хвиля, на іншу. Навіть те, що у нього за життя вийшло в світ біля ста книжок, говорить багато про що. Сто прозових книжок — це доробок, яким рідко хто може похвалитися. До речі, автор цих ста книжок ніколи не хвалився ними. Така була вдача. Цю вдачу ми відчули ще в молоді його літа, і ніщо не змінилося до кінця життя. Що це —

скромність? Так, але тільки частково. Головне, мабуть, в тому, що Копиленко при своїй життєрадісній і розважливій вдачі був постійно незадоволений зробленим, створеним. Це також думка або риса, якою нагороджують майже кожного письменника. Але творча невдоволеність у Копиленка була настільки глибока, що вона в значній мірі заважала йому як письменникові, бо не мобілізувала його, а часом роззброювала. Саме це, як мені здається, стало причиною того, що письменник не повернувся до деяких своїх творів, не пройшовся по них пензлем майстра, хоч сам знав, що це потрібно, і знав, що він міг би зробити це. З цього приводу у нас з Олександром Івановичем були розмови, правда, в дуже обережній формі, бо і він, і я розуміли, наскільки це делікатна справа.

Копиленко не любив говорити про свою творчість, проте він був уважним до роботи інших. Ніхто із прозаїків, крім Остапа Вишні, так уважно не слідкував за моїми книжками, особливо ранніми, як Копиленко. Пригадую, десь у п'ятдесятому році влітку я написав кілька віршів для малят. Ні до цього не писав, ні потім не збирався писати вірші для дітей. В той час мене переповнювала могутня, героїчна партизанська стихія. При зустрічі з Копиленком я пожалівся своєму другові, що літо пропало марно, що мав написати поему, яка давно задумана, та так нічого й не написав. Олександр Іванович казав, що не може бути, що я, мабуть, щось та привіз із Криму. Я жартома показав йому оті дрібненькі віршики. Він наполягав, щоб ці вірші негайно відніс у Дитвидав, а той примірник, який у нього, він сам віднесе до «Барвінка».

Треба сказати, що, коли Олександр Іванович чимось щиро захоплювався, радість виявлялася буйно, іскристо і надовго. За кілька днів він розповів усім, кому міг, про мою нову книжку для дітей. Так народилася книжечка «Читаночка». Тепер, на відстані літ, я розумію, що «Чита-

ночка»— це те найкраще, що поки що написав для малят. Тоді я цього не розумів, і, коли б не досвідчений, доброзичливий погляд Копиленка, коли б не оте його захоплення, я, мабуть, би довго не розумів, що в цій галузі варто спробувати свої сили.

Олександр Іванович сам багато зробив у літературі для дітей і дуже заохочував до цієї благородної справи інших. Я згадав про випадок з книжкою віршів для дітей тому, що дуже важливий для мене той випадок, що нині я не мислю, не уявляю себе без такої прекрасної країни, як дитяча література, але треба сказати, що Копиленко, істинний прозаїк, був неабияким знавцем поезії, маючи бездоганний поетичний смак.

* * *

На початку 1958 року пішли чутки про те, що Копиленко тяжко хворий. Якось зустрівши його біля письменницького будинку, я відчув, що ці чутки, мабуть, правдиві. Олександр Іванович схуд, якось осунувся, та не це мені впало в очі. Найстрашніше було бачити, що зник отой постійний рух, внутрішній рух, динамізм, такий характерний для Копиленка. Хоча він намагався бути веселим. Правда, пожалівся на простуду, на старість, але якось жартома.

Восени я довідався, що Олександр Іванович лежить в урядовому санаторії Конча-Заспа. Поїхав туди. Поскільки в цім санаторії мені доводилося бувати частенько, я легко обминув вартового і чергових лікарів, бо знав: навіщати Олександра Івановича не можна. Коли дійшов до дверей його палати, мій запал прориву пропав. Кілька разів хотів постукати у двері і не рішався. Страшно було побачити умираючого друга. Була мертва година, тому нікого з

медперсоналу на коридорі не з'являлось. Так я ходив по м'якій дорожці, не знаючи, а чи кулею летіти звідси геть, а чи все-таки побачити Копиленка в найтяжчому стані. Все ж я легенько стукнув.

— Прошу! — почувся веселий, бадьорий голос, такий знайомий мені з давніх літ. І все ж я не повірив слухові — може, не в цій палаті Копиленко, може, його за цей день перенесли в іншу. Проте заглянув за двері. В просторій світлій палаті стояв чисто поголений, в свіжій сорочці і добре випрасуваних штанях сам Копиленко, як і завжди, повний руху, збуджено радісний.

— Житиму всім смертям на зло, минулося! — закричав він, обіймаючи мене.

Був теплий, ясний, казково золотий осінній день. Поскільки палата була на першому поверсі, ми вийшли на терасу. Мідяний дзвін осіннього листя прямо закликав, манив до себе у стару діброву, що над Кончею.

— Може, пірнемо в осінь? — запитав Олександр Іванович.

Я був, звичайно, за.

— Правда, мені не дозволяють довго гуляти, щоб не застудився, але мене завтра виписують додому, а тому наплюють.

— Як виписують? — здивувався я.

— Та кажу ж, все закінчилось, як треба. «Ложная тревога» і не більше, — говорив, пританцьовуючи. Копиленко. — пішли, поки сестер та братів не видно.

З горба до ставкової річки золотавим водоспадом текли плакучі верби в червону хвилю шелюги. Над спокійною широкою водою зависла сиза хмарка, біля містка завмерли зелені, жовті, голубі човники, мов іграшкові кораблики. За водою підіймалися старі могутні сукуваті і дупласті дуби. Сонце припікало, наче в серпні. Ми сіли на лавку, вкриту листям, наче каштановим килимом.

— Гарно, ой, як гарно!— не говорив, а тихо виспівував Копиленко.— Не природа, а свято! Справжній великдень! Воскресіння. А воно ж таки й є моє воскресіння. Здуру хотів було умирати. Та хіба ж можна, коли на світі отака краса, отаке багатство, отакі скарби чистого золота!

Копиленко аж задихався від захоплення, від радості життя. Я також був переповнений несподіваним щастям, ніби їхав на похорони, а потрапив на весілля. Від такого настрою ми навіть говорити по-людському не могли. Все вигукували якісь слова чи навіть звуки.

Дихнув вітерець, теплий, лагідний. Зашелестіло, задзвеніло опадаюче листя і потекло навколо нас безбережною повінню.

— Мені здається, що ми з вами пливемо по якомусь незвичайному морю,— шепотів Копиленко.

Ми справді пливли по морю щастя, пливли і пливли, не ждучи і не шукаючи берегів суходолу, суходолу реальності. Було бентежно мило, приблизно так, як тієї далекої ранньої осені, що тепер лежала за майже цілим тридцятиліттям вдалині. І ми згадали про ту осінь, про зустріч в «Харчосмаку», про бенкет на Університетському спуску.

Підійшов лікар і лагідно попросив Олександра Івановича зайти до палати, щоб часом не застудився. Ми весело попрощалися.

— Незабаром зустрінемося вдома!— проспівав мені Копиленко вслід так же юно і піднесено, як у тридцятomu році на площі Тевелева.

Те «незабаром» здійснилося за п'ятнадцять літ, а цьому «незабаром» не судилося стати ніколи.

*Яків
Городьської*

МІЙ ДРУГ, МІЙ БРАТ

Я подумав сьогодні, що відкриття меморіальної дошки на будинкові, де жив Олександр Іванович, проходило так, як і проходило життя Олександра Івановича... Вітер дув сильний, сипав сніг, було холодно, діти катались на санках. Не всі з них розуміли, що відбувається. А коли хтось із товаришів, якому доручили завершити цю офіційну і славну в той же час справу, сказав: «Одійдіть, діти, не заважайте»,— я сказав товаришам, що стояли поруч зі мною: «Хіба можна дітям сказати — відійдіть од Копиленка?» І зразу підійшли зграйкою маленькі школярки до Оксани Іваненко, Марії Пригари і спитали: що тут відбувається? Коли сказали — Копиленко, зразу ж згадали улюблені книжки письменника. Копиленко завжди був з молоддю. Якщо ви помітили, то, мабуть, здебільшого ми говорили не Олександр Іванович, зустрічаючись з ним, а Сашко.

Це був справжній друг нашого старшого покоління. А потім приходили нові ряди молодих письменників, які скоро ставали давніми друзями з нашим Олександром Івановичем, і знову чути було задиристе і тепле: Сашко.

Він був колючий письменник.

Він не завжди згоджувався з тим, що про нього говорять, що говорять про його товаришів. Він сперечався.

Я говорю про нього за правом старшого товариша. Нам сумно, старшим, сумно говорити сьогодні і в той же час радісно згадувати те добро, що пов'язано було з ім'ям нашого улюбленого Сашка.

Доля звела нас волею партії в одній організації — у Спілці радянських письменників. Все старе було відкинуто. Треба було бачити, як Сашко, один з секретарів Оргкомітету, овіяний славою, тим, що він був серед перших десяти чи то дванадцяти товаришів, яким було доручено утворювати, бути першим осередком Спілки радянських письменників, як він укупі з Іваном Микитенком, Петром Панчем і з рештою товаришів, як він запально працював, їздив до Москви, виступав там, був активістом Спілки радянських письменників.

Не було з'їзду письменників, на якому б він не виступав, не брав у ньому участі.

Перед нами був позапартійний товариш, але по суті комуніст.

І потім природним був прихід Олександра Івановича до партії. Він був не з тих, кого доводилося агітувати, умовляти, так би мовити, наближувати до воріт партії. Він був комуністом. І коли він став членом партії й одержав партійний квиток, я знаю, це було великою його гордістю.

В останній рік нам доводилося погоджувати з Цецілією Михайлівною теми наших розмов з Олександром Івановичем. А він вимагав або дзвонив. Не було ніякої фальші в його голосі.

Він цікавився своїми товаришами: вчора бачив М. Рильського. І говорив про Рильського, захоплювався його новою книжкою; вчора зустрівся з таким-то...

Важко було примусити його мовчати.

— Мовчи, мовчи, я говоритиму. Я знаю, що тебе цікавить, — казав кожен з нас.

А він говорив, розпитував. В ньому буяло життя.

А був він людиною задирикуватою, і був він людиною не кривою. Справжній письменник, який почував себе в літературі як у домі своєму.

...Нам сказали, що піде по Дніпру теплохід «Олександр Копиленко». Це чудесно.

Маяковський говорив про довгі, тривалі діла, що чекають на справжнього письменника. Це будинки, заводи, теплоходи...

Я пригадую Копиленка на Біломорканалі. Як він цікавився усім новим, що відбулося там, масовою перековкою.

Потім подорож у звільнену Бессарабію. Як він цікавився першими людьми, з якими ми зустрілися, перейшовши кордон. Як він взагалі цікавився людьми.

Все це давало кожному з нас почуття близького життя. Кожний чекав, коли він подзвонить, коли прийде. Ніколи він не приходив спокійно в дім. Обов'язково зі стуком, гуркотом, так, що вже чути було в коридорі — іде Копиленко.

І те, що ми сьогодні * зустрілися тут такою дружною, великою сім'єю, говорить про те, що він був другом для кожного з нас.

Можна було знайти слабкі місця в його творах, що роблять і робили іноді з більшою ретельністю, ніж навіть годиться, декотрі критики. Проте сила Олександра Івановича була не в окремих нерівностях, а в тому, що він відгукувався негайно на те, чим жила наша земля, і намагався весь свій талант мобілізувати на те, щоб побачити те нове і радіти з того нового, що, безсумнівно, росло разом з мільйонами, і він сам був цим новим.

Тому кожний з нас, згадуючи сьогодні Копиленка, говорить йому: мій друг, мій брат.

---

* З виступу на вечорі пам'яті О. Копиленка у республіканському Будинку літераторів у грудні 1959 р.

**Всеволод
Дашкевич,**

член-кореспондент
АН УРСР

ГІДНИЙ ВДЯЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Про Олександра Копиленка за його життя нелегко було писати. Коли до нього зверталися з проською розповісти про себе, він намагався переконати, ніби про нього, про його творчість розповідати нема чого.

— Писати треба про тих, хто багато зробив, кого багато людей любить, хто багато знав і багато спроможний був охопити, хто багато робить для пізнання свого часу, для його літописання, хто багато сходив доріг у житті і творчості, і дороги ті йшли тільки вгору; і ще чимало таких «багато» потрібно. А я?..

Під час однієї такої розмови був присутній М. Т. Рильський. Він сказав:

— Скромність прикрашає людину, але часом утруднює стосунки з нею. Ні, Олександр Івановичу, про вас треба писати так: вислухати весь ваш перелік того, чого начебто бракує вам, а тоді написати все навпаки. Ви тут виклали прекрасний план такої статті, план «від протилежного». От буде якийсь ваш солідний ювілей,— я саме за цим методом напишу про вас.

На жаль, статті Максима Тадейовича, написаної з цієї нагоди, ми не побачимо: до ювілейної дати не дожили ні сам ювіляр, ні Рильський. Але коли б спробувати нині роз-

повідати про О. І. Копиленка за таким прекрасним планом, то довелося б сказати приблизно таке.

Гідний поваги, казав письменник, той, хто багато (і, звичайно, талановитого) зробив. Копиленко, хоч він не дожив навіть до 60 років, кажучи словами П. Г. Тичини, «лишив нам гори й пагори творінь». Серед них — книга «Буйний хміль», романи «Народжується місто», «Дуже добре», «Десятикласники», «Лейтенанти» й інші, оповідання, нариси, п'єси.

Гідний шани далі, на думку самого Копиленка, той письменник, якого багато людей любить. Копиленка любили діти, підлітки, юнацтво, для яких і про яких він писав, любили дорослі люди, серед них такі, як М. Горький, Ф. Гладков, О. Кобилянська, В. Стефаник, Я. Галан.

Заслугує на увагу, вважав Копиленко, той письменник, який спроможний багато охопити. Щодо самого Копиленка, то О. М. Горький, який цікавився його творчістю, казав: «Мені подобається у нього те, що йому під силу (хай у різній мірі, не з однаковим, може, успіхом) проникнути в світ малих та юних — і зрілих, літніх; у світ солдатів-фронтовиків, які боролися за владу Рад, і трударів років п'ятирічки, перших колективістів на селі, перших комсомольців, інтелігенції... А широке охоплення, коли придивитися до літератури, дано не кожному...» І інше, про що тепер, можливо, не всі знають: будши тільки «чистим» письменником, О. І. Копиленко не раз дивував, наприклад, істориків тим, як добре він орієнтувався в їх науці; літературознавців — тим, наскільки він почував себе «вдома» в історії літератури, причому тоді, коли йшлося не тільки про Пушкіна чи Шевченка, Чехова чи Коцюбинського, а і про Шірван-заде чи азербайджанського письменника Ахвердова. Іноді ботаніки, які не знали, хто перед ними, після розмови з Олександром Івановичем казали: «Ви, певно, ботанік?», а метеорологи питали: «Ви теж метеоролог?»

Треба, за переконанням Копиленка, щоб письменник був правдивим літописцем свого часу. Щодо цього цікаво те, що з приводу творів Копиленка говорив Ф. В. Гладков: «Одна з цінних рис його прози — та, що вона може стати важливим матеріалом для літописців післяжовтневих днів». Справді, той, хто вивчатиме наше минуле 20-х років, не обмине «Буйного хмелю» Копиленка, історики перших п'ятирічок не залишать без уваги роман «Народжується місто», дослідники післявоєнних років вдаватимуться до «Лейтенантів», «Землі великої».

Від письменника Копиленко вимагав, щоб його дорога йшла тільки вгору. Він сам ішов такою дорогою, поступово позбуваючись вад, на які часом хибували більш ранні його твори: сприйняття революції як стихії, яке перешкоджало розгледіти в ній організуюче начало і творчість; незавершеність деяких образів і недоробки стилю. Письменник сам казав наприкінці свого життя: «Для мене свобода була найсвятішим у житті, революція — найвеличнішим, народ — моєю найбільшою любов'ю. Але дедалі ясніше я бачив: глибини пізнання їх не раз мені бракувало. І я силкуюсь цю глибину збагнути».

І ще чимало таких «багато потрібно», — говорив Олександр Іванович. Кажучи про нього самого, теж можна додати не одне «багато»: у нього було багато скромності, що ми бачили і з наведених вже його думок про себе; багато вимогливості до себе — щодо сумлінності вивчення описуваного, продуманості вживання кожного слова (всі, хто на початку своєї літературної діяльності користувався його порадами, з вдячністю згадували, як він вчив думати над вибором слова). І можна згадати багато людських рис, які змушували говорити про нього тепло і з повагою: доброзичливість, готовність допомогти іншим у творчості і в житті, тактовність, «увага і повага до людини» (так він сформулював для себе «перше правило кодексу моралі»).

У роки війни Олександр Іванович був військовим кореспондентом. Одного дня в Українському радіокомітеті, який тоді працював в евакуації, одержали листа від фронтовиків з просьбою: «Повідомте, будь ласка, чи правда, що загинув Копиленко. Нас тут дуже засмутила ця чутка... Він — один з тих, хто заслуговує на любов і добру пам'ять як письменник — нам так здається — і як людина». Чутка ця не відповідала дійсності — він не загинув. Але люди фронту добре сказали: Олександр Іванович Копиленко заслужив вдячну пам'ять поколінь.

*Юрій
Дольд-Михайлик*

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПАМ'ЯТНИК СУЧАСНОСТІ

Серед численних творів Олександра Івановича Копиленка, вміщених у чотирьох томах «Вибраного», знаходимо лише один на історичну тему — п'єсу «Чому не гаснуть зорі». Письменник створив її в роки війни, коли тема народної боротьби проти загарбників-чужинців була основою основ не тільки літератури, а й усього нашого мистецтва. В п'єсі-бо йшлося про боротьбу запорожців за зруйнування Кодацької фортеці на Дніпрі, гарнізон якої складався переважно з німецьких найманців, утримуваних на гроші польської шляхти.

Олександр Іванович Копиленко прийшов у літературу тоді, коли тільки-но відгриміли громи громадянської війни, коли країна тільки починала мирне життя.

Даремно було б чекати від двадцятирічного юнака чітких політичних поглядів, втілених у художню творчість. У ті часи навіть досвідчені політичні діячі не до кінця розуміли суть непу, багатьом і дуже багатьом здавалися майже непереможними ті труднощі, що стояли перед новою, такою молодого Радянською державою.

Олександр Іванович любив життя у всій його тогочасній невлаштованості, з усіма його труднощами і неповторними контрастами.

Копиленко пише багато, працює активно, може, навіть більше, ніж будь-хто з письменників. Протягом трьох років виходять п'ять його книжок. Хай переважно це невеличкі збірки оповідань, але кожне, навіть найменше, оповідання свідчить про невтомну роботу художника, який прагне помітити і відтворити найхарактерніше, який вболіває болями своїх героїв і веде їх ще таким трудним і невторованим шляхом до нового, кращого життя. У цих збірках,— і це природно,— переважає тематика громадянської війни («Кара-Круча», «Іменем українського народу», «Буйний хміль»).

Останній згаданий твір Олександр Копиленко назвав «темою для повісті». По суті ж це й є повість, хай невелика, але вже повість молодого письменника.

Свого часу вихід «Буйного хмелю» викликав численні критичні відгуки. Критика досить одностайно відзначала художні якості нового твору молодого письменника, констатувала, що «Буйний хміль» незаперечний доказ його творчого зростання. Але критичні зауваження були одностайні і в іншому: письменникові цілком обгрунтовано зауважували, що він змальовує революційні події як прояв малоорганізованого бунтарства, як прояв стихійності класових боїв.

О. Копиленко любив цей твір. Десь у тридцяті роки він мало чи не заново переписує окремі сцени й епізоди «Буйного хмелю», а в 50-х роках знову повертається до його редагування. Остання редакція оповідання могла б, здається, задовольнити сучасного читача.

Якщо вірити твердженню старогрецьких філософів, що кожна людина має своє «акме»— кілька років найбільшого розквіту духовних і творчих сил,— то початок тридцятих років нашого сторіччя і віку письменника (адже Олександр Іванович — ровесник віку, бо народився 1900 року) був початком «акме» письменника.

«Народжується місто»— один з найперших романів в українській післяжовтневій літературі про місто, робітничий клас. Неважко впізнати, що матеріалом для цього роману стала побудова першого робітничого міста навколо Харківського тракторного заводу.

Найціннішим у романі «Народжується місто» і є цей неповторний «аромат» першої п'ятирічки. Тоді в нас ще не було екскаваторів і бульдозерів, не було канавокопачів і могутніх кранів, якими тепер озброєне перше-ліпше будівництво.

«Народжується місто»— художня картина того, як ми будували свої перші індустріальні велетні. Художник чудесно вивчив матеріал, знав людей, жив їхнім життям, і йому пощастило створити переконливу картину народження нового, радянського міста.

Критика в цілому позитивно зустріла появу роману, хоч авторові і закидали ряд серйозних обвинувачень. Про ґрунтовність одного з них і хочеться сьогодні трохи поговорити.

Йдеться про те, що в романі надто побіжно змальовано особисте життя героїв.

Справді, письменник не заглиблюється в інтимний світ життя своїх персонажів. Але мені здається, що автор робить це свідомо — таке заглиблення порушило б самий стиль роману «Народжується місто», уповільнивши той гарячковий темп, у якому розгортаються події. Сучасники і герої першої п'ятирічки знають, як мало ми тоді (не в літературі, а в житті) приділяли уваги особистому, побутовому.

В романі Копиленка часто зустрічаємо вирази «робітничий батальйон», «фронт», подібну військову термінологію. Це не випадковість. Наші будівельники споруджували перші фортеці нашої індустрії з таким же завзяттям, як брали Перекоп, громили Денікіна й Петлюру.

В романі «Народжується місто» письменник продовжує тему, яка червоною рисою проходить через усю творчість Копиленка, і особливо першої половини,— тему класової боротьби. Правда, образи негативних героїв зроблено трохи схематично. Вони не запам'ятовуються так яскраво, як образи Раї, Сашка. Цей огріх письменника виправдується одним — його захопленістю тими, хто будував нове місто.

«Дуже добре» і «Десятикласники» і сьогодні лишаються в нашій сучасній українській літературі найкращими творами про радянську школу, її вихованців. До сьогоднішньої школи з чіткою, усталеною програмою ми прийшли не відразу. Були тут усілякі збочення (один «Дальтон-план» чого вартий). Копиленко знав школу, педагогічний процес, знав і любив дітей. Герої його романів — повнокровні, живі, такі чудесні у своїх щирих пориваннях радянські школярі! Життєвість їх у тому, що їм властиве все багатство почуттів чарівних років юнацтва: і надмірне захоплення, і розчарування, і швидкоминучий сум, і бурхлива, мов весняна повінь, радість.

І сьогодні романи Олександра Івановича «Дуже добре» і «Десятикласники» не залежуються на полицях бібліотек. Їх читають дорослі, їх читають школярі. В них-бо життєва правда, художня правда життя — тобто якості, які тільки й обумовлюють довголіття кожного твору.

Набуток письменника за роки Вітчизняної війни ні кількісно, ні якісно не становить значного розділу в творчості О. Копиленка. Можливо, це пояснюється тим, що письменник віддав багато часу повсякденній, такій потрібній, але для творчого життя малопомітній роботі, як співробітництво в редакціях газет, на радіо і т. ін.

Після війни О. Копиленко написав два романи: «Лейтенанти» і «Земля велика», які теж стали помітним явищем у післявоєнній радянській літературі. Хотілось би знову підкреслити особливу рису творчості Копиленка: і в цих

двох романах, як і в трьох попередніх, позитивні образи написані далеко виразніше, сильніше, яскравіше, ніж образи негативні. Звичайно, це недолік, і свого часу письменника за це критикували. Але не можна при цьому забувати і тої особливості, яка притаманна Копиленкові: жадібною уваги до нового, народжуваного. Його куди більше цікавить, як формується світогляд нової людини, когось з колишніх десятикласників, ніж вузький світ тих «маминих дочок», що скочуються в bagno міщанства.

Для дітей Олександр Іванович писав багато і плідно. І діти знали і любили письменника. Я був присутній на його зустрічі з учнями однієї з київських шкіл. Це була справжня зустріч друзів, які давно порозумілися і знайшли спільну мову.

І справді, оповідання Копиленка для дітей позбавлені того «сюсюкання», за яким дитина одразу відчуває фальш і нещирість. Вони насичені своєрідним, зрозумілим дітям гумором, відзначаються правдивістю ситуацій. Тут багато допомагало письменникові його чудесне знання природи. Адже не раз Олександр Іванович висловлював жаль, що він не став «справжнім», тобто професійним, біологом, про що мріяв в юнацькі роки. А знання природи, любов до неї, вміння показати всю її красу — це якості, що проходять червоною рисою через усю творчість Копиленка, мають особливе значення в творах, присвячених наймолодшим читачам.

Мало не сорокарічне творче життя одного з найстаріших радянських письменників було дуже насичене, часом навіть напружене. О. Копиленко прагнув йти і йшов у ногу з сучасністю. Він цю сучасність знав, любив, оспівував. Перечитуєш його твори — і перед тобою мало не сорокарічне життя республіки.

Копиленко — співець цього важкого і славного сорокаріччя.

*Григорій
Донець*

З КОГОРТИ СЛАВНИХ

Чи не найяскравішою сторінкою мого не дуже радісного далекого дитинства було назабутнє літо 1929 року. Саме тоді мені довелося вперше побувати в Харкові — тодішній столиці України і вперше побачити живих письменників, зустрітися з молодим ще Олександром Івановичем.

А сталося все це зовсім несподівано. Одного чудового червненого ранку мене — закоренілого селяка — було викликано з рідного села Курилівки в Канівський райком комсомолу. Секретар райкому поглянув, як мені здалося, не дуже задоволено на мої добре-таки приношені штани і на таку ж бувалу в бувальцях сорочку (я тоді був пас-тушком), на полатані черевики, скрушно похитав головою, а тоді вже подав руку і почав вести розмову.

— Завтра ж, — сказав він, — сідайте на пароплав і їдьте до Черкас, а звідти до Харкова. Вас, як активного дит-кора, викликає редакція газети «На зміну».

Ці слова для мене були як грім серед ясного неба. Я справді на той час був дописувачем піонерської газети «На зміну» (теперішня «Зірка») і журналу «Червоні квіти», друкував там свої дитячі вірші, але про те, що мене можуть викликати до столиці, — я навіть гадки не мав. До того ж у мене в кишені не було жодної копійки і не було

абсолютно ніяких надій на те, що моя мати-вдова десь зможе найближчим часом ті копійки дістати.

— Може б, хтось інший поїхав,— почав я несміливо відмовлятися,— грошей на поїздку у мене немає, дороги не знаю та й одежа — самі бачите яка...

— Ні, ні,— категорично заперечив секретар,— вже два рази дзвонили з окружному комсомолу з Черкас і два рази безпосередньо з редакції з Харкова і називали конкретно твоє,— тут секретар перейшов на «ти», і це мені більш сподобалось,— прізвище, так що мерщій збирайся і гайда... А грошей на дорогу трохи знайдемо.

Того ж дня мої штани мати підлатала, сорочку випрала, черевики я почистив сажею, і вони стали чорні, як галчине крило. На дорогу захопив шматок хліба, чистого зошита, олівця і подався до пароплава. В Черкасах до мене приєдналося ще кілька піонерів, і наступного дня поїзд поїхав на Харків.

Столиця України зустріла нас привітно, особливо ж радісною була зустріч у редакції газети «На зміну». Редактор нашої любимішої піонерської газети Олесь Громов, якого ми всі теж вперше бачили, виявився дуже доброю, привітною і сердечною людиною. Він потурбувався, щоб ми добре провели час у Харкові, і повідомив приємну новину: крім гостювання у столиці України, ми ще маємо поїхати на екскурсію до самої Москви!

Десь на другий чи на третій день після нашого приїзду ми розмовляли з співробітниками нашої газети, ділилися враженнями від побаченого і пережитого. І ось в цей час до мене підбіг мій дружок з Ізюмщини — диткор і піонерський поет Іван Копернак (пізніше він виступав у пресі і навіть видав збірку поезій під дещо зміненим прізвищем — Іван Коперник) і потяг за руку до другої кімнати, пояснюючи по дорозі причину свого хвилювання:

— Ходімо, Грицю, там прийшли письменники і хочуть

з диткорами порозмовляли... І знаєш хто? Наші любимі — Олександр Копиленко і Олень Донченко...

Мені ці прізвища були добре знайомі — адже ж книжки Олександра Копиленка «Сеньчині пригоди» і «Друзі» давно вже мною були прочитані і перечитані, доводилося читати і його оповідання для дорослих у «Культурі і побуті» — двотижневику, що виходив тоді додатком до газети «Вісті».

...Високочолий, з зачесаним назад чубом, у літньому костюмі, Олександр Іванович стояв в оточенні своїх молодих читачів, весело розглядав усіх нас з під густих темно-русих брів і привітно посміхався. Був він тоді ще зовсім молодим, але вже широко відомим письменником, сповненим сили і енергії.

Ми з Іваном Копернаком зразу ж пробилися наперед і опинилися майже впритул біля Олександра Івановича, а Олень Донченка трохи осторонь оточила інша група.

Хтось запитав, над чим зараз Олександр Іванович працює. Без жодного натяку на зверхність, як рівний з рівними, розмовляв Копиленко з нами і з задоволенням почав розповідати про свої творчі плани.

— Закінчив оце, хлопці, великий роман для дорослих. Добре довелося над ним попрацювати. Навіть сорочка була на спині мокра...

Поглянув потому на всіх нас, але навколо панувала цілковита тиша, і письменник продовжував:

— Не забуваю і про вас. Моє наступне оповідання — а можливо, це буде повість — буде зватися «Комашня». А про що там буде річ — про те завчасно говорити не будемо. Прочитаєте і дізнаєтесь. Постараюсь надрукувати його у «Червоних квітах».

Всі з полегшенням зітхнули: в «Червоних квітах» — значить, всі прочитаємо, бо ж журнал цей тоді був дуже популярний серед піонерів і школярів республіки.

Олександр Іванович на мить замовк, а потім знову усіх нас обвів допитливим поглядом, зненацька поклав руку на моє спітніле плече і запитав:

— Звідки такий загорілий на сонці?

— З Шевченківщини,— випалив я. (За адміністративним тогочасним поділом Черкаська область звалася Шевченківською округою).

— З якого району?

— З Канівського.

— О,— письменник багатозначно підняв палець угору,— звідти, де спочиває Тарас Шевченко.

Я не без гордості ствердно кивнув головою.

— І що ж пишемо — вірші чи оповідання? — поцікавився Олександр Іванович.

— Вірші.

— А бронзовий звідки? — перевів погляд Копиленко на Івана Копернака, в якого справді обличчя було немовби виточене з бронзи, та ще до того і чуб був рудий.

— З Ізюмщини.

— І теж вірші пишемо?

— Вірші,— признався Іван.

— А хто ж, хлопці, писатиме оповідання, якщо всі будете писати вірші? — І, побачивши, що ми розгубилися, сам же і відповів на своє запитання: — А втім, страшного нічого немає — я теж починав колись з віршів. Так що віршуйте, а там життя саме підкаже...

Одна жвава піонерка з м. Олександрії досить сміливо прорвалася наперед і звернулася до Олександра Івановича з запитанням, на яке всі ми з нетерпінням чекали якнайвищерпнішої відповіді:

— А скажіть, що для того треба, щоб стати письменником?

Письменник поглянув на неї з усмішкою на вустах, а потім, нахмуривши брови, цілком серйозно відповів:

— Для того, щоб стати письменником, треба, по-перше — писати, а по-друге — треба добре писати.

І замовк, зосередивши погляд на обличчі дівчинки, спостерігаючи, як вона буде реагувати на таку відповідь.

Дівчинка з Олександрії дуже уважно слухала, пильно зазираючи в очі Олександра Івановича.

— А як же навчитися добре писати? — не вгавала вона.

— А для цього треба мати здібності і багато знати. А щоб багато знати — треба добре вчитися. Оце і вся моя відповідь... Згода?

— Згода, — вже хором, але не дуже голосно відповіли всі ми гуртом.

В цей час до нас підійшов зі своєю групою Олесь Донченко. Кімната в редакції була тісенька, тож всю розмову письменники вели стоячи. Тепер, як видно, вони вже збиралися йти. Олександр Копиленко кивнув до Донченка і показав на дівчинку з Олександрії:

— Хоче стати справжнім письменником або поетесою.

— Якщо буде наполегливою в своїх стремліннях, то це бажання може бути здійсненням, — звертаючись до всіх, промовив Донченко.

— Безумовно, — ствердив Олександр Іванович, вселяючи цим теплим словом, підтримкою віру в наші дитячі серця.

Хтось запитав, чи знайомі письменники з Валентином Бичком і Іваном Неходою. Олесь Донченко відповів, що вони знають цих молодих здібних авторів. І Бичко, й Нехода часто тоді друкувалися в піонерській пресі, тож не дивно було, що всі диткори хотіли побачити їх. Олександр Іванович тут же звернувся до працівника редакції:

— Е, недобре ви зробили — чому ж і досі не познайомили свою диткорівську армію з Бичком і Неходою?

— На жаль, їх зараз немає в Харкові — вони поїхали в Молдавію, — пояснив працівник редакції.

Письменники попрощалися і пішли.

Після цієї незабутньої зустрічі минали роки і цілі десятиріччя, а мені все не траплялося нагоди навіть здалека побачити Олександра Копиленка, хоча я весь час пильно стежив за розвитком його творчості і був добре обізнаний з новими романами і оповіданнями письменника. Лише у 1950 році мені довелося кілька разів побачити Олександра Івановича у Спільці на літературних вечорах і засіданнях, однак я не наважився підійти до нього.

Находила тепла і лагідна осінь 1951 року. Якось опівдні я вийшов із приміщення Державного видавництва художньої літератури (тепер—видавництво «Дніпро»), пройшов по Володимирській вулиці і зупинився біля Золото-ворітського скверу, маючи намір зупинити таксі. Оглядаючись довкола, я побачив, як по вулиці Ворошилова спускалося повз Золоті ворота двоє — Олександр Копиленко й Іван Нехода. Іван Іванович, з яким я вже був добре знайомий раніше, вимахував руками, напевне, щось цікаве розповідаючи своєму супутникові, а Олександр Іванович навпаки — ішов зосереджений і задуманий, зовсім не реагуючи на розповідь Неходи.

Порівнявшись зі мною, Іван Нехода зупинився, привітався і тут же запитав:

— Грицю, ти знайомий з Олександром Копиленком?

Я трохи знітився, називаючи своє прізвище, а Олександр Іванович мовчки потис мені руку, пильно подивився, як він умів це робити, на мене, а на вустах заграла ледь помітна приязна усмішка. Мені пригадалися ті далекі харківські роки — та ж сама лагідна усмішка, ті ж самі допитливі очі, що дивилися так упевнено і довірливо з-під суворо нахмурених брів... Але тепер переді мною стояв не молодий, як тоді, 29-річний письменник, а п'ятдесятирічний, з великим життєвим і творчим досвідом майстер літератури. Що ж до своїх зовнішніх ознак і своєї зібраності,

то тут Олександр Іванович залишався таким же незмінним, як і був: такий же спокійний і зосереджений, такий же уважний, стриманий, чемний і зовсім простий у поведженні з товаришами...

З дерев зривалися і падали на брук перші пожовклі листочки. Іван Іванович запропонував посидіти у Золото-ворітському скверику. Олександр Іванович мовчки погодився, і ми попрямували до входу. По дорозі Іван Нехода почав розповідати Копиленкові про мене, а я намагався якнайшвидше його обірвати:

— Досить, досить, Іване, давай краще перемінімо тему.

— Я й без рекомендації, Ваня, товариша Донця добре знаю,— підтримав мене Олександр Іванович.

— А коли ми вперше зустрілися, ви, Олександр Івановичу, і не знаєте?

Ідучи повільно, він тепер аж зупинився на мить, глянув мені у вічі і одверто признався:

— Таки не знаю. Мабуть, у Спілці або... в Андрія Малишка!

— Ні, не там.

— А де ж?

І я коротко розповів про свою дитячу мандрівку до Харкова, про зустріч у редакції газети «На зміну».

Сідаючи на лавку, письменник підняв із землі золотавий листочок, уважно оглянув його і лише після того відповів:

— В цілому цей епізод пригадую, а от з ким розмовляв і про що розмовляв — забув... Це приємно, що ми з вами такі давні знайомі.

— Дуже приємно... А те, що ви не пригадуєте, хай вас не дивує — адже ж ми тоді прізвищ своїх вам не називали.

Іван Іванович в свою чергу пригадав, як у ті далекі роки давав свої вірші «на апробацію» О. Копиленкові, і тут

же почав домагатися, щоб письменник пригадав деякі деталі тієї давньої зустрічі на вулиці Сумській. Однак Олександр Іванович і на цей раз відповів, що подробиць не пам'ятає.

— Ет,— сказав він, махнувши рукою,— аби зібрати докупи всі ті рукописи, які мені доводилося читати і рецензувати, і початківців, і наших письменників, то вийшла б копиця вища від Золотих воріт...

— А редактор із вас, Олександр Івановичу, хоча і вимогливий, але справедливий, уважний і доброзичливий,— ніби продовжуючи його думку, додав я.

— А звідки ви знаєте, який з мене редактор?— зацікавився він.— Я ж ваших рукописів не рецензував.

— Знаю, знаю, добра слава у всі кінці летить.

— А все ж таки?

І я розповів про одну неприємну тодішню історію з виданням у Львові роману відомого нині нашого критика і літературознавця. Мені за своїм службовим обов'язком довелося тоді розбиратися — чому затримується вихід з друку вже відредагованого і зверстаного роману. Виявилось, що окремі особи, зводячи особисті рахунки з автором, робили все для того, щоб насолити йому і перешкодити виході книги. Знайомлячись із версткою, я дізнався, що редактором роману є О. Копиленко. Дочитавши твір до кінця, я переконався, що редактор провів величезну роботу разом з автором над удосконаленням роману і зробив його цілком придатним до друку. Авторитет Олександра Копиленка серед видавців був незаперечним, і книга у тому ж 1951 році побачила світ.

Олександр Іванович уважно вислухав мою розповідь і коротко підсумував:

— Значить, ми спільно — незалежно один від одного — зробили людині добру послугу.

— Виходить, що так...

...В наступні роки наші зустрічі відбувалися частіше. Здебільшого вони були випадковими, але незмінно теплими, дружніми.

Запам'яталася одна з таких зустрічей на розі вулиць Червоноармійської і Рогнединської... Привітавшись з Олександром Івановичем, я почав напам'ять декламувати перші рядки, якими починається один із його романів: «Спостерігати на розі вулиці було холодно, а спостерігаючи, можна було побачити...»

— Пригадалися,— кажу йому,— ці рядки, бо ми зараз зупинилися на розі вулиці.

Він задумано махнув рукою:

— Було, було таке. Краще розкажіть, як ви живете.

— Спасибі. Бачив недавно Андрія Малишка. Хвалився, що був у вас у гостях і, даруючи вам свою книжку, зробив на ній напис: «Орлові української культури».

— Перебільшив Андрій. Не вдалося зробити всього того, що думав...

— Ще не пізно, Олександр Івановичу, довершити задумане.

— Не пізно, але й не рано...

Я ще не знав тоді, що Олександр Іванович тяжко хворіє, бо ж з вуст письменника жодного разу не зірвалася нотка жалоби чи смутку.

...За два роки до несподіваної кончини Олександра Івановича мені пощастило відпочивати і працювати разом з ним в Ірпінському будинку творчості.

Літо стояло вповні. Сонце, як розпечена черинь, немилосердно пекло, але Олександр Іванович виходив на прогулянку без капелюха, біла сорочка на грудях була розхристана. Я тепер уже знав, що письменник серйозно хворіє, але жодної скарги про це від нього не чув. Витримка у нього була просто-таки виняткова...

Разом ідемо по піщаній доріжці в напрямку до першого корпусу, що розташований на горбі. Олександр Іванович не поспішає. Він раз у раз зупиняється і зриває якесь сизе, аж сиве, зілля.

— Це полин?— питаю.

— Полин.

— А навіщо він вам?

— Настійку роблю, а потім п'ю її.

— І допомагає?

— Аякже...

Останні слова було сказано не дуже впевнено, але й не безнадійно. Витягає з кишені пляшку, кидає туди в риди-ну полин і розколючує.

— Ось так. Хай трохи уляжеться — і ліки вже готові.

На веранді сидить Петро Панч і позує художникові. Портретист уважно придивляється до обличчя, ловить характерні риси і переносить їх на мольберт.

— Ходімо, щоб не заважати Петрові,— каже Копиленко і починає розповідати про давно пережиті дні, про перші зустрічі з Петром Панчем. Говорить про нього з любов'ю, як про одного з кращих своїх друзів і побратимів.

Наступного дня читаю йому щойно написані рядки:

Моє життя, як і твоє,— в горінні,
Моє життя, як і твоє,— в труді.
Палає гай в осінньому цвітінні,
Пливуть листки багрянні по воді.

— Вгадайте, Олександрє Івановичу, кому присвячені ці рядки?

— Не знаю.

— Вам.

— Спасибі.

На жаль, цей вірш з посвятою Олександрю Івановичу був опублікований в одній із моїх збірок тоді, коли його вже не було в живих...

...Кажуть, що на відстані легше розпізнати і оцінити людину. Тепер, коли його немає серед нас, його образ постає на повен зріст — образ кришталево чистої людини, письменника великої громадянської мужності, сердечності і доброти, одного із когорти славних будівників соціалістичної культури нашого народу.

*Семен
Журахович*

ЗУСТРІЧІ З ДОБРОЮ ЛЮДИНОЮ

Передо мною фото давніх воєнних часів. Стоїмо з Олександром Копиленком біля якогось мосту через Шпрее і дивимось на палаючий Берлін. Захмарене, ні!—вкрите багряним димом небо; згори сіється, мов чорний сніг, попіл і кіптява.

Цей знімок було зроблено в останні дні квітня 1945 року, в останні дні війни.

Я був тоді військовим кореспондентом газети «Радянська Україна» і перебував — залежно від обставин — то на одному, то на іншому Українському фронті, звідки надсилав до газети кореспонденції та нариси.

Наприкінці квітня 1945 року в редакції виникла думка відрядити на Перший Український фронт бригаду спецкореспондентів, щоб у першотравневих номерах газети дати свої, неодмінно свої матеріали й фотознімки з самісінького лігва фашистського звіра, як ми тоді називали Берлін. Я запропонував включити до бригади письменника, а саме Копиленка. Він, звичайно, з радістю погодився.

Редакція зафрахтувала старий вантажний «Дуглас» для цього спецрейсу, і ось ми на аеродромі. Настрій піднесений. Та раптом офіцер-прикордонник, що перевіряв документи, здивовано глянув на Копиленкове демісезонне паль-

течко, кепку і заявив, що не може дозволити цивільній особі виліт за кордон. На це, мовляв, потрібні відповідні документи, а не якась редакційна посвідка. Всі ми кинулись умовляти того офіцера: «Який же закордон, це фронт!» Нарешті він погодився: «Тільки тому, що письменник...»

Летимо. І посміхаємось, дивлячись на збентежено-щасливого Копиленка.

Сидимо поряд на жорсткій залізній лаві і згадуємо нашу зустріч у холодній Москві в січні чи в лютому 1943 року. Копиленко працював у той час в редакції українського радіомовлення. Я знайшов притулок на кілька ночей у товаришів, що жили в готелі «Москва», і одної такої ночі ми з Олександром Івановичем розмовляли до світанку. Згадували Київ, перші дні війни. А потім мова зайшла про нашу Полтавщину, і це вже було спогадом про рідний дім. Під час війни зустріч з земляком особливо хвилювала й зворушувала. Полтавщина, як і вся Україна, перебувала тоді під чоботом окупанта, і через те в кожному — навіть радісному — спогаді з минулого звучали біль і гіркота.

І, звичайно, говорили ми тієї ночі про німців, про коріння фашизму і намагалися вгадувати строк жаданої перемоги.

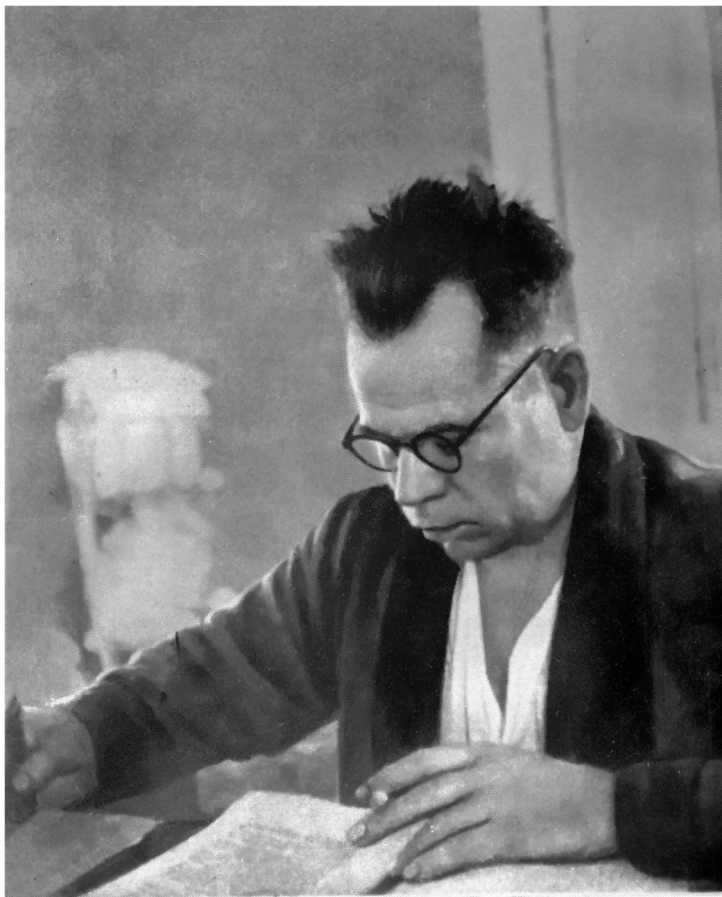
Копиленко сказав:

— Уявіть, яке це було б щастя: кінець війни, і ми з вами в Берліні. Пишемо репортаж для газети, для радіо...

Хто з нас не мріяв опинитись — у дні перемоги — в Берліні!

І ось ми летимо. Згадуємо московську зустріч, нічну розмову і відчуваємо радість, якої не вимовиш словами.

Львів, Краків, Познань. Пролітаємо над містами, над ріками, назви яких ще недавно згадували фронтові зведення. Ночуємо в якомусь сарайчику біля польового аеродрому. Власне, коротка ніч минає в розмові з льотчиками-винищувачами, що нині вже стали повновладними господарями в берлінському небі.

За писъмовим столом. 1948 р.

З учасниками зльоту юних натуралістів. 1950 р.

— Наші уже штурмують центр Берліна... Горить, горить звіряче лігво!

Від цих слів геть тікав сон, і знов перед очима поставало незабутнє. Чорні дні сорок першого року, сталінградські ночі і тисячі наших міст і сіл — спалених, понівечених, сплюндрованих ворогом.

На світанку вилітаємо. Командир авіачастини турботливо наказує:

— Однак пильуйте! Ще може звідкись вихопитися скажений «месершміт»...— Він зневажливо озирає наш незграбний важкий «Дуглас».— Гарба...

Стрілець займає місце біля турельного кулемета. Його погляд звернено в небо.

А ми заворожено дивимось униз. Ось у зелених берегах річка Одер. Ось руїни німецького міста Кюстріна, над яким прогрімала злива бомб і снарядів.

За якусь годину приземляємось на одному з фронтових аеродромів біля шосе, і перше, що впадає в око,— велетенська стріла-дорогоказ: до Берліна 10 кілометрів. Командир авіачастини люб'язно надає нам вантажне авто. Мчимо туди, де гуркотить канонада, де клубочиться дим від незчисленних пожеж.

І ось він, Берлін. Задимлене небо. Згори сіється дрібний попіл. Він вкриває тонким шаром хідники, зруйновані і вцілілі стіни, він лягає чорними плямами на тисячі білих прапорців, що стирчать біля кожних дверей, біля кожного вікна. Скільки простирадел роздерли німці, щоб спростувати хвалькуваті слова Геббельса, розписані метровими літерами: «Берлін ніколи не схилиться!..»

В політвідділі 5-ої ударної армії, куди ми звернулися, щоб зорієнтуватися в обстановці, нам дають проводиря, до речі, киянина, і ось ми жадібно розглядаємо карту Берліна: куди насамперед? Розбігаються очі. Хочеться побувати скрізь, побачити якнайбільше.

Рушаємо передусім до артилеристів. Бог війни! На бетонованому майдані біля Сілезького вокзалу стоять просто неба десятки гармат. Ніякого маскуваннн, ніяких прикритть! Адже небо вже безпечно, а важку німецьку артилерію придушено. Лунає команда, гуркіт пострілів. Куди летять снаряди? Рейхстаг, Тіргартен, імперська канцелярія...

Квапливо й жадібно розпитуємо артилеристів — звідки, який шлях пройшли? Вдивляємось в обличчя — стомлені, закіптюжені, але щасливі. Дійшли! Дійшли до Берліна! Відсвіт гордої радості сяє на лицях.

Раптом чую здивований вигук:

— Копиленко? Письменник Олександр Копиленко?

Олександр Іванович напружено вдивлявся в стрункого капітана, що позирав на нього закоханими очима.

— Ні, ми з вами не знайомі, — сказав капітан. — Але я з ваших десятикласників.

Тут уже засяяв і письменник.

Роман «Десятикласники». Ця книжка перед війною здобула серед молоді величезну популярність. Тисячі й тисячі юнаків і дівчат вийшли на шлях самостійного життя з цією книгою, загартувалися в боях і нині штурмували Берлін.

Копиленко був глибоко схвильований зустріччю зі своїм читачем і героєм. Капітан згадував:

— Коли ми в десятому класі читали й обговорювали ваш роман, то мріяли побачити вас, багато про що поспитати. Але з випускного вечора ми пішли на фронт... Чи міг я думати, що зустріну вас тут, у Берліні?

Вони відійшли вбік, продовжуючи схвильовану розмову. Я помітив, що Копиленко квапливо сховав до кишені записну книжку.

Ще напередодні він сказав, що йому прикро бачити, коли журналіст чи письменник розмовляє з людиною, не

випускаючи з рук авторучки та блокнота, встромивши носа в свої записи. Де вже там шукати щирості, безпосередності. Дивись людині у вічі!

Тепло прощаємось з артилеристами. Пробираємось якоюсь дощенту зруйнованою вулицею на берег Шпрее. Закута в каміння похмура річка. За кілька хвилин радісна зустріч з бійцями Дніпровської річкової флотилії, які лише позавчора форсували тут Шпрее. Земляки! Дніпровці не бачили рідного міста вже чотири роки. І те, що ми тільки-но прибули з Києва, викликає справжнє захоплення. Десятки запитань. А потім чийсь не мстивий, а роздумливий висновок:

— Тепер німці, я вважаю, краще зрозуміють, що таке руїни Києва.

З боєм дивимось на маленькі пагорки в прибережному сквері. Там щойно поховали дніпровців, які загинули в бою за переправу.

— Яка гірка смерть,— шепоче мені Копиленко.— В останні дні війни...

Рушаємо далі. Поміж двох чорних згорілих будинків надibuємо гвардійський міномет — «катюшу».

Копиленко вперше побачив цю грізну зброю.

— І почути цю музику можна?— жартома спитав він командира.

— Будь ласка,— відповів командир і глянув на годинник.— Що п'ять хвилин — залп.

Справді, за кілька хвилин лунає дужий розкотистий грім, і ми бачимо десятки блискавок-снарядів, що креслять у небі вогненну дугу, щоб за якусь мить обрушитися на останні фашистські кублища.

— Ну як?— посміхається командир.— Звучить?

— Могутня симфонія! — Копиленко міцно стиснув йому руку.

Пам'ятаю довжелезну Франкфуртерштрассе. Йдемо лівою стороною. Правого боку ще зранку сягали кулеметні черги, а то й снаряди.

А над головою дим. Горить Берлін. Згори сіється чорний попіл.

Потрапляємо на командний пункт полку. І знову прикипаємо очима до карти Берліна. Де ми?

— Ще трохи і вийдемо на Унтер ден Лінден,— каже командир полку.

Ми з Копиленком презираємося. Унтер ден Лінден — головна вулиця Берліна. Побачити б її хоч краєм ока!

В суцільному гуркоті тут уже виразно чути постріли танкових гармат, стрекотіння кулеметів.

— Скажений і безглуздий опір приречених,— витираючи піт, каже командир полку.— Військова машина вже розбита, а якісь уцілілі коліщатка крутяться до останнього.

Справді, на що вони сподіваються? Вогненне кільце вже стискує центр Берліна.

Десь на зворотній дорозі біля якихось розбитих воріт до нас підійшов старий німець — високий, худий, із землисто-жовтим обличчям. Ставши «струнко», він щось поквапом забурмотів. Нарешті ми збагнули, в чому справа. На подвір'ї лежить кінь — поранений, з перебитими ногами. Чи можна його добити? У підвалі вже два тижні ховаються жінки, діти. Вони голодують... Даємо дозвіл це зробити. На очах старого з'являються сльози: «данке, данке».

— Чекайте!— сказав Копиленко.— А як він доб'є того коня?

Ми запитали німця.

— У мене є мисливська рушниця.

— Розумієте, що може трапитись, коли наш автоматник побачить німця з рушницею,— зауважив Копиленко.

Того дня ми не раз чули про підлі постріли з дахів, з підвалів. Таких стрільців виловлювали і нещадно карали. Перестерігаємо старого, щоб він не вживав вогнепальної зброї, і чуємо ще схвильованіше «данке».

— Ось епізод, який варто запам'ятати,— сказав Копиленко.

Таких епізодів, вартих пам'яті, було багато. Згадую, як ми натрапили на купу книжок, що лежала край хідника. Всі однакові, всі в твердих брунатно-чорних обкладинках. Виявляється, німці вже кинули під ноги саме євангеліє нацизму — «Майн кампф».

— Воістину глаголить стара мудрість, що книжки мають свою долю!— сказав Олександр Іванович.

— А що вони тепер з ними робитимуть?

— Хто знає? Більшість спалить, а дехтоховає...

— А сам автор?

Ніхто тоді не знав, де саме перебуває Гітлер.

— Якщо він опинився в берлінському кільці, то буде йому непереливки.

Як весело, як радісно було сміятись. Ми в Берліні! Ось-ось кінець війни. А над головами Гітлера та його присних — грім і блискавки.

Нас повезли перебути ніч на далеку околицю міста, де містився політвідділ армії. Ніч пролетіла в розмовах. Армійські товариші цікавились життям у Києві, на визволеній Україні, а ми розпитували про все, що діялося з першого дня штурму німецької столиці.

На відміну від наших, так би мовити, газетно-оперативних запитань, Копиленка цікавило щось значно глибше. Я зрозумів, що його хвилює думка: яка людина повернеться з цієї війни, її духовний світ, кругозір, прагнення?

Як відомо, післявоєнні твори Копиленка, головню, й присвячено поколінню, яке повернулося до мирного життя після тяжких і кривавих походів.

Ми кілька разів виходили на ганок і дивилися на зловісні, багряні хмари, що нависали над Берліном. Гримотіла канонада, блискавки спалахували не в хмарах, а на землі.

На світанку знову мчимо в берлінське пекло. Під'їжджаємо якнайближче до центру. КП (командний пункт) того самого полку. Начальник штабу коротко інформує про події минулої ночі. Бої вже йдуть на Унтер ден Лінден.

— Отже, ми можемо глянути хоч краєм ока на цю вулицю? — запитав Копиленко.

Начальник штабу відряджає з нами свого помічника. Пробираємось через подвір'я — повз чорні, згорілі або розбомблені будинки. Нарешті в одному з таких будинків з уцілілою наріжною баштою потрапляємо на спостережний пункт. Бінокль переходить з рук до рук. Дим, вогнища, спалахи гарматних пострілів.

— Вулиця завершується Бранденбурзькими воротами, — каже помначштабу. — Придивляйтесь добре. Трохи видно крізь дим. А за ними — рейхстаг, Тіргартен...

Ми придивляємось. Останні фашистські фортеці, останні бої. Скільки днів ще триватиме цей безглуздий опір?

Знову йдемо до артилеристів, до мінометників, саперів. Потрапляємо в медсанбат, що розташувався у величезному підвалі, розмовляємо з пораненими.

День пролітає швидко. Знову ніч. Тепер уже на аеродромі. На світанку треба вилітати. 30 квітня. Ввечері ми неодмінно маємо бути в Києві, щоб у першотравневому номері розповісти читачам про Берлін.

А летіти не хочеться аж до сліз. Адже ще один-два дні, і Берлін впаде остаточно. Однак завдання є завдання.

В літаку Копиленко проглянув свою записну книжку, яку не часто тримав у руках. Потім, чомусь зітхнувши, зашунув до кишені. Я заговорив з ним про літературну працю. Мені тоді здавалося (адже таким щастям повнілося

серце в дні перемоги!), що після війни письменникові буде легко й радісно писати.

Копиленко посміхався, слухаючи мої наївні передбачення.

— Легко писати? Це значить іти лінією найменшого опору,— сказав він.— Справжнє пишуть тяжко, навіть з болем — і в цьому творча радість. Бо справжнє! А головне, подумайте, який тепер у нас читач буде. Він пройшов фронти, бачив світ, нечувані страждання. Який у нього кругозір! Отож-то... Що він читатиме, а що відкине геть? О ні! Після війни вимоги до літератури будуть незрівнянно вищі.

Та навіть Копиленко, що мав великий досвід праці в літературі, не міг уявити тоді, що в післявоєнні роки письменникам буде важко ще й з інших причин.

Я не часто бачився з Копиленком. Під час тих принагідних зустрічей він не скаржився, але і з якогось одного слова можна було зрозуміти, що його письменницька доля, як і в кожного чесного літератора, складається нелегко.

Пам'ятаю, влітку 1951 року в газеті «Колгоспне село» було надруковано «лист» голови якогось колгоспу з Черкащини, так би мовити, на літературну тему. Брутальні наскоки на письменників сполучались у тому «листі» з незграбними зусиллями викласти «народною мовою» вульгаризаторські тези, готові рецепти: ось так треба писати про колгоспне село. Закінчувався «лист читача» буквально такими словами: «Твори про колгоспне життя таких письменників, як Яновський, Сенченко, Копиленко, нам не потрібні...»

Олександр Іванович прийшов до мене в редакцію «Радянська Україна». Він був схвильований і засмучений. Я розумів його. За плечима — десятиріччя тяжкої праці для рідної літератури, а ось «читач з народу» каже: твої книги нам не потрібні.

Чим можна було вгамувати цей біль? Хоч я доводив Копиленкові, що це лише особистий погляд одного-одні-сінького голови колгоспу, який, видно, начитався крикливих статей і в якого свої смаки та вподобання, Олександр Іванович похитував головою: «А все ж таки... Читач!»

— Розпишіть цього голову, як розписував дехто інших, і він хвалитиме вас з усіх трибун,— сказав я.

Копиленко засміявся:

— Чого не вмю, того не вмю...

Перебуваючи згодом у черговій мандрівці, я опинився в тому районі, звідки писав до газети голова колгоспу, і мені захотілося зустрітися з тим цінителем літератури. Після докладної розмови про господарські справи я запитав свого співрозмовника, що він читав за останній час. «Книжки?— заволав голова.— Які там книжки!.. Кручусь, як отой млин».— «Але ж ви писали про Яновського, Сенченка, Копиленка»,— нагадав я. Голова колгоспу знітився «Та хіба то я? Приїздив тут один якийсь, наговорив, потім підсунув... Ну, я і підписав. Казав, що так треба».

Довелося розтлумачити цій людині, що так не треба, що за його підписом з'явилася на сторінках газети мерзенна фальшивка. Можу сказати, що це справило на нього неабияке враження.

Повернувшись до Києва, я розповів Копиленкові про цей епізод. Його обуренню не було меж. Завжди лагідний, поступливий, він цієї хвилини кипів:

— Що ж це таке? Якесь ніщо фабрикує громадську думку і ховається за спину читача, бо сам не має ні власної думки, ні власного ім'я... Якщо хочете знати, навчають цього деякі наші критики, що полюбляють виступати не інакше, як від імені «широких мас читачів». А де вони тих читачів бачать? Звідки їм відомо, що ті читачі думають?

І знову схвильована розмова про літературу, про письменницьку долю.

— А все ж я оптиміст,— говорив Копиленко.— Все це зникне, мов шумовиння на бистрій течії. Буде, буде у нас чесна і мисляча критика. Прийде вдумливий, вимогливий, але і доброзичливий читач. Він любитиме літературу і шануватиме письменника. Треба тільки дожити до того часу.

Боляче про це говорити, але так буває майже завжди. Письменникові не вистачає життєвого «строку», щоб здійснити задумане, щоб побачити бажане.

З глибокою вдячністю згадую, як уважно поставився Олександр Іванович до перших моїх літературних спроб. Був доброю, м'якосердною людиною, завжди прагнув підбадьорити, спонукати до дальшої праці. Свої зауваження й докори теж висловлював делікатним тоном. Як приємно було почути в телефонній трубці його привітний голос: «Прочитав».

Я знаю, що саме так — добрим словом, доброю порадою — він допомагав багатьом.

Розмовляючи з товаришами по перу щиро, одверто, Олександр Іванович дуже чуйно прислухався й до зауважень чи докорів на власну адресу. Ані тіні образи чи погорди. «Кажіть те, що думаєте, кажіть правду. Тільки літературні митрофанушки полюбляють компліменти».

Як дорогу пам'ятку зберігаю перше видання роману «Лейтенанти» з теплим дружнім написом.

За двадцять років трохи зблякло чорнило. Але ніколи не зблякнуть у пам'яті його молода посмішка, дружній погляд і міцний потиск чесної роботящої руки.

*Юрій
Збанацький*

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

Час вже зняв з серця біль втрати. Згадуємо його вже як відданого вічності, згадуємо в своїх щоденних турботах лише тоді, коли необхідно згадати. Вже понад десять років минуло з того похмурого першого дня зими, коли він пішов з життя. Але час не владний над такими людьми, як був Олександр Іванович Копиленко. Улюблений письменник залишається живим у пам'яті, буде жити до того часу, поки ходитиме по землі остання людина, яка зустрічалася з ним. Вже наступним поколінням він посміхатиметься лише з портретів, запам'ятається його образ лише з меморіальних дощок.

Своєрідною, небуденною людиною був Копиленко, володів і привабливою характерною зовнішністю, і глибоколюдяною лагідною вдачею і творчістю своєю, копиленківською творчістю завоював собі почесне місце в історії української радянської літератури.

В моє життя Олександр Копиленко ввійшов у дитячі роки. Десь ще коли я вчився у семирічній школі і тількино захопився художньою літературою, тим незвичайним захопленням підлітка, коли читається все з посиленням інтересом, трапила мені до рук книжечка Копиленкових оповідань «Кара-Круча». Опісля того я вже ніколи не зустрі-

чав оповідання письменника під цією назвою, лише один раз в житті, в далекому дитинстві читав його, але й досі пам'ятаю романтичного Андрона, бачу ту скелясту Кара-Кручу, уявляю той жахливий момент, коли Андрона кидають в ущелину, радіюсь його порятунку і розумію почуття помсти Андронові над своїм лютим суперником і класовим ворогом.

Здається мені, що я не помилився, що в основному правильно переказав зміст Копиленкового оповідання. Це лише для того, щоб potwierдити — час не вільний над талановитим творінням. Воно входить міцно в свідомість читача і запам'ятовується на все життя.

Потім уже в роки перших п'ятирічок, в роки, коли з такою упертістю і піднесенням ми наступали на власні злидні, будували перші фабрики і заводи, розбудовували нові міста і перетворювали в соціалістичні осередки наші села, — з'явилося одне з кращих Копиленкових творінь — «Народжується місто». Я учителював тоді у поліському селі Косачівці, загубленому серед лісів та піщаних пагорбів, був далеким від бурхливого творчого життя, про небачене будівництво соціалістичних міст лише читав у газетах. І ось на мене дихнуло новітньою атмосферою бурхливої боротьби за перебудову світу з сторінок талановитого роману. Для мене Копиленко став ще ближчим, став моїм улюбленим письменником.

«Дуже добре», «Десятикласники» — твори, що з'явилися в час, коли на порядок денний гостро постало питання подальшого росту радянської школи, питання всебічного духовного розвитку людини — вони просто оволоділи думами і серцями людей мого покоління, а найпаче думами всього радянського учительства. Я в той час завідував районним відділом народної освіти, уперто шукав засобів до покращення не лише навчальної, але й виховної роботи в школі, прагнув зробити на цій ниві якнайбільше.

Педагогічні роздуми Олександра Копиленка сприйнялися як власні, вистраждані в думках, в щоденній учительській роботі.

Важко переоцінити роль і значення Копиленкових творів про школу у справі становлення і розвитку радянської освіти. Без перебільшення їх треба ставити поряд з «Педагогічною поемою» Макаренка — саме вони, ці мудрі книги про школу, стали в свій час, — і на багато років, — визначальними в педагогічній діяльності радянського учительства. Це я відчув на собі, знаю по собі.

А потім війна. Розстався я із школою, іншою стала її тематика творчості Олександра Копиленка. Час від часу я чув слово улюбленого письменника по програмі радіопередач для партизанів та тих, хто опинився на тимчасово окупованій території.

І ось 1944 рік. Пленум Спілки письменників. Як зараз пам'ятаю — проходив він у актовому залі Музею Леніна. Мені, гостеві пленуму, здавалося, що я перебував у невимовно прекрасному сні. Слухаю, бачу, зустрічаюсь зі своїми улюбленими письменниками. Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Микола Бажан... Андрій Головка, Петро Панч, Юрій Яновський, Юрій Смолич... Олександр Корнійчук, Ванда Василевська, Іван Кочерга... Наталя Забіла, Олесь Донченко, Оксана Іваненко... Павло Безпощадний, Петро Козланюк, Ярослав Галан...

І, безумовно, Олександр Іванович Копиленко.

Він виявився саме таким, як я його уявляв, а вірніше, яким хотів бачити. Простий, товариський, суворо-усміхнений, зосереджений. Нас лише познайомили, а через кілька хвилин мені здавалось уже, що я його знаю все життя, було з ним якось легко, просто, ну, геть тобі здавалось, що прожив з цієї людиною поруч все життя, надовго був розстався, а це несподівано зустрівся опісля довгої розлуки.

Копиленко зацікавився з першої хвилини і моєю особою. Вже на той час у пресі з'явилось кілька моїх нарисів.

— Знаю, читав,— мовив коротко.

І більш ні словом ні про мою, ні про власну творчість.

— Оце гаразд, що познайомився з справжнім партизаном. Послухайте, друже, а розкажіть мені, будь ласка, відверто і своїми словами — як воно партизанилось? Бо, знаєте, наші хлопці, партизанячи в степах поза Уралом, такого понаписували, що волосся стає дибом. Невже й справді воно було так страшно?

Був чи то травневий, чи липневий вечір. В небі миготіли звабно зорі, квіти, пробиваючись крізь руїни, пахтіли ніжно і сміливо, місто дрімало неспокійно — ще досягали Києва фашистські літаки у нічний час.

До півночі ходили ми тоді по Києву. По зруйнованому Хрещатику. Довго стояли біля пораненого фашистськими кулями Тараса Шевченка. Я розповідав про своїх бойових товаришів, про бої і походи, розповідав про трагічне і смішне, розповідав просто так, як розповідалося про звичайні буденні речі, а він уважно слухав, не перебиваючи жодним словом. І треба сказати, що вже пізніше я відкрив одну з характерних рис Копиленка — він умів слухати співбесідника, умів заохотити своєю зосереджено-задумливою мовчазністю до розмови.

Вже коли розставалися десь опісля півночі, зітхнувши, Олександр Іванович сказав:

— Як би я хотів у ті дні бути серед вас...

— Ви, Олександр Івановичу, були і так з нами!

Скучо посміхнувся, з якоюсь гіркою поскаржився:

— Ні, ні, важко бути в такий час білобілетником.

З того вечора Олександр Копиленко став для мене дуже близьким і дорогим товаришем, другом, людиною, яка не лише йде поруч, а й вирівнює, робить твердішим і мужнішим твій крок.

Він не був говіркою людиною. Любив більше слухати, ніж говорити. Але коли захоплювався, коли починалась розмова про щось йому близьке а чи то наболіле, тоді говорив натхненно, переконливо, внутрішньо хвилюючись.

Якось він зустрів мене на вулиці, якою я ходив у той час на роботу.

— Чекаю,— коротко сказав Копиленко.

Він був чимось схвильований, хоч і приховував своє хвилювання.

— Знаєш, прочитав я у газеті твоє оповідання... То здорово — про повішених бабусю й хлопчика.

Мені стало незручно, ждав, що досвідчений і суворий письменник рознесе зараз ті першодруки мої, а він захоплюється, хоч і немає чим.

— Слухав я твою оповідь про дітей-партизанів, то грішним ділом думав: а чи не взятись за цю тему? Тепер не візьмусь. Сам мусиш писати...

Я не повірив тому, що чую. Саме в ці дні я почав писати «Таємницю Соколиного бору». Потай писав навіть від самого себе. Ховаючись у комірчині, біля кухні. Був упевнений, що нічого в мене не вийде, тож не хотілось осоромлюватись. А тут така розмова. Скидалось на те, що моя творча таємниця якось дійшла до нього.

— Не вийде у мене,— кажу.— Беріться ви, Олександрє Івановичу, Я все розкажу, матеріали дам, познайомлю з юними героями.

— Ні, ні,— енергійно відмахнувся Копиленко.— Пиши. Пробуй. Вийде. А коли треба — допоможу, пораджу...

Вже до того я мав підтримку і від Василя Кучера, і Леонід Смілянський та Анатолій Шиян познайомилися з моїми першими писаннями, гаряче радили писати. Копиленкова порада була все ж для мене найавторитетнішою, він був старший по роках. Його я вважав ніби за батька, тож слово його багато для мене важило.

Взявся за роботу вже сміливіше, спокійніше. І робота, як кажуть, пішла. Впевненість з'явилась, вже й самому почало децю подобатись з того, що писалось.

Вже нескоро ознайомив з деякими розділами Копиленка. Читав, а сам скрадливо позирав на письменника. Сидів зосереджений, замкнутий, без будь-якої міни на обличчі. Ніби й не чув. В моїх грудях лежав холодний камінь — не подобається Олександрові Івановичу.

— Ну що ж — добре. Правки буде маса, а все ж добре. Пиши до кінця, а там розберемось.

Нарешті в 1947 році перша частина «Таємниці Соколинного бору» була написана. Мені дуже хотілося, щоб першим її прочитав Олександр Копиленко. Але не наважився дати рукопис письменникові у власному передрукові на старезній машинці без кількох букв і розділових знаків. Віддав написане Валентині Бичку, бо той обіцяв передрукувати роботу.

Згодом зустрівся з Копиленком. Олександр Іванович не то вдавано, не то серйозно обурювався:

— Забув про Копиленка. Відразу кинувся до видавців. Ну що ж — до слави всяк рветься, кожному хочеться швидше...

— Олександр Івановичу...

— Жартую, жартую, вибачай, і вітаю. Від щирого серця вітаю.

— Але ж ви не читали?

— Прочитав. Видавці люди не скритні. Вони рукописи рецензують, не ховають.

Одним із перших Копиленко тепло відгукнувся про мою першу повість на якійсь важливій нараді, заохочував до написання другої частини.

Десь з середини 1949 року я включився у активне життя Спілки. З Копиленком, як і з усіма іншими активними літераторами того часу, зустрічався майже щоденно. Олек-

сандр Іванович мені все більше подобався своєю принциповістю, активністю, відданістю справі, повагою до друзів, товариськістю, а найголовніше — любов'ю до літератури, до тих, хто її творить. Я ніколи не сумнівався в тому, що Копиленко комуніст. Та ще й з довгим стажем. І як же я здивувався, коли довідався, що мій друг безпартійний.

— Так уже й помру безпартійним більшовиком,— пошартував він сумовито.

— Чому ж не подаєте заяву, Олександрє Івановичу?

— Боюся, що не приймуть. Адже героїчного я нічого не зробив, на фронті не був, не відзначився. Мені й рекомендації ніхто не дасть.

Я дістав блокнота і тут же написав йому рекомендацію в партію. Богдан Чалий також написав рекомендацію від себе.

Ніколи я не бачив ні до того, ні після таким схвильованим і розчуленим Копиленка. Аж сльоза покотилась з очей.

— Спасибі, хлопці. От, їй-богу, я такий же комуніст в душі, як і всі. І ви не розчаруетесь в мені.

Невдовзі Олександр Іванович Копиленко був прийнятий кандидатом до великої партії Леніна.

Ніколи не забуду того вечора. Партійні збори закінчилися пізно. Не змовляючись, ми пішли на схили Дніпра, довго блукали нічними парками Києва. Копиленко мовчав. Я розумів — він був глибоко схвильований. І щасливий. Можливо, найщасливіший, ніж будь-коли в житті.

На партійних зборах виступало багато комуністів. Кожному хотілося сказати добре слово про товариша. Його, виявляється, шанували і любили всі. Тільки не було нагоди так відверто і щиросердно сказати про те вголос. На партійних зборах сказали. Адже людину приймали до партії. В такому випадку годилося говорити все — і добре й погане.

Про Копиленка говорилося тільки добре. Він сидів, низько схиливши голову, мені здавалося, що відчував би себе краще, коли б критикували, ніж тепер, коли всі хвалили.

Вислухавши всі виступи, він, пам'ятається, сказав коротко:

— Дорогі товариші! Я добре знаю свої недоліки, свої промахи. Досі я з ними мирився, тепер не буду. Бути комуністом — для мене велике щастя. Постараюсь виправдати ваше довір'я.

Йшов вечірнім Києвом збуджений, щасливий, ходив завжди, схиливши трохи голову, сутулячись. В той вечір він гордо ніс велику красиву голову, войовниче випинав груди.

І думав. Думав щось своє, глибоке і нескінченне. Я теж мовчав, розуміючи, що зараз слів не треба.

Вже на прощання Олександр Іванович сказав:

— Добре прогулялися. Наговорились, подумали...

І розсміявся. Скупо, глухувато, теж, як умів сміятися лише Копиленко.

— Ох і боявся ж, скажу правду. Думав — рознесуть на щурки. Адже ж і пишу не так... І не воював... Нічого не звершив такого... А вони — хвалити... Дивні люди... Ліберали...

І поспішно рушив додому. Я стояв на місці. Ждав, що повернеться, ще щось скаже. І він, справді, повернувся.

— А слухай пак, то тепер я, як кандидат, як звуся? Комуніст?

— Комуніст.

— Дуже добре. Відмінно! Здійснилась мрія мого життя.

І посміхнувся широко, по-дитячому. І вже підбігцем, мало не вибриком подався до своєї хати. Я й собі рушив додому, але мене на якусь хвилину затримав перепелиний дзвін — на всю вулицю Леніна бив перепел. В нічній тиші те підпадьомкання було лунким, красивим, таким незвичним і

таким приємним. Перепел у великому місті. Він жив уже багато років на балконі у Копиленка, звикнувши до неволі і до Олександра Івановича, почував себе під опікою письменника прекрасно, співав йому росяними ранками і темними ночами.

Любив Копиленко широколонну природу, любив дерева і квіти, любив звірят і птахів, умів проникнути в їхню суть, описати правдиво і цікаво.

Перепел, відпампадьомкавши, замовк, я постояв ще якусь мить і пішов далі, щасливий дружбою з відомим письменником, радіючи, що в майбутньому на мене жде не одна з ним зустріч, не одна розмова.

І справді, доля подарувала мені в майбутньому багато зустрічей з ним, розмов, суперечок і навіть незначних конфліктів. Дуже жалю, що не записував всього того, понадіявся на пам'ять. А вона зберегла лише найяскравіше, найсуттєвіше. Може, це й до кращого. Але, напевне, ні. Про таких людей, як Копиленко, треба знати не лише окремі факти, треба знати все, кожну добру думку, кожне ненароком кинуте розумне слово.

Ми з ним бували і в кіно, і в театрі, на урочистих вечорах і на товариських бенкетах, не раз сиділи за дружнім столом, вели сотні розмов на різні теми. І все ж найулюбленішою темою для нього була розмова про літературу.

Літературу він любив, як живу істоту, як найближчого друга. Вона для нього була одухотвореним поняттям, вбирав він її в себе, як живе, безконечне життя. Ніхто так не вмів радуватись кожному новому помітному літературному явищу, кожному успіхові когось з товаришів, а будь-чия невдача чи поразка сприймалася ним, як власна.

— Я йому казав... Я говорив — не поспішай. Подумай, вивір, перепиши разів зо три. Не послухав. А жаль, жаль. Міг вийти хороший, потрібний твір...

Так клопотався, журився Копиленко чиею-небудь невдачею, переживав, не знаючи, що краще: співчувати чи докоряти авторові.

Не раз бували ми з ним на полюванні. Поїхали якось разом з ним та Богданом Чалим на деснянські луки, в мої рідні краї. Колись тут було птаства дикого — видимо-невидимо. Постарався я розписати Копиленкові приваби нашої Десни. Не знаю, чого мені більше хотілось: успішного полювання чи просто того, щоб Копиленко побачив ті луки і озера, де промайнуло моє дитинство.

Луки були, як і завжди, чудово-неповторні, озера тихі і бездонні, погода стояла чудесна, полювання йшло нормально, хіба що й псувало настрої, то це те, що за весь ранок ми не побачили жодної качки. Мені було незручно перед товаришами. Але Олександр Іванович не журився.

— Які місця! Яка розкіш! Які умови для полювання! — захоплювався він.

Сіли переснідати. Сидимо, розмовляємо. Та раптом ні з сього ні з того Богдан Чалий схопив рушницю, прицілився поспішно в небо і пальнув. І не відразу збагнув, що стріляв він у... муху. Літала вона перед носом чи просто всілася на окуляри, а він її й прийняв за птаха. Скільки й жив Копиленко — згадував про те полювання.

— Ох, які там луки! Які озера! А як Чалий пальнув у муху...

Природу він розумів, відчував і любив як ніхто. Бувало, йдемо містом, говоримо про літературу та наші міжспіланські справи. А уявляється мені, лісовикові, то ліси, то луки, то місця, де партизанів. Мов підслухає мої думки Копиленко.

— Ану, гайда до лісу.

І ми їдемо куди-небудь під Бориспіль чи під Бровари або в Пуща-Водицю, зупиняємось серед найглухішого пралісу і починаємо блукати між дерев та кущів, толочити

убогу лісову траву, прислухатися до пташиних голосів, приглядатися до слідів звірячих.

— Гляди, гляди, а тут кози дикі гуляють. Диво, їй-бо диво, місто під боком, а вони жирують. Поживають, значить, і тут кози...

І він радіє тихою радістю, тією доброю людською радістю, яка зігриває не лише саму людину, а й усе навколишнє, все прекрасне, що її оточує.

Якось виник у нас з Копиленком конфлікт. Трапилось так, що мусив я його на одних із наших спілчанських зборах у доповіді критикувати. Принципова то була доповідь, і тут уже, як кажуть, не лише друзям, а й навіть самому собі спуску не повинно бути. Критикував я Копиленка за те, що він проявляв останнім часом творчу пасивність, давненько не радував читачів новими творами.

Я критикував, а він винувато дивився в підлогу. На його товстуватій верхній губі, помітно випнутій уперед, застигла не то лукава, не то презирлива посмішка. Та посмішка давала мені підставу критикувати його не для годиться, а щиро. Бо мені хотілося, щоб такий письменник, як Копиленко, не бив байдики, не посміхався от тут на відповідальних зборах презирливо, а писав нові геніальні твори, радував і малих і дорослих читачів.

Копиленко ніколи не уникав критики. І на цей раз він сприйняв її навіть з радістю, пожалкував, що, справді, пише мало, сказав, що хотів би писати якнайбільше.

— Але розумієте, в чому справа: в моєму віці вже не хочеться плодити крільчат. Левеня, хоч миршавеньке, але левеня б породити на світ!

Коли поверталися зі зборів додому, Олександр Іванович мовчав. Мені здалося, що він гнівається, бо ж кому хочеться вислуховувати будь-яку критику. Я відчував себе незручно, готовий був пожалкувати за тим, що завдав прикрошів такий людині.

Але Копиленко скоро заговорив, спокійно, по-діловому.

— А то правильно ти сказав. Мало пишемо. Час іде, а ми відкладаємо. А стільки ж треба сказати...

І сум та жаль чулися в його голосі. А потім — на повний голос — сміх, глузливий докір:

— Але не за те критикуєте нашого брата, товариші керівники наші шановні. Не за те, що мало пишемо, треба критикувати. За те, що погано пишемо, поверхово, ковзаємось по життю, не вміємо проникнути в людську душу — ось за що критикуйте. Не пише хтось... А може, й добре, що не пише. Краще хай не пише, ніж строчить таке, що на голову не налазить. Левенят треба родити, левенят. Крільчата — вони й самі з'являються.

В той вечір він виклав свій задум, із захопленням говорив про новий твір, про «Землю велику». Це був єдиний випадок, коли Олександр Іванович так відверто і захоплено говорив про свої творчі задуми, про свою роботу. Вже пізніше я збагнув — за живе зачепила його критика, хотів якось виправдатись перед секретарем партійної організації.

Якщо говорити про характерні риси Олександра Копиленка, то їх, мені здається, можна знайти в нього чимало. Тих рис, які хоч і не одному йому притаманні, але помітно і вигідно відрізняли його від усіх інших і разом з тим вводили його в творчий письменницький колектив, зливали в одне ціле з усіма товаришами. Та все ж найхарактернішою рисою Олександра Івановича, мені здається, була турбота за друзів. Не ота показна, що вся на виду, а органічна, непомітна. Він приходив завжди людині на допомогу в той час, коли ця допомога була конче необхідна. Він ніколи не набридав своєю увагою і турботою тоді, коли бачив, що людина може без того обійтись. Тоді він просто йшов поруч, як рівня, як товариш з товаришем.

Його турботу, його дружню руку, подану непомітно, з великим тактом, я відчував саме тоді, коли це було для мене особливо важливо.

Ледь з'явилась в журнальному варіанті перша частина «Таємниці Соколиного бору» — Копиленко сказав:

— Жду продовження. Схвалюю написане. Коли сподобається закінчення — обов'язково напишу.

І все. Без зайвих похвал. Без розносу. І заохотив, і не дав разом з тим ніякого авансу, приводу для зазнайства.

На початку 1949 року в «Україні» з'явилась Копиленкова рецензія на «Таємницю Соколиного бору» під красномовною назвою «Книга про юних патріотів». Добре слово старшого товариша мало для мене вирішальне значення. Я почав дивитися на свої літературні спроби не як на другорядну справу, а задумався над тим, що літературі варто віддати все життя.

Олександр Іванович, напевне ж, знав, що твориться в моїй душі. Ніби між іншим, запитав якось:

— Що збираєшся писати? Які теми турбують молодого автора?

Питання звучало як дружній жарт, але я відразу ж відчув — Копиленко не байдужий до моєї подальшої літературної долі.

Схитрував і собі:

— Та й хто зна... Мабуть, вже так що й видихався...

Копиленко якийсь час подумав, посопів, потім розговорився.

— А то так. Більшості бувалих вистачає лише для того, щоб написати одну книжку. Розкаже про те, що з ним було, і більше не витиснеш з нього ні слова. Бачу, що ти, на щастя, до них не належиш. Коли працюватимеш, не полінуєшся, то можеш стати й письменником, чого ж... Не святі горшки ліплять.

І дививсь кудись убік, ніби роздумував сам із собою.

— Оповідань у нас мало. Дуже мало, кажу, оповідань. Чомусь не пишуть їх наші. Ще Яновський береться, Сенченко — ну, той, правда, природжений новеліст,— а більш хто? Невдячний труд — оповідання. Писати треба, як і повість а чи там який роман. Ще й важче. Бо і сюжет виноси, і фабулу, й характери — та й втисни все те у двадцять сторінок. А роман що? Вигадав собі сюжет, намітив героїв та й пішов гуляти, як косар по широкому лу-гу. Це тобі не прокрустове ложе оповідання...

Я заслухався. Літературознавчу теорію я знав, навіть викладав цей предмет в інституті. І про сюжет, і про фабулу, і про образи розповідав студентам. Розповідав, намагаючись прості і ясні речі замотувати в такі шовки наукової термінології, щоб попотів студент, розмотуючи їх та до істини добираючись. А в Копиленка,— практика, а не теоретика,— виходить все так просто, ясно, практично, бери тільки та користуйся готовими правилами і пиши, пиши...

— Спробуй попрацювати над оповіданням. Недаремно кажуть: хто вміє написати гарне оповідання, в того й повість завжди витанцюється.

Я взявся за оповідання. Писав і для дітей і для дорослих. Захопився ними. А незабаром дитяче видавництво видало їх у збірці «Старший брат». І Копиленко незабаром у журналі «Дніпро» відгукнувся на них статтею «Книжка про піонерські будні».

Я йому широко дякував за увагу, за допомогу, за турботу, а він тихо сміявся, відмахувався і казав:

— Все, все. Більше тебе не рецензую. Не критик я. Кажу, самому треба над прозою посидіти, нічого в чужу парафію лізти. Досить з тебе — на розтерзання критиків передаю, нехай тепер вони тебе з пісочком перетирають.

І справді — більше жодної рецензії на мої книжки. І вже далеко пізніше я збагнув — яким же тонким педагогом, вихователем молодих літераторів був Олександр

Іванович. Ні, він не повчав, він і не няньчився. Він приходив на допомогу саме тоді, коли бачив, що молодому письменникові потрібна ця допомога. Коли ж упевнювався, що його вихованець може й сам якось пливати по широкому літературному морю, він відразу ж з учителя переходив у категорію колег, друзів, всією своєю поведінкою не даючи підстав для того, щоб виділятися серед інших. Яка прекрасна, яка дорогоцінна, яка яскрава риса благородства і справжньої людяності.

За роки спільної роботи я не раз мав нагоду переконатися — не лише одному мені приходив на допомогу Копиленко. Він завжди допомагав, якось так непомітно, делікатно, розумно молодим письменникам, особливо тоді, коли вони були близькими йому по духу і по характеру. І не один з нас сьогодні згадує його добрим словом, згадує як першого мудрого учителя і щирого товариша.

Назавжди запам'ятались мені останні зустрічі з Олександром Івановичем.

Все літо 1958 року ми не бачились — я був за містом, у своїх справах їздив і Копиленко. Побачились лише у вересні.

Копиленко зайшов до Спілки. Вступив до кімнати, зупинився на якусь мить на дверях. Уважно придивляється — яке враження зробила його поява?

Його справді важко було впізнати. Копиленко стояв перед нами і разом з тим це була зовсім інша, незнайома людина. Важка хвороба всього лише за кілька місяців перетворила цього кремезного здоров'яка на кволого, виснаженого дідуса, що ледь тримався на ногах. Обличчя було бліде, неприродний, вже не земний колір, жовтаво-сизуватий, надав йому незнайомого виразу. Треба було мати велику силу волі, щоб не скрикнути від подиву і ляку, щоб зовнішнім спокоєм приховати той біль і розпуку, які лягли на серце.

Говорили про різні речі, про літні канікули, про мандри, про літературу, про творчі справи. Жодним словом не натякнув Копиленко на свою хворобу, жодної скарги, жодних ознак збентеження. Твердокам'яним характером володіла ця незвичайна людина. Саме в той час з'явився друком мій «Малиновий дзвін». Копиленко радів його появі так, ніби сам написав книжку.

— Добре. Саме про таку річ я мріяв, а що не сам написав — маловажно. Важливо, що вона з'явилась.

Так і розпрощався, не сказавши жодного слова про свою хворобу. Я відразу ж звернувся до лікарів, що обслуговують письменників. Ті вже знали про важку хворобу Копиленка і лише розводили руками:

— Вживаємо всіх заходів... Все, що від нас залежить... Але розумієте...

Час йшов, вживалося всіх заходів до порятунку, Олександр Іванович лежав якийсь час у лікарні, але йому й там не лежалося. І дома не сиділось. В Спілці він тепер не з'являвся, хіба що пізно ввечері або вночі можна було його зустріти на вулиці Леніна — повільно прогулювався, низько схиливши голову. Світ широкий, а йому в ньому вже не було місця.

Пізньої осені я завітав до Олександра Івановича додому. Він уже не виходив з хати. Щоб не травмувати хворого, знайшов якусь причину для ділового побачення.

Олександр Іванович сидів біля робочого столу. Знесилений, але наскрізь діловий, байдужий до свого стану.

— Ага, це добре, що згадав та зайшов. Вже збирався дзвонити, запрошувати. Щось мені не ходиться, прикипів до хати, холоднеча надворі, глуха осінь, боюсь, щоб не застудитись...

І більше ні слова про хворобу. Вже в іншому витали його думки, вже інше його цікавило, те, чому він присвятив усе своє чудове життя. Література і тільки література.

— То добре, що наші товариші беруться за такі теми, розширюють тематичні горизонти. Наша література мусить виходити рішучіше за межі республіки. А це ж можливо лише за умови, коли в нас будуть цікаві, талановито написані романи.

Того року в нас з'явилось чимало цікавих романів, він знав про кожний з них. Давав кожному стислу влучну характеристику.

На його робочому столі лежав розгорнутий десь на середині «Малиновий дзвін».

— Збираюсь писати рецензію,— похвалився Олександр Іванович.

Розпрощались, як звичайно. Ми кожного разу тисли похапцем один одному руки, знаючи, що скоро побачимось знову.

Не знаю, чи починав писати Олександр Іванович рецензію на мій новий роман. Якщо й починав, то не закінчив. Десь через два-три дні опісля тієї останньої зустрічі випало йому перо із рук. Випало назавжди...

Минають роки. Майже кожного дня я проходжу вулицею Леніна. І кожного разу спиняється мій зір на бронзовому образі Копиленка, що навічно вкарбований у стіну будинку номер 68. І згадується його живий, лагідний усміх, його проникливий погляд, його розумне слово. І мимоволі чується далекий перепелиний дзвін, те веселе підпадьомкання, яке супроводжувало письменника в його короткому, але такому цікавому і щедрому для людей житті.

*Святослав
Іванов*

ЗУСТРІЧ З ДАВНІМ ДРУГОМ

Я щойно перегорнув останню сторінку Копиленкових «Десятикласників»... Не вперше, не вдруге перечитую цю книгу. В ній є щось неповторно чисте, свіже й молоде, як у холодній джерельній воді, як у юнацькому серці, як у молодому вині. Це не тільки від того, що її герої молоді. Скоріше від особливостей таланту автора, від його свіжого, юнацького погляду на життя, яке він любив любов'ю жагучою. Може, через те найдорожчим його серцю були герої в тому віці, коли людина тільки вступає в велике життя.

Та для мене «Дуже добре» і «Десятикласники» Олександра Копиленка не просто хороші романи хорошого письменника. Вони дорогі тим, що написані про моє покоління, про моїх друзів, про мою школу. Звичайно, не треба розуміти це буквально. Твори Олександра Копиленка — не документальні повісті. Школа, описана в романі, — плід творчої фантазії автора, і його герої — літературні герої. Але Олександр Іванович у ті роки був великим другом тієї школи, де я вчився, і нашого класу. І тому нам, колишнім учням 19-ої середньої школи Києва, неважко впізнати в героях книги риси наших товаришів...

Наша дружба з Олександром Івановичем виникла в 1935 році. Комсомольська організація школи доручила

мені, в той час учню 9-го класу, організувати зустріч з письменниками. Ввечері я пішов у «Роліт», як тоді називали будинок письменників по вулиці Леніна, № 68. І ось я дзвоню в двері, на яких прізвище Копиленка. Мене зустрів на порозі могутній чоловік з доброю посмішкою. Напевно, такі відвідини були для нього звичними, і тому заговорив він зі мною, як з старим знайомим. Розпитав про школу, говорив про літературу, цікавився, які книги мені подобаються, що читаємо ми, школярі. Він погодився приїхати до нас у школу.

Прошло більше чверті сторіччя, але дуже добре бачу переповнений біологічний кабінет і широкоплечу, широкогруду постать Олександра Івановича. Він розмовляв з нами із захопленням, з натхненням. Розповідав про свою роботу над книжкою «Народжується місто», над романом про школу. Мова йшла про «Дуже добре», який тоді ще не вийшов у світ. Нам усім у той вечір хотілося стати письменниками. Та Олександр Іванович не радив. Він казав, що кожний має обрати якусь певну спеціальність — бути вчителем або інженером, лікарем або капітаном. А вже потім, якщо «проріжеться» письменницький талант, а в голові будуть знання і досвід, коли буде що сказати людям, можна братись і за перо.

З того дня ми стали друзями. Олександр Іванович тепер був жаданим гостем на шкільних вечорах, він їздив з нами в ліс і на річку. Пригадується чудовий весняний день, коли ми на двох човнах їхали по Дніпру. Ібрагім Хасянов, Мура Корсунська, Микола Голубничий, Олександр Іванович... Скільки жартів і серйозних розмов було в той день. Письменник, якого ми захопили зненацька десь на вулиці, поділив з нами наш скромний школярський сніданок, а потім пригощав нас пиріжками і газованою водою з сиропом, а ми дивувались, що сам він, людина, з нашого погляду, з грошима, п'є чомусь воду без сиропу.

Може, він і задумав «Десятикласників» під час однієї із зустрічей з нами?..

Був Олександр Іванович і на нашому випускному вечорі. Ми вже почували себе дорослими і страшенно розсердились, що директор школи викреслив з меню нашого прощального бенкету вино. Ми принесли його нелегально. Пили, витягуючи пляшки з-під столу, криючись від директора і вчителів. Та Олександр Іванович знав про нашу таємницю і разом з нами порушував наказ директора. А потім він виступив з хорошою, теплою промовою. Бажав нам щастя, кликав на широкі життєві шляхи. Як усі випускні вечори, і наш був оповитий легким сумом прощання, але сповнений світлої віри в майбутнє. Разом з нами зустрічав Олександр Іванович схід сонця над Дніпром.

Розлетілись ми після школи по інститутах, військових училищах. Але зв'язків з письменником не втратили. Він завжди при зустрічах цікавився долею кожного з нас. А потім почалась війна...

У 1943 році з фронту я приїхав до Москви у відрядження. Розшукав декого з старих друзів. Вони і сказали, що Олександр Іванович в Москві, працює на радіо. Ми пішли до нього в готель чи гуртожиток у тому районі, де тепер стоїть пам'ятник Юрію Долгорукому.

Невеличка кімната, два залізні ліжка, вкриті солдатськими ковдрами, на вішалці військові бушлати. Тут жили Олександр Копиленко і Петро Панч.

Ми зустрілися вже після війни на вулиці Леніна під квітучими каштанами. Згадували друзів, колишніх десятикласників. Радість зустрічі й сум за тими, хто не повернувся з війни.

Колись, даруючи мені «Десятикласників», Олександр Іванович написав: «Цей широкий твір про його шкільні роки». Під час війни дорога для мене книга загинула. Я розповів про це Олександрові Івановичу, і він обіцяв знову

подарувати мені книжку з точно таким же написом. Та з цим можна було не квапитись, адже ми часто зустрічались і в редакціях, і на різних засіданнях, і дома. Олександр Іванович пишався своїм міцним здоров'ям.

Хто ж думав, що незабаром настане остання зустріч... Та не зникає потреба поговорити з давнім, мудрим і щирим другом. І тоді береш його книжки.

*Валерія
Іваненко*

**РАДІОЖУРНАЛ
„ЯК ВОНИ ПОЖИВАЮТЬ“**

— Ой, уже почалося? Чуєш, музика з тієї передачі, коли завжди розповідають, як поживають різні птахи та звірі!

— Слухайте, слухайте, це пташки цвірінчать!

— Сьогодні обіцяли розповісти про пташині перельоти.

Хлопчики і дівчатка з'юрмилися біля репродуктора. Сьогодні — чергова передача радіожурналу «Як вони поживають». Цей журнал засновано в пам'ять улюбленого дитьми письменника, автора чудової книжки «Як вони поживають» Олександра Івановича Копиленка.

Радіожурнал існує з 1960 року.

Найцікавіший матеріал діти чують від «постійного кореспондента — Сонячного променя», який бачить усе, що робиться в лісі, на дні морському та високо в горах.

Композитори по-різному оформляють кожен номер журналу, але музичний початок — постійний, щоб маленькі слухачі пізнавали свою передачу і поспішали до репродукторів.

Дітвора любить цей журнал. Про це свідчать численні листи юних слухачів та юнкорів. Цієї весни радіожурнал оголосив серед юнкорів конкурс на краще оповідання про рідну природу. Надійшло дуже багато оповідань з усієї України, і двадцять маленьких авторів найкращих творів були премійовані книжками Ол. Копиленка.

Олег
Жилимник

ЖИТТЄЛЮБ

Кремезний чолов'яга з гострими, допитливими очима підійшов якось несподівано до мене і, простягаючи сильну руку, промовив, ніби відрубав:

— Копиленко!

Було приємно і радісно знайомитись з ним, чиї романи і оповідання давно мені полюбались. Давид Копиця, який знайомив нас, стояв поряд й усміхався, дивлячись на дещо розгубленого провінціала, який приїхав у 1939 році до столиці вступати до аспірантури. «От і добре, що познайомились,— промовив він.— Я вас на якийсь час залишу. Олександр Івановичу, ви не зобиджайте мого підопічного».

Ініціативу в розмові зразу й узяв Олександр Іванович. Ніби вгадуючи мої запитання, він сказав:

— Хочете знати, як я пишу? Всі молоді люди цим цікавляться. Ви щось із моїх оповідань чи романів читали?

Я сказав, що читав усе надруковане письменником, його оповідання і романи.

— Ви щось п'єте?— несподівано запитав мій співрозмовник і потягнув мене до буфету на вулиці Леніна. Коли ж пляшка якогось вина спорожніла, Олександр Іванович запропонував посидіти в парку Шевченка, дочекатися Д. Копиці. Він почав розповідати про літературні справи

київських літераторів і про свою роботу. В пам'яті добре збереглась того ж дня записана до блокнота розмова про роботу Олександра Івановича над творами для дітей.

«Причин того, чому я почав писати для дітей, немало. Ще в дитинстві я багато читав про цікаві пригоди, про нашу природу. Читав я Марка Вовчка, І. Франка. Велике враження справили твори Аксакова, Тургенєва. Як вони уміли писати про природу! А я любив її ще з дитинства. Любив бігати по берегах річки Берестової, по яругах і перелісках. Ловив рибу, ганяв за вужами, бив гадюк. Яюсь, мабуть у 1921 чи 1922 році, мені потрапили до рук два невеличкі томики творів Дніпрової Чайки. Доти я не знав цієї письменниці. Та почитавши її оповідання і вірші, я побачив, як вона уміла говорити про цікаві речі дітям. Мені самому захотілося так написати. Та не було ні вміння, ні сили примусити себе сісти писати. Коли ж я надрукував кілька оповідань про громадянську війну, то в мені ожила думка про дитячі оповідання. До цього мене підштовхнули заклики нашої партії про створення літератури для дітей, а також оповідання моїх колег і старших товаришів — письменників, твори яких подобались дітям.

Книжковий ринок у перші роки Радянської влади був бідний на дитячу літературу. Мені хотілося дати дітям щось таке, щоб вони читали, щоб було правдою про дітей, доля яких складалася інакше, ніж Миколки з відомого оповідання Архипа Тесленка, якого я також любив і читав багато.

Я взявся за перо. Написав свого «Юрка», «Пригнобленого», інші оповідання. Це було в перші роки мирного радянського життя.

До оповідань для дітей мене штовхало також літературне середовище, в якому я був. Письменники-плужани, як і члени спілки пролетарських письменників «Гарт», часто зверталися до зображення не тільки подій з років громадянської війни, а й життя селян мирного часу. Багато хто

писав про дітей. Мені не хотілося відставати не лише від Степана Васильченка, твори якого я добре знав, а й від своїх друзів — А. Головка, Гр. Епіка, Ю. Яновського, що також писали про дітей.

Пригадую, ми частенько вели суперечки між собою, про що і як написати. Кожний з нас хотів похвалитися своїми творами. Ю. Яновський, який частенько приїздив з Києва, доки не перебрався зовсім до Харкова, більше, було, мовчить, коли вже допече хто (а ми любили критикувати один одного), згадає цикл «Голод» з прекрасним оповіданням «Лені». У А. Головка взагалі нелегко було вирвати слово. Він говорив своїми оповіданнями. Його «Пилипко» і «Червона хустина» стали улюбленими творами не тільки дітвори, а й дорослих. Запальний і поривний Гр. Епік у часи суперечок згадував свої оповідання, хоч сперечались, наприклад, з А. Головком йому було важко. Частенько мирив нас завжди врівноважений і спокійно-розсудливий П. Панч. «Ану не кипить,— було скаже,— бо покладу спати на плиту». Була в нас плита у напівпідвальному приміщенні на Басейній вулиці, де я жив тоді з Іваном Сенченком, а згодом до нас поселився П. Панч. В цій нашій штаб-квартирі часто збиралися молоді письменники. На плиті спав спочатку П. Панч, а згодом на ній лягали ті, кому не вистачало місця, або ж ті, хто чимось завинив.

Наші бесіди-дискусії закінчувались тим, що ми сходились на одному: треба писати для дітей і про дітей так, щоб діти полюбили наші твори, дізнавалися з них про ті сторони життя, які лежать поза їх увагою, хоч являють для них інтерес. Творів таких у двадцятих роках почало з'являтися дедалі більше.

Часто ми виступали з читанням своїх оповідань і віршів у залі Селянського будинку. Тут же й обговорювались наші твори. Людей завжди було багато, переважно студентська молодь. Сперечалися відчайдушно, завзято, іноді

сиділи далеко за північ. Про ці вечірки чудову літературну усмішку написав тоді Остап Вишня, а О. Довженко маював на нас до неї такі ж талановиті шаржі.

Та, крім оповідань і повістей для дітей, я писав і для дорослих. Всяко було. Була удача, а було, що я й спотикався, деякі мої твори лаяла критика».

Тут розмова наша була перервана приходом Д. Копиці, який потягнув нас на обід.

Та ця перша розмова так міцно залягла мені в пам'яті, що я й зараз її безпомилково повторюю.

...Пройшло немало років, коли я вдруге зустрівся з Олександром Івановичем Копиленком, з яким тепер звів мене поет Богдан Чалий. З ним ми працювали у редакції газети «Молодь України» у перші повоєнні роки.

«Слухай, старий, сьогодні ти маєш бути в мене, будемо їсти зайця. І знаєш, хто до мене прийде? Олександр Іванович Копиленко. Завзятий рибалка і мисливець».

Розмов і спогадів було багато. Згадали першу зустріч. А далі перейшли до літератури, зокрема дитячої, в якій почав працювати гостинний господар, молодий тоді поет і не менш завзятий од О. Копиленка мисливець.

«У дитячій літературі,— казав нам Олександр Іванович,— важливішим є простота і дохідливість. Адже дохідливість — засіб донесення ідей до маленьких читачів. Пригадую, колись я чув від М. Горького приблизно такі слова: «Книга завжди повинна відкривати дитині світ, вчити її жити у цьому світі, виховувати в ній колективіста, любов до природи, до праці, до людини, а з цього виростає любов до рідного краю, до Батьківщини. Книга також повинна вчити дитину рідної мови». Ці слова,— продовжував Олександр Іванович,— я запам'ятав й усім колегам, незалежно від їх віку, стажу літературної праці, нагадую. Адже з віршів, оповідань, повістей дитина, сама того не помічаючи, складає уявлення про світ, у неї формується

нове, радянське ставлення до світу, до всього життя. Радянський гуманізм не нав'язується маленькому читачеві, він органічно витікає з усіх сфер нашого життя, про що читач довідується з кращих творів радянської літератури. І, зрозуміло, дитячої».

Було ще багато цікавих розмов. Ми жадібно прислухались до розповідей метра дитячої літератури, який тепло ставився до мене і Богдана, як до своїх молодих приятелів.

З Олександром Івановичем було легко приятелювати, з ним було приємно розмовляти і легко слухати.

Мені припало після цієї зустрічі багато разів зустрічатись і розмовляти з Олександром Івановичем, який умів не лише цікаво розповідати, а й мовчати, пихкаючи сигареткою, слухати інших, часом вставляючи влучне слівце, яке незмінно пожвавлювало розмову. Мене він неодноразово розпитував про оборону Ленінграда в роки Вітчизняної війни, про захисників блокованого міста Леніна.

...Коли будувалось письменницьке селище в Конча-Заспі, Олександр Іванович, будиночок якого був недалеко від мого, часто заходив до мене, я заходив до нього. З яким захопленням він розповідав про птахів, звірят, про лісні квіти. Він любив природу, був з нею на «ти». У нього на квартирі по вул. Леніна, 68, жили перепели і щиглі, чижі і різні інші птахи. Він вивчав їх, а потім з таким блиском писав про них у оповіданнях для дітей, що зібрані в книгах «Подарунок», «В лісі», «Адмірал», «Як вони поживають», «Сонячний ранок» та інших. Ніколи не забути такий епізод. Якось з Юхимом Мартичем гуляв я на Володимирській гірці. Несподівано широкими, розмашистими, як їх називали, копиленківськими, кроками підійшов до нас Олександр Іванович, тримаючи в одній руці їжака, а в другій — забиту гадюку. Де він їх доп'яв, ми так і не дізналися від нього. На наші запитання він посміхався, відмахувався їжаком або гадюкою і не відповідав. Зате він прочитав нам

таку цікаву лекцію про те, як їжаки полюють за гадюками, що нам стало зрозумілим, що Олександр Іванович доклав, певне, немало зусиль, енергії та часу, щоб підглядіти за всім цим десь у лісі, а неодноразово побачене, підстежене послужило йому матеріалом для циклу оповідань «Як вони поживають.»

Прошло вже більше десяти років, як нема серед нас Олександра Івановича Копиленка. Та живим зберігає його пам'ять, неповторним і своєю творчістю, і поведінкою, і стосунками з людьми. Він був Людиною з великої літери, в усьому і завжди. Життєлюб! Людина з палким серцем і великою, благородною душею, невтомний працівник, неспокійний у пошуках і незаспокійливий у мандрах. Його кременна, енергійна постать, гострі, рухливі очі, що завжди пильно дивилися з-під кошлатих брів, залишилися в пам'яті назавжди, як і його розповіді про те, що він збирався написати роман «Київ», книгу оповідань про участь дітей у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

«Хочу написати роман про Київ... Я народився в Краснограді, друкуватися почав у Харкові, а Київ люблю як своє рідне місто. Поміж моїх друзів-киян є різні люди — лікарі та інженери, вчителі і робітники, художники і журналісти... Мені хочеться розповісти про їхнє життя і працю на благо нашого народу, про цих скромних і мужніх людей».

Як жаль, що передчасна смерть не дозволила йому здійснити свої плани.

*Любим
Копиленко*

ПРО БАТЬКА

Минуло вже багато років з того похмурого грудневого дня, коли на Байковому кладовищі поховали батька.

Його могила, остання у ряду, чорніла вирвою на засніженій пустці нової ділянки, і від того біль був ще нестерпніший, і все, що діялося навколо, видавалося жахливим сном.

Тепер на батьковій могилі — виразний і монументальний пам'ятник, створений скульптором Макаром Вронським і архітектором Раїсою Биковою; на домі, де жив батько, — меморіальна дошка. Є вулиці, і школа, і бібліотека, названі батьковим ім'ям. Ходить по Дніпру красивий білий теплохід «Олександр Копиленко». Підрастають онуки, яких, на жаль, не бачив дід... Одне слово, спливає час, життя продовжується. А я і тепер часто ловлю себе на тому, що хочу, просто мушу щось негайно розповісти батькові...

Батько був мені другом. Справжнім, щирим, на диво тактовним, на диво уважним. А я, — на жаль, надто пізно усвідомив це, — далеко не завжди віддячував йому тим же.

І тільки тепер, коли я вже й сам маю двох дітей, тільки тепер я розумію, скільки прикрощів, а подеколи й болю, завдавав я батькові. І замислююсь над тим, чи стане мені сили і таланту побудувати взаємини з дітьми так, як це зумів зробити мій батько.

* * *

Через кілька років після смерті батька я звернув увагу на те, що наче підсвідомо почав порівнювати — принаймні в хронологічному плані — своє життя з батьковим. Не кажучи вже про те, що це порівняння складається явно не на мою користь (хоча жилося моему поколінню, навіть зважаючи на війну, незрівнянно легше і комфортабельніше, ніж нашим батькам), я з жалем зауважив характерну, видно, для будь-якого молодого покоління рису — неувагу до батькового досвіду, неувагу до його життя. Певно, справцював традиційний психологічний стереотип: батьки були і будуть, ще встигну прислухатися до їхніх сентенцій, ще буде час набратися від них досвіду і мудрості. А найменше спадало на думку, що доведеться колись писати спогади і що, отже, слід спеціально фіксувати якісь події, розмови, ситуації.

* * *

Не можу сказати напевне, з якого віку у моїй пам'яті зафіксувався батьків образ. Спливають у пам'яті окремі конкретні ситуації, в яких неодмінно був присутній батько, але, видно, сприймався він тоді дитячою свідомістю, дитячою уявою як тепло і ласка, як сонце чи вітер, — одне слово, як одвічне природне явище.

...День був напрочуд гарний — веселий і метушливий. Весь час заходили люди, — а я бігав одчиняти двері! — дзвонив телефон. І кожному я повідомляв, що батько збирається на полювання і привезе мені (звичайно ж!) зайчика.

Минав день чи два, з таким же гамором, як і від'їздив, батько повертався, і вже на порозі вручав мені коробку моїх улюблених цукерок — «П'яна вишня».

— Це тобі від зайчика!

— А де ж сам зайчик?

— Зайчикова мама побачила, що я націлився у зайчика, і сказала мені: «Не чіпай мого синочка, а я за це твоєму синкові гостинця передам». Я зайчика одпустив, а вона передала тобі цукерки.

Таке пояснення цілком влаштувало мене, тільки от ніяк не міг збагнути, звідки в лісі цукерки беруться...

* * *

Дуже я не любив ходити до дитячого садка, хоч і містився він у нашому ж дворі. Відправляли мене «на службу» самого, та часто я просто з парадного біг до товстого дерева, що росло у дворі, і ховався за стовбур. Коли мою схованку викривала мама, це було не вельми приємно, але зрозуміло: вона стежила за мною з вікна. Але коли переді мною поставав батько, це було вже зовсім незрозуміло: адже вікна його кабінету виходили на вулицю. Після того на цілий день мені вистачало роботи — думати, яким чином батько знайшов мене.

* * *

Якось ми з батьком лишилися самі — мама, здається, поїхала на курорт,— і мені довелося регулярно, ніж до сі, ходити у дитячий садок. Та через декілька днів почуття обов'язку все-таки було придушено перспективою неминучого споживання «мусу» — якогось дивного наїдку чорнильно-фіолетового кольору,— і я дезертирував. Але цього разу, пам'ятаючи батькові здібності, не просто заховався за дерево, а намірився влаштуватися серед гілля.

Так-сяк видряпався до найближчої товстої гілки та, як і слід було чекати, не втримався й гепнувся долі.

Далі було вже не до конспірації, і я чимдуж побіг додому. Поки піднявся на четвертий поверх, відчув, що ноги відмовляються ходити. Ще бадьоренько переступив поріг батькового кабінету, але, певно, щось зі мною було не гаразд, бо батько, який працював за столом, враз рвучко підхопився з крісла й ступив до мене. Чи то паркет був надто намащений, чи що інше, але я впав просто батькові під ноги. Коли отямився на дивані, перше, що побачив, схилене наді мною батькове обличчя — таке перелякане й розпачливе, що я, не бачивши ніколи нічого подібного, сам перелякався й рвонувся встати...

Як з'ясувалося, я зламав собі стегно. Мене запакували у гіпс і цілих три місяці тримали в ліжкові. Досить швидко я збагнув усі вигоди свого становища і використовував їх на повну потужність.

По-перше, я вирішив навчити батька грати в шашки і доміно. Досі він зі мною грав дуже рідко, бо не вмів. Тепер подітися йому було нікуди. Але батько виявився поганим учнем. Як я не розтовкмачував йому правила і прийоми, все одно він не міг виграти в мене жодної партії. І, втішаючись своєю непереможністю, я виявляв поблажливість і відпускав батька, а він на знак подяки приносив мені — том за томом — енциклопедію Брокгауза і Єфрона. Це було дуже велике досягнення, бо досі енциклопедію мені не давали.

Ясна річ, я негайно з усіх томів повидирав кольорові вклейки й заховав їх під подушку. Проходили дні, а батько навіть і словом не прохопився про заповідяну шкоду. Та все-таки, якось бавлячись зі мною, він начебто між іншим сказав:— Слухай, синку, дай мені на пару годин оту табличку з пташками, що лежить в тебе під подушкою. Я де-що перевірю, а тоді поверну...

Сумління виявилось сильніше за корисливі інтереси, і я оддав усі таблиці. Зате як було здорово потім разом із батьком клеювати усе на свої місця!

* * *

Відколи я пам'ятаю себе, в нашому домі завжди жила якась живність. Бували періоди, коли збирався одразу цілий зоопарк. Здебільшого батько приносив своїх пожилців з пташиного базару—у торбинках, клітках, а то й просто в кишені. Жили в нас чижі й щиглі, снігурі, дятли, дубоноси, клести, синиці, малинівки, солов'ї, голуби, зяблики, в'юрки, ворони, перепели, папуги—здається, усе птаство, яке тільки могло існувати в наших краях. Жила пара мікроскопічних і дуже втішних бентамських курочок і велетенський, вогненно-синій півень род-айленд. Голос в нього був хрипкий і гучний, як паровозний гудок. Жили коти, їжаки, кролі, білки, вужі, жаби, черепахи, собаки.

Усе це товариство співало, верещало, вовтузилося, плуталось під ногами, вимагало харчу. Спочатку мама опиралася, а потім змиралася, і тільки раз у раз повторювався традиційний діалог, коли батько приносив додому чергового ненажеру:

— Знову ти на мою голову приніс якийсь опудало!

— Чого це на твою, я сам займатимусь пташкою (кішкою, білкою і т. ін.).

Але вже через тиждень нове придбання, як і старожилі, цілком переходило під материн і мій нагляд.

Дятли й дубоноси псували меблі, білки роздирали порт'єри й килими, собаки і коти лишали нас без обіду, мати лаялась, а батько тільки сміявся.

І на кілька кварталів довкола нашого будинку всі діти знали, що покаліченого горобця, пархате кошеня, безхвос-

того білого пацюка і т. п., і т. ін.— все, що безжалісно викидалося батьками, можна сміливо нести до дядька Сашка.

Не один зоокуточок в навколишніх школах поповнювався за рахунок нашого розсадника.

Жодного разу не скривдив батько тварину, хоч і шкоди, бувало, його вихованці завдавали немало.

Близько року жило в нас чудесне смішне біле кошеня на ймення Мордарій. Веселий, грайливий, розумний котик. Найбільше він уподобав спати в батька на шиї, коли той працював за столом. Годинами міг лежати нерухомо, як горжетка. Іноді, прокинувшись, Мордарій спускався по батьковій правиці на стіл, сідав, обгорнувши лапи пухнастим хвостиком, й уважно спостерігав за батьковою рукою. І коли йому набридала бездіяльність, м'якою лапкою обережно накривав літери, що вибігали з-під пера, очевидно, бажаючи впіймати їх. І таки наробив лиха— перекинув пляшку з чорнилом просто на рукопис. Переляканий кіт тут же вскочив у калюжу, панічно промчав по столу і сховався од напасті на батьковому плечі. Батько аж зайшовся реготом. А потім усім розповідав, що кращі сторінки нового твору написано котячою лапою.

Хай не здається це містикою, але батько дивовижно умів розмовляти з птахами і звірами. На власні очі бачив, як замовкали і прислухалися до його голосу птахи, як, не зводячи з нього очей, слухали собаки й коти. І от на цьому ґрунті виник єдиний конфлікт.

З чергового походу на пташиний базар батько притяг на мотузку здорового собацюру.

— Справжній німецький пойнтер! — гордо оголосив батько. — От тепер пополюємо!

Ні мати, ні я батькового захоплення не поділяли: дуже вже несимпатичний був новачок. Коли можна сказати таке про собаку — він скидався на зашкарублого волоцюгу і п'яницю: мутні нахабні очі, якийсь тупий писок. Ну,

гаразд, може, він просто брудний та голодний. Заходилися обробляти гостя. Поки купали у ванні, стояв досить смирно. Коли ж мати почала готувати їжу, — отут виявив свою вдачу: грубо одштовхнув матір, перекинув миску, вхопив щось зі столу і почав гасати по хаті, шукаючи затишнішого кутка. До такої поведінки ми не звикли. Батько вхопив пойнтера за вухо і потяг до своєї кімнати — на серйозну розмову.

— Це одоробло дурне, як пень, та ще й нахабне, — заявив батько наступного дня, а ще через день, втративши усяку надію на взаємопорозуміння, одвіз собацюру туди, де взяв.

Навесні відбувався ритуал прощання з пернатими. Батько готував маленькі, спеціально призначені для транспортування пташок клітки, намічав маршрут і день виїзду.

Як правило, це відбувалося у гарну, сонячну неділю, збиралося ціле товариство батькових друзів, і ми їхали далеко за місто, в ліси. Довго ходили, поки батько обирав найкращу — з його погляду — місцину. Ніколи не випускав пташок усіх одразу, а для кожної шукав найприродніше оточення. І, одчиняючи дверцята клітки, завжди напучував малого летуна добрим словом, корисною порадою. І довго, наскільки це бувало можливо, стежив після того, як тримається пташка на свободі. Траплялися випадки, коли пташки, політавши з годину в лісі, поверталися до своєї клітки, і тоді батько їх забирав додому.

Один веселий, жвавий і співучий чижик — Васько — два роки підряд не хотів на волю і жив у нас аж до від'їзду в евакуацію у 1941 році. Він ніяк не бажав вилітати з квартири, і батько, залишивши багато зерна і води, виставив клітку з відчиненими дверцятами на балкон...

Якщо захоплення птахами, рослинами (батько мав досить солідну колекцію кактусів та інших рідкісних представників флори) і тваринами носило напівпрофесійний характер— адже він за освітою був біолог,— то інші інтереси відносилися до розряду тих, що зветься тепер «хоббі».

Правда, так чи інакше, але всі захоплення, зрештою, служили одній справі — літературі.

Цікаво, що батькові захоплення чи інтереси ніколи не були поверховими, аматорськими, дилетантськими. В усьому він докопувався до, сказати б, найглибшої суті і найперше — через книжки. Точніше кажучи, захоплення чи колекціонування розвивалися двома паралельними шляхами, які взаємно збагачували один одного,— самі предмети колекціонування і книги про них.

До війни в батька зібралася прекрасна, музейного рівня колекція межигірського фаянсу, старовинного українського і російського скла. І такої ж цінності збірка спеціальних книжок, серед яких зустрічалися справжні уніками. В усякому разі нерідко музейні працівники приходили по консультацію до батька, а не навпаки.

На превеликий жаль, батькові зібрання — книжки, фаянс, порцеляна, скло, цінні картини тощо — загинули під час тимчасової окупації.

Потихеньку, ненав'язливо, батько і мене привчав до птахів і звірят, навчав розбиратися у тому, чим цікавився сам. Робив це у найефективніший спосіб. Кількома наче мимохідь кинутими зауваженнями розпалював у мене цікавість, а коли я починав приставати до нього з запитаннями, казав: «Зараз мені ніколи, он на полиці книжки, бери і читай». А вже тоді, коли всі потрібні відомості я вичитував з книжок, батько охоче розповідав мені такі речі, яких не можна було ніде вчитати.

Повернувшись 1944 року до Києва, батько почав учащати на численні товкучки і розкладки. Серед різного, найчастіше зовсім непотрібного мотлоху, за який йому частенько перепадало од матері, приносив батько і досить цікаві речі. Йому пощастило, наприклад, купити кілька книжок із власної ж бібліотеки, кілька межигірських тарілок з його довоєнними позначками тощо. Та хоча й зібралось немало межигір'я, відновити повністю свою колекцію батькові вже не вдалося.

* * *

Окремої розповіді заслуговує тема «батько і автомобіль».

Починається вона з 37 чи 38 року, коли батько дістав газик. Цей перший масовий радянський автомобіль здавався тоді мало не вершиною техніки й еталоном вишуканості. Насправді то була досить нековирна конструкція, висока, як гарба, і майже на таких самих колесах. Верх знімався, бокових стекол не було взагалі. Замість них у негоду чіплялися м'які брезентові боковини із целулоїдними віконцями, маленькими і тьмяними. Водій сидів, як на нинішні норми, дуже високо і завжди — одкритий усім захопленим поглядам — мав страшенно гордий і величний вигляд.

Крім усіх інших чеснот, газик, з точки зору хлоп'яків, мав кілька вельми корисних і зручних особливостей. По-перше — широкі підніжки, стоячи на яких (із поблажливої згоди водія) можна було проїхатись двором. По-друге, запасне колесо кріпилось ззаду, між бамперами. Оскільки складений за заднім сидінням тент перешкоджав водієві бачити, що робиться за машиною, дуже зручно було чіплятися до запасного колеса і, вмотивившись на бампері, їхати «зайцем».

Коли отаке розкішне «ландо» з'являлося у дворі, уся «пацанва» здіймала лемент: «Дядю, покатайте!» Віковий і освітній рівень у такому випадкові не мав ніякого значення, і в наших очах усе людство поділялося на дві полярні категорії: на тих, хто катає, і тих, хто не катає. Перша частина людства могла розраховувати на повну відданість будь-якої дворової команди, і допомогти чим-небудь водієві вважалось великою честю. Друга частина водіїв могла чекати тільки капості: подряпаних або розписаних популярними висловами дверцят, а то й проколотої шини. І, вступивши на стежку війни із хлоп'ятками, такі водії перетворювалися на прикутих до машини «галерників» — вони ні на мить не могли одійти од свого авто.

Батько дуже швидко опанував шоферську премудрість і з дитячою захопленістю возився з машиною. Він належав до тих, «хто катав» і хто «не помічав» зайців на задньому колесі. Коли дітлахи бачили його машину біля дому, ніяка сила не могла зрушити їх з місця. Вони ладні були чекати хоч цілу добу. Найчастіше перед тим, як ставити машину в гараж (на бульварі Шевченка, неподалік од пам'ятника Щорсу), батько набирав повно дітвори і поволеньки віз галасливе, строкате товариство аж за два квартали. А потім усі гуртом, під батьковим проводом, поверталися до дому.

Якось я вирішив використати цю «кон'юнктуру» й утвердити своє становище у дворовому суспільстві шляхом відбору «еліти» для чергової поїздки в гараж.

Спостерігаючи за цією «селекцією», батько швидко збагнув ситуацію, легенько вийняв мене з машини, звідки я вершив суд, одчинив усі дверцята й широко махнув рукою: «Паняй, хлопці!» Машина аж просіла на ресорах. Тоді, не звертаючи ніякої уваги на мене, батько дбайливо позамикав дверцята, сів за руль... і поїхав, навіть не озирнувшись.

Не берусь описувати мій стан. Аж коли машина зникла за рогом, я прийшов до тями і, заливаючись сльозами, побіг додому. Як потім розв'язали інцидент мої батьки — не знаю, але вони ніколи не нагадували мені про нього. Та наука не минула марно — я запам'ятав цей випадок на все життя.

Лубили «покататися» не тільки діти. Не проходило дня, щоб хтось із друзів, знайомих і навіть малознайомих (тепер це важко уявити) не звертався із стереотипним проханням: «Сашко, підвези, будь ласка, на вокзал (у театр, на базар, на Дніпро і т. п.)». З часом ці прохання перетворилися на справжню епідемію, забираючи в батька безліч часу і сил. А найделікатніша, з посиленням на невідкладні справи чи навіть нездужання, відмова сприймалася як кровна образа.

Безліч кумедних, часом трагікомічних пригод траплялося з тим газиком. Не раз батькові доводилося підсаджувати мене й матір у попутні машини, а самому лишатися ночувати серед шосе, чекаючи «техдопомоги». Але до всіх цих пригод батько ставився із властивим йому гумором і завжди з ніжністю згадував свою заслужену «антилопу».

Після того, як газика мобілізували на фінську кампанію і він пропав десь на фронтних дорогах, батько дістав на заміну велетенський трофейний «польський фіат». На ті часи це була машина не менш розкішна, ніж нинішня «Чайка»: мала сім місць, між водієм і пасажирським салоном — скло, щось на зразок внутрішнього телефону, та всяке інше суперобладнання. Досить довго батько ремонтував цей катафалк, але перший його виїзд став і останнім — батько не витримав вуличного ажіотажу, викликаного появою мастодонта на колесах, й обміняв його на маленького симпатичного «опеля».

Потім були ще інші досить химерні споруди, як-от «ДКВ», в якій передня частина зроблена з металу, а зад-

ня — з дерева, обтягнутого дерматином; благородного походження, але вкрай побитий «мерседес» тощо.

З «мерседесом» було найбільше клопоту. Сусіди по будинкові не могли втриматись од дошкульних зауважень, бачачи, як з-під машини стирчать дві пари ніг — батькові й мої. Справді, для півгодинної поїздки треба було щонайменше дві години лагодити авто. Цей «мерседес», у принципі досить досконала машина, мав, як на ті повоєнні часи, досить істотну ваду — гідравлічні гальма. Спеціальної рідини для них бракувало, як і запчастин. Тому батько заливав у гальмову систему... горілку. Ми підїжджали до першої-ліпшої забігайлівки, батько купував склянку горілки й урочисто прямував до виходу. «Куди це ви? Пийте на місці!» — звичайно кричав продавець. Батько по-змовницькому підморгував: «Треба одну дамочку почастувати», й ішов до машини. Завжди знаходились охочі подивитися на дамочку, яка вихилить склянку горілки без закусі. Який же галас зчинявся, коли дорогоцінна оковита опинялася в автомобільному череві!

Траплялося, «мерседес» на ходу спалахував або з нього випадали якісь частини, і, зрештою, навіть батькові набридло возитися з цим металобрухтом.

Якраз з'явилися перші «москвичі» й «победи», я вже досить пристойно водив машину і мав голос у розв'язанні автомобільних проблем. На сімейній раді було поставлено питання про нову машину. Батько наполягав на «москвичі», я — на «победі», а мати була проти будь-якої механізації, оскільки саме вона відала фінансами. Звичайно, батько віддавав належне перевагам «победи», але його бентежила ціна — цілих 16 тисяч! (За нинішнім масштабом — десь близько півтори тисячі карбованців.)

Кінець кінцем батько таки погодився купити «победу», але одразу ж пустив поголос: «Коли побачите «победу» з пасажирами у трусиках (а було це восени), — знайте, їде Копиленко!»

А щоб довершити цю, далеко не вичерпану тему, згадаю ще один момент. Коли я здав належні екзамени й прийшов одержувати документи водія, в автоінспекції запитали, який інструктор мене навчав. «Батько»,— відповідаю. «На якій автобазі він працює?»— питають. «Він письменник».— «?!»

* * *

Не пам'ятаю випадку, щоб батько гримнув або підняв на мене руку. Тільки тепер я повністю усвідомлюю, що батько все життя ставився до мене з справжньою повагою, як до рівного. І, певно, саме через те ніколи не нав'язував мені дріб'язкову опіку, а, з іншого боку, ніколи не принижував себе й мене протегуванням, раз і назавжди виключивши усяку можливість спекулювання його іменем чи становищем.

Він вважав і мене переконував, що, маючи голову на плечах, маючи прекрасну бібліотеку, зрештою, маючи перед очима не найгірший приклад, я мушу впоратися з будь-якою справою сам, власними силами.

Було б неправдою твердити, що він ніколи не допомагав мені. Допомагав і підтримував постійно, але тільки в плані заохочення до тієї чи іншої роботи, до того чи іншого захоплення. І ніколи нічого не робив за мене.

Навіть коли, на пряму вимогу викладача української літератури, я просив батька допомогти написати твір на ту чи іншу тему, він категорично відмовлявся: «Читай книжки, думай, пробуй сам». І тільки раз чи двічі прочитав якийсь з моїх шкільних творів, та й то лише після того, як учитель виставив за нього оцінку.

Не можу сказати, що протягом усіх шкільних років я був зразковим учнем (хоча й спромігся, зрештою, заро-

бити срібну медаль). Траплялися випадки, які вимагали втручання батьків. Але умови були тоді — у перші повоєнні роки — не зовсім звичайні. На наше щастя, у школі підбралися прекрасні педагоги — я сказав би, макаренківського плану — директор Я. Туранський, викладач російської мови і літератури Ю. Кільчевський, математик Я. Брискін та інші. Нелегко їм було — школа чоловіча (колишня № 49, на вул. Коцюбинського), за партами — переростки, у переважній більшості напівсироти, під боком (де тепер площа Перемоги) — сумнозвісний «Євбаз». «Високі матерії» не дуже впливали на тих, хто найбільше цінував зухвалу силу.

Батька ніколи не викликали до школи, проте він був точно обізнаний із моїми «подвигами», а директор і класний керівник мали вичерпну інформацію про мою поведінку вдома.

Певно, батько зустрічався з моїми вчителями або десь на нейтральному ґрунті, або знаходив якісь інші форми спілкування. Знаю достеменно тільки, що ні батьки, ні вчителі не зловживали одержаною інформацією.

Не виключаю можливості, що той обмін інформацією дозволяв конструювати спільну виховну позицію, завдяки якій школі вдавалося уникати гострих конфліктів з учнями і, зрештою, випустити їх у світ цілком порядними людьми.

* * *

Що швидше наближалось закінчення школи, то частіше заходила мова про мій майбутній фах. Якось сама собою з обговорення випала технічна спеціалізація. Найбільше балів набирали біологія, медицина, архітектура (колись я мав скромні успіхи у малюванні). І лише один раз було згадано літературу і філологію:

— А чому б тобі не податися на факультет журналістики? Це дуже цікава справа,— сказав якимось батько. Але одразу ж додав:— Правда, я не вірю, що на журналіста можна вивчитися, як не можна навчитися бути письменником. Коли вже бог нагородив літературним талантом, він виявиться і в інженера, і в лікаря. А як нема — ніякий університет не зробить з тебе навіть пристойного журналіста... Подумай, сину.

Думати мені було нічого. Якраз цей варіант я давно відкинув саме з отих міркувань, про які говорив батько. І тому відповів одразу:

— Гадаю, що для нашого сімейства цілком досить одного літератора. Маю вже достатнє уявлення про те, який це тяжкий і невдячний труд...

Скінчилися наші розмови тим, що я подався на філософський факультет. А по завершенні навчання обставини склалися таким чином, що всупереч своїм бажанням і прагненням таки став журналістом.

Батько з великим інтересом стежив за першими моїми кроками на цій ниві, завжди розпитував тодішніх моїх наставників і керівників по «Літературній Україні»— А. Ф. Хижняка, Б. А. Буркатова, П. Д. Моргаєнка,— але залишався вірним собі: ніколи не виправив жодного мого матеріалу, ніколи не читав їх у рукописах. Лише зрідка дозволяв собі окремі, сказати б, теоретичного плану зауваження, прочитавши щось уже в газеті.

Саме в той період, здається, я написав свою першу «мікромовелку» і таки умовив батька прочитати її.

Тільки-но батько узяв до рук аркуш, як я вже знав його присуд. Проте з приводу самої новели він нічого не сказав, а, зробивши кілька кроків по кімнаті й зупинившись навпроти мене, промовив:

— Поет повністю сформується до 25 років, прозаїк же починається з тридцяти п'яти...

Висловлюючи мені оцію сентенцію, батько, напевне, знав, що вона не має універсального характеру. Справді, він сам починав з віршів, до 25-річного віку давно вже покинув їх, а у 35 років став цілком сформованим і визнаним прозаїком. (Правда, він пережив короткий поетичний рецидив: під час війни написав у Москві цикл поезій — судячи з листів, чималенький. На жаль, жодних слідів того циклу знайти не вдалось.)

У ті часи, коли я почав цікавитися батьковою роботою, він мав цілком усталену систему праці і до останніх своїх днів майже ніколи не одступав од неї.

Батько відзначався неабиякою працездатністю, упертістю й наполегливістю в роботі над словом. Але він не належав до тієї категорії письменників, які свідомо підкорили свою працю суворій дисципліні й щоденно просиджували за столом певну кількість годин. Більше того, поверховому спостерігачеві, який перебував під впливом класичних взірців, могло б здатися, що батько взагалі не має ніякої системи й просто віддається на волю стихії.

Справді, на відміну від багатьох своїх колег, батько майже не робив поширених нотаток, не складав планів майбутнього твору, не виписував окремих шматків.

За нотатники йому правили цигаркові коробки, випадкові клаптики паперу. І навіть коли записи робилися у звичайному блокноті — під час подорожей або якихось подій і зустрічей, розшифрувати написане міг тільки він сам. Як правило, записи складалися з одного слова, рідше — виразу чи закінченого речення і зовсім рідко — з коротенького діалога.

Порожні цигаркові коробки поступово накопичувалися на столах (у батьковому кабінеті їх було три), від часу жовтіли й жухли, але ніхто не мав права навіть пересунути їх з місця на місце.

В якийсь момент, завжди несподівано, батько дещо роздратовано просив прибрати в кабінеті, «бо все позаростало порохом», а пожмакані коробки опинялися у відрі на сміття. Це означало, що нотатки використано і незабаром почнетвся черговий робочий період. Батько ставав дедалі зосередженішим, неговірким, все рідше виходив з кабінету. Зрештою, з-за щільно причинених дверей долинав стукіт машинки.

Включившись повністю в роботу, батько майже не виходив з кімнати, ні з ким не зустрічався, не підходив до телефону. Спочатку працював цілий день — з ранку до пізньої ночі. У процесі роботи режим змінювався — стукав на машинці всю ніч, лягав на світанку й прокидався о 10—11 годині ранку. Похапцем снідав, переглядаючи за столом газети, і знову до машинки. Дуже багато курих, їв мало, спав недовго. Коли він писав роман, таке «сидіння» могло продовжуватися не один місяць.

Птахи, квіти, машина — все відходило на другий план.

Домашні вже знали, що в такий період батька краще не займати і боронь боже заходити до кабінету.

Тільки коли батько писав останній свій роман — «Земля велика», він застосував інший метод підготовчої роботи. На одному з трьох столів — довгому, стандартно канцелярському — він розклав папки, надписані іменами дійових осіб. У ці папки, своєрідні досье, закладав нотатки, начерки характеристик і портретів, вирізки з газет. Кілька разів провадилась «ревізія» — одні папки зникали, натомість з'являлися інші, відбувалося «укрупнення» героїв тощо. Поступово визначилося остаточне коло дійових осіб, намітилися їхні взаємини й зв'язки (певний порядок, у якому розташовувалися папки на столі, стрілки та інші позначки на обкладинках).

На письмовому столі й книжкових полицях росли стоси спеціальної літератури — видання Міністерства освіти, ме-

тодичні посібники, підручники, книги з сільського господарства.

А після завершення підготовчого періоду все пішло за вивіренім роками порядком.

Батько дуже рідко розповідав, що саме пише і як посуваються справи. Уникав і традиційних анкет й інтерв'ю: «Ваші творчі плани?» Тож тільки за деякими змінами настрою можна було вловити, задоволений батько роботою чи ні.

Тому момент останньої крапки завжди наставав так само несподівано, як і момент першого абзаца.

Прокинувшись уранці, домочадці помічали на дверях ванної кімнати або — найчастіше — моєї кімнати оголошення такого, наприклад, змісту:

«НАКАЗ № 1897-Б-В-Г-Д/168-К

I

Маючи на сьогоднішній день переддень Першотравневих свят і зважаючи на вищезазначене, а також на те, що є значне потепління надворі, незважаючи на передбачення мать-іє-рологів, а це є все за слугою раціоналізаторських пропозицій тов. Весни, висловлюю подяку в наказі тов. Весні.

II

В зв'язку-ку (ріку) з цим дозволяю людям, котрі населяють Моє Королівство, носити літню форму у вигляді трусів і ходити босими, включаючи і Мою Величність, що я виконуватиму беззаперечно. На вулицю виходити в трусах необов'язково, зважаючи на міліціонерів і роззяв, які мені не підлегли.

III

Всіх людей, котрі населяють Моє Королівство, поздоровляю з товаришкою Весною і призначаю парад Першого травня о дев'ятинь-нуль-нуль за столом у ідальні Моєї Величності.

Король Ахмед-Мухамед-Сулейман-Копф-Дум
Видано в Києві, року божого 1956, в резиденції
Його Величності на Леніна, 68, 72, в чому відпо-
відаю головою

Зав. канцелярією Його Величності
Мух-а-Мед!>

Поява такого оголошення автоматично скасовувала «надзвичайний стан» у квартирі й відновлювала усі конституційні свободи.

На певний час батько наче забував про свій твір. Потім починалося редагування, і рукопис надходив до друкарки. А вже вчитувати готовий машинопис він не любив: ця марудна робота покладалася на матір або, в крайньому випадку, на мене.

Багато років підряд функції друкарки і коректора виконувала матір. Але тоді батько здебільшого писав од руки. Не знаю, чим пояснити, що по війні, навпаки, він в основному сам друкував на машинці.

Як і кожен справжній майстер, батько уважно і дбайливо ставився до свого робочого інструмента. Досить сказати, що друкарська машинка «Ремінгтон», яку він привіз 1928 року з Берліна, служила йому близько тридцяти років. І лише за рік чи два до смерті батько придбав більш сучасну «Еріку».

Він любив хороший папір, олівці, авторучки, конверти — одне слово, письмово-канцелярське приладдя намагався мати якнайкраще. Інша справа, що довго це добро в нього не затримувалося — роздаровував.

* * *

В нашому домі завжди було людно. Друзі, родичі, знайомі, а часто і зовсім незнайомі приходили, не завдаючи собі клопоту попередити про візит. Тижнями й місяцями жили молоді автори, твори яких рецензував або редагував батько. Нерідко — з родинами. Траплялися й такі пожильці, про яких мої батьки не мали ні найменшого уявлення — хіба тільки, що це випадковий знайомий якогось їхнього випадкового знайомого. Зараз таку безцеремонність й

уявити важко, а тоді батьки не тільки мирилися з нею, але й забезпечували «квартирантів» мало не санаторним раціоном. І коли вже до випадкових зайд виявлялася така гостинність, то для близьких друзів батьків дім був відкритий у будь-який час дня і ночі. А таки приходили серед ночі й гомоніли до світання...

Мало не кожного ранку з сьомого на наш шостий поверх спускався Михайло Семенович Тардов. Чарівно усміхаючись, він промовляв хрипкуватим голосом майже ритуальну фразу: «Саша, угости папироской». Лікарі заборонили йому палити, тож він під аби-яким приводом тікав до батька.

Вечорами дзвонив Петро Йосипович Панч: «Ви вже пили чай? То зачекайте на мене». Він мав своє постійне місце за столом.

Я дуже любив ці спокійні, дуже приязні години, коли пили справді тільки чай і точилася завжди цікава, доброзичлива бесіда. Але точно за п'ять хвилин до дванадцятої пунктуальний Петро Йосипович підводився: «Я обіцяв своїм бути вдома ще сьогодні». І хоча йти було усього чотирма поверхами нижче, не пам'ятаю випадку, щоб Петро Йосипович порушив традицію.

Було б надто складно розповісти про кожного з добрих батькових друзів. Сподіваюсь, вони простять мені. І зрозуміють, чому я згадаю ще тільки про одну людину.

Це — незабутній Максим Тадейович Рильський.

Рильський і Тичина — тільки до них, здається, батько звертався на «ви».

Звичайно, в батька були ближчі друзі, його ровесники, його земляки, але до Рильського він ставився якимось особливо тепло, навіть ніжно.

При всій відмінності віку, походження, характерів їх єднала невтолима любов і цікавість до життя і людей, до історії і природи рідної землі, до мистецтва і літератури.

Зустрічаючись, вони не могли наговоритися, а кожен з них був не тільки блискучим оповідачем, але й не менш талановитим слухачем.

Дотепність, гостра, блискавична реакція, величезна ерудиція і разом з тим — дитяча пустотливість і вигадливість у жартах і розвагах. Кожен їхній спільний виїзд на полювання — готовий гумористично-природознавчий роман; кожна зустріч у дружньому колі — водоспад каламбурів, епіграм, шарад. І обоє вони першими реготали з своїх дотепів.

Скільки траплялося з ними кумедних ситуацій, які потім перетворювалися на легенди. Але часто ці легенди вигадували і поширювали вони самі.

І водночас вони були дуже уважні один до одного, готові при першій же потребі прийти на допомогу.

У грудні 1942 року батько писав Рильському з Москви: «Дорогий і сердешний і милий друже-старче!

Не дуже втішні звістки надійшли до нас про Ваше здоров'я, і запечалувався я... Що ж це воно в світі божому робиться, коли на таких велетнів духа і тіла почали різні миршаві і несподівані хвороби кидатись... Та женіть Ви їх під усі сто чортів!..

Думаю оце, може, таки пощастить мені до Уфи дістатися, то пошепчу я Вам, поворожу, може, воно й рукою зніме...

...Є також надії, що Вам привезуть дечого споживного їстівного, і може, й багатенько. Щоб поправлялися нівроку...

Р. С. Зараз принесли дуже хорошу, просто неймовірно радісну звістку про наші перемоги. Але писати не можу, бо з джерел, про які я не можу розголошувати».

А через два місяці вже батько звертався до Максима Тадейовича по допомогу: «Одержав я звістку, що моє щасливе сімейство перебуває в скруті. Відкріпили від їдальні..

Це сильно вдарило їх... Може, там є якась можливість прикріпити їх знову, щоб Любим мав той нещасний обід...

Буду вічно Вашим рабом за ту ласку і турботи про моїх, на які я сподіваюсь».

Не знаю, що вже там вдіяв Максим Тадейович, але через кілька днів після одержання листа (про який ми з матір'ю, звісно, нічого тоді не знали) він сам прийшов до нас на далеку околицю Уфи й приніс оті талони до їдальні...

Дошкульні, гострі і не дуже стримані на язик, вони обоє були напрочуд цнотливі у публічному виявленні своїх почуттів. І тільки листи та ще автографи на книжках, якими вони обмінювались упродовж багатьох років, дозволяють зазирнути у їхні серця.

Копиленко — Рильському:

«Дорогому, любимому Максиму Тадейовичу — з усією любов'ю! 11.—1949 р». (Вибране, 1948 р.)

Рильський — Копиленку:

«Шановний Олександрє,
Даю цю книжку Вам...
Я п'ю за олеандри,
За скво і за вігвам.
Хай друзі блідолиці
Ідуть сюди й туди,—
А любо нам напиться
Огненної води!

М. Р.» (без дати — «Марина», ЛіМ, 1933)

Копиленко — Рильському:

«Моему улюбленцеві, дорогому, славному другові — М. Рильському з великою любов'ю — О. Копиленко. 15. III 1951 р». («Дуже добре», «Десятикласники», 1950)

Рильський — Копиленкові:

«Хай живе наше братерство! О. Копиленкові — М. Рильський. 21/III—50» («Братерство», 1950).

«Дорогому, любимому моему Максиму Рильському, бо я страшенно Вас люблю!! (Це, здається, другий примірник!!) О. Копиленко. (А я ладний подарувати Вам тисячу)!! Ол. Копиленко». («Дуже добре», «Десятикласники». 1950).

І таки дарували один одному по кілька примірників однієї книжки, бо головне було не в подарунку, а в зайвому приводі для теплого слова.

У батьковій бібліотеці зберігаються два примірники «Братерства», два примірники «Нашої сили», два примірники «Пана Тадеуша», два примірники «Неопалимої купини». Останні дві книжки подаровані навіть в один день — 19 грудня 1944 року. На одній написано:

«Сашкові Копиленку
Цю книжку премаленьку
Дає з чуттям палким
Максим».

А на другій: «Сусідові по вертикалі*; другові по горизонталі — М. Рильський».

20 вересня 1958 року, за два місяці до батькової смерті, Максим Тадейович дарує йому свій останній автограф на збірці «Слово про рідну матір». «Серцю серця мого Олександрові Копиленку — М. Рильський...»

* * *

Батько був напрочуд скромною людиною. Зовсім необтяжений нагородами, він унікав і традиційних у письменницькому колі церемоній. Тож коли підійшло його 50-річчя, він

* О. Копиленко жив на 6-му, а М. Рильський — на 5-му поверсі будинку № 68 по вул. Леніна.

категорично відмовився від ювілейного вечора й утік в Ірпінь, у Будинок творчості.

Тепер батькові було б уже за сімдесят. І доживи він до наших днів, його надзвичайно зворушила б ця книжка, де зібрано стільки тепла і стільки щирої приязні... А тому моя мати і я сердечно дякуємо всім, хто в такий неминущий спосіб ушанував пам'ять Олександра Івановича Копиленка.

*Степан
Крижанівський*

ОЧИМА ТРЬОХ ПОКОЛІНЬ

Справжнім скарбом Олександра Івановича була його компанійська, товариська вдача. Його «общительность» — то не лише риса характеру, то другий письменницький талант, то питома риса радянської людини. Недарма він усе життя прожив серед людей і на людях у буквальному розумінні слова. Недарма він писав тільки на сучасні теми. Недарма він був за натурою громадським діячем, автором численних культурних починань.

... Я не можу пригадати, коли з ним познайомився. Враження таке, що знайомі ми все життя. Я приїхав до Харкова в 1929 році. Отже, вважайте, що уже з 1930-го знайомий з Копиленком. Я не міг звати його, як інші старші товариші, Сашком, а таки завжди величав Олександром Івановичем. Зате він мене з перших і до останніх днів знайомства та спілкування звав просто Стьопою. Боже борони, щоб він комусь у чомусь показав свою зверхність! З кожним письменником, хай і наймолодшим, він одразу прагнув стати на рівну ногу, розмовляти як рівний із рівним. Та й перше враження він справляв своїми настобурченими (кошлатими, острішкуватими) бровами і ніби трохи насупленим виглядом — враження зовнішньої суворості, і тільки, коли узнавався ближче, — враження товариськості, доброти,

простоти, сердечності. А ще ж була в характері Олександра Івановича й така, сказати б, гумористична нота: він був, кажучи по-народному, насмішкуватий, любив пожартувати, покепкувати, здебільшого беззлобно...

Ніколи не належачи до близького оточення Копиленка, я тим не менше не уявляю себе без постійного спілкування з ним усюди — на зборах, в Будинку Блакитного, в клубі на Ворошилова, 3, у видавництві. Та й жили ж ми і в Харкові, а пізніше в Києві в одному будинку. І ввійшов у життя моєї родини милий Олександр Іванович, можна сказати, аж у три покоління.

...Здавна звик я зустрічати дружню посмішку письменника. А підросли мої сини, книжки Копиленка про дітей і школу опинилися на їхньому столі, а сам дядько Копиленко катав їх на своїй автомашині.

«Дуже добре» і «Десятикласники» читав я, звичайно, уже дорослим, до війни. А тільки пішли у школу мої хлопці — і вони прочитали ці Копиленкові твори; вони ввійшли у їхню свідомість, без них і не можна уявити їхньої шкільної пори. І вчителів вони, часто, як Копиленкові герої, називали різними прізвиськами, і Кіра, Аркадій, Вова, Руфа були їхніми знайомими незнайомцями.

Та дивна річ! Пробіг час, у наших дітей народились діти, і вони точнісінько так «пройшли через Копиленка». Підросла моя внучка Оленка, прибігла до діда, знайшла у його бібліотеці «Дуже добре» і «Десятикласники» — прочитала не прочитала, а прямо проковтнула, а слідом за нею книжку прочитав увесь її клас. Живуть ці романи уже третину століття. І як же багато у часовому і перемінному зумів побачити зір письменника постійного і вічного, принаймні для нашого радянського способу життя. Коли я запитав Оленку, що їй сподобалося у книзі і хто сподобався, — вона не зуміла як слід на це відповісти, але сказала, що зараз школа уже не схожа на ту, яку малював Копиленко.

А її батько ще цього б не сказав... О, вічні книги на злобу дня! Я певний, вони ще читатимуться довго-довго, бо є у них вічний зміст людського життя, і любов, і бурхальність «страсти роковые»...

...Уже після його передчасної смерті, коли видавалося перше чотиритомне видання творів, знову зайшла мова про першу повість Копиленкову «Буйний хміль». Давати чи не давати? Мені довелося виступити в цьому питанні рецензентом-арбітром, і я, з великою втіхою ще раз прочитавши твір, беззастережно висловився — давати! Адже це весь «буйний» Копиленко і вся доба — буремні (тепер, як і у 20-х роках, знову модне слово) роки громадянської війни, революції в селі. Адже справа не тільки в тому, що тоді в такому орнаментальному стилі писали всі: і ті, кому він був властивий, і ті, кому не властивий. Вже кому-кому, а молодому Копиленкові — так! Тож достеменно і тоді, і пізніше він був «буйний хміль». Як же без цього?

Та на цей раз «добродетель» не торжествувала. Повість так і не потрапила в чотиритомне видання творів. До нового — певний — потрапить! В повісті зафіксовані, закріплені в слові неповторні обставини і характери, риси й ознаки доби Великої Жовтневої революції.

Передчасно пішов од нас Олександр Іванович. Та чи пішов? Чи він досі не з нами, не серед нас, вічно молодий, вічно бентежний, поривний, невгамовний співбесідник, учитель життя, талановитий співець трудів і днів радянського народу, улюбленець дітей, безсмертний автор безсмертних творів!

*Валентин
Литвиненко*

ПРОСТИЙ І ЛЮДЯНИЙ

Міцний, веселий, з невичерпним почуттям гумору, дуже простий, людяний...

Вперше зустрілись і познайомились ми у Москві, де я в той час працював художником в Укрвидаві при ЦК КП/б/У.

— Ви той самий Копиленко, що «Дуже добре» і «Десятикласники»?— питаю.

— Той самий.— Познайомились.

Виявилось, що він чудово знає птахів і тварин. Я з дитячих років також захоплювався птахами, ловив їх, виготовував.

Це, видно, і прислужилося до нашого близького знайомства, що згодом переросло в дружбу.

Відтоді ми часто зустрічались. Я нерідко приходив до Олександра Івановича або він до мене, і завжди в нас було про що поговорити: про риболовлю, про птахів, про безліч цікавих випадків на полюванні...

Олександр Іванович багато і дуже цікаво розповідав, ділився своїми творчими планами і завжди з великою цікавістю слухав, він умів слухати.

Не раз, ідучи на пташиний базар, запрошував і мене. Він знав усіх птахоловів, і його там теж усі знали.

Дуже цікаво було ходити з ним по базару, обговорювати якості птахів, вибирати кращих. Він знав, як примусити птахів співати, як вибрати найкращого щигля за білими цяточками у хвості, в якій клітці тримати його.

Якось ходили ми, роздивлялись. Надибали чижика. Такий він вже був облізлий і нещасний. Давайте, кажу, купимо. Хай бідолаха хоч подохне в нормальних умовах. Питаю в хазяїна, яка йому ціна, цьому чижикові. Каже, три карбованці. А тут Олександр Іванович напав на птахолова: оддавай, каже, тільки даром, як совість маєш. Той і віддав. Забрали ми чижика і дуже раділи, коли він все-таки вижив, ще й добре співав.

Дуже любив Олександр Іванович ходити на полювання, хоч майже завжди повертався «порожній».

Часто Олександр Іванович розповідав мені сюжети або читав оповідання. Я інколи пробував свої сили в художньому слові, і він схвалював мої спроби, допомагав порадами і дуже радів, коли в мене щось виходило.

Тяжка хвороба міцно вчепилася в Олександра Івановича, але до останніх своїх днів він горів творчими задумами і працював.

Я щасливий, що зустрівся в своєму житті з чудесним письменником і людиною Олександром Івановичем Копиленком.

Іван Макогон,

*професор, заслужений
діяч мистецтв УРСР,
скульптор*

НЕОЦІНЕНИЙ ВНЕСОК

Моє знайомство з Олександром Івановичем Копиленком було по-людськи щирим і сердечним, змістовним, приємним і корисним. Нас зблизив взаємний глибокий інтерес до хвилюючих проблем мистецтва, якому ми себе присвятили. Олександр Іванович покладався на мій художній досвід і смак в образотворчому мистецтві, а я з великою повагою ставився до нього як письменника, бо знав його твори ще з двадцятих років.

Олександр Іванович дуже цікавився образотворчим мистецтвом і його творцями — художниками.

Особливо він любив скульптуру. Під час коротких зустрічей він частіше починав бесіду запитанням про ті чи інші течії в образотворчому мистецтві або про кого-небудь з митців чи про якийсь окремих художній твір і вимагав відповідей серйозних, відвертих і щирих.

На перших порах знайомства я гадав, що це у нього просто звичка письменника при кожній нагоді вивчати життя у всіх його проявах, які могли б придатися для літературного твору, а потім переконався, що це було ще й виявом його глибоких роздумів про природу мистецтва. Отже, самоосвіта з образотворчого мистецтва розвивалась так, що згодом Олександр Іванович вдосконалив свій

природний художній смак і майже безпомилково пізнавав хороші художні твори й відрізняв їх од ремісницьких витворів. Ця його нова властивість була помічена письменницькою громадськістю, його стали висувати в художні ради по перегляду й оцінці художніх творів та проектів пам'ятників.

Отже, завдяки цьому, ми декілька разів зустрічались з ним на художніх радах по монументальному мистецтву, де мені довелося бути свідком того, коли знання мистецтва й художній смак Олександра Івановича послужили на користь великій громадській справі.

Влітку 1938 року, коли наша країна готувалась до святкування стодвадцятип'ятиріччя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, у м. Києві почалося спорудження пам'ятника великому поету. Відомий радянський скульптор професор Манізер та архітектор Левінсон, автори проекту пам'ятника, привезли з м. Ленінграда готову бронзову статую Т. Г. Шевченка й виставили її на будівельному майданчику.

Для перегляду й затвердження статуї зібралась художня рада, до складу якої ввійшли Олександр Іванович і я. Щоб дістатись до парку Т. Г. Шевченка перед Київським державним університетом,— місця побудови пам'ятника,— Олександр Іванович запросив мене до свого автомобіля, яким сам кермував (на той час це було рідкісним явищем).

Олександр Іванович вів машину легко й уважно, а між тим продовжував бесіду, прикрашаючи її дотепами, бо перебував у веселому настрої, який передався й мені. День стояв хороший, сонячний. Мета, задля якої ми були закликані, хвилювала нас, й ми поспішали і прибули на місце хвилин на 20 раніше призначеного часу.

В центрі досить великого круглого будівельного майданчика стояла добре освітлена бронзова статуя Тараса Шевченка, яку ми почали уважно оглядати.

Під час огляду настрої мій різко погіршав. Статуя виявилась висотою в чотири метри й поряд з величним фасадом університету і в оточенні великих дерев виглядала мізерною. Відчувалось, що автори помилились у виборі її висотних і обсягових вимірів.

Олександр Іванович це зразу відчув і, підійшовши до мене, стурбовано запитав, чи гарна статуя.

Я відповів, що статуя замала, не відповідає оточенню і що коли її буде встановлено, то всі відчують, що пам'ятник не набирає бажаної величі.

— Я з вами згоден, — сказав Олександр Іванович, — це не той пам'ятник, який ми сподівалися побачити, не той, якого чекає вся Україна, і не можна допустити, щоб він був встановлений.

Коли розпочалося засідання художньої ради, я і Олександр Іванович висловились за відхилення цієї статуї як такої, що не відповідає оточенню і не має належної величі. Але деякі члени комісії, не заперечуючи наших доказів, висловились за прийняття статуї, доводячи, що в разі відхилення пам'ятник не буде встановлено до ювілейної дати, а це затьмарить всенародне свято.

Це був справді важливий момент, який треба було врахувати при винесенні рішення. Часу таки зоставалось обмаль для виготовлення нової статуї в іншому розмірі, а про побудову пам'ятника всім було відомо, всі його чекали, про це багато писали в усіх газетах, і це був один із найважливіших елементів знаменної ювілейної дати й увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка. Крім того, побоювання й застереження висловлювали дуже поважні старші члени ради, які не менш за нас вболівали за долю пам'ятника, а відповідальність несли більшу. Тому їхні аргументи вплинули на членів ради, й зокрема на мене. Я вже подумки почав миритись з необхідністю прийняти статую, незважаючи на те, що я почав обговорення, визначивши її непридатність.

Запала тяжка мовчанка. В цей момент Олександр Іванович удруге взяв слово і дуже стисло, виразно й ґрунтовно розібрав обидві пропозиції й можливі наслідки того чи іншого рішення. Й довів, що авторові пам'ятника треба робити нову статую й докласти всіх зусиль, щоб пам'ятник виготовити вчасно. А в разі, якщо він не буде виготовлений до дня ювілею Т. Г. Шевченка, то його можна буде відкрити пізніше, і це буде всім зрозуміло, а прийняття явно невідповідного пам'ятника ніхто і ніколи не простить художній раді. Говорив він пристрасно й переконливо. Вагень більше не було. Ухвала ради була одностайна. Статую відхилили, авторам же пам'ятника рекомендували виготовити нову у відповідних розмірах, а також відповідно переробити постамент і всю архітектурну частину монумента. Того ж року відхилену статую дуже вдало використав арх. Левінсон для пам'ятника на могилі Т. Г. Шевченка в Каневі, й там вона виглядає добре й запам'ятовується незліченим відвідувачам цього священного куточка нашої землі.

Дальша історія створення пам'ятника Т. Г. Шевченка для Києва склалась так.

Професор М. Г. Манізер, погодившись із ухвалою художньої ради, з надзвичайним напруженням і величезною енергією взявся до виготовлення нової статуї заввишки шість метрів двадцять сантиметрів. Він не тільки виконав у неймовірно стислий строк скульптуру в глині, але так розумно спланував усі трудомісткі технічні процеси виготовлення скульптури — формовку в гіпсі, відливку в бронзі, монтировку, чеканку,— так енергійно дбав про додержання виробничого графіка, що забезпечив вчасне й бездоганне виготовлення пам'ятника.

9 березня 1939 року пам'ятник Т. Г. Шевченкові був урочисто відкритий в присутності грандіозного зібрання святково настроєних і святково вбраних людей: киян, представників областей і міст всієї України.

З того часу стоїть й віками стоятиме цей величний й прекрасний образ генія українського народу. Пам'ятник став шедевром скульптора М. Г Манізера й одним із кращих монументів Радянської України.

Коли я проходжу біля нього, я з великим довір'ям вдивляюсь у цей образ Т Г Шевченка й у думках складаю щирю дяку видатному скульптору. А коли пригадую драматичну історію побудови пам'ятника, то радий, що зусилля художньої ради допомогли виникненню його в саме такому величному вияві. З-поміж усіх нас — членів тої художньої ради — я особливо виділяю неоціненний внесок Олександра Івановича. Я думаю, розумною і сміливою людиною був український письменник Олександр Іванович Копиленко.

*Юхим
Мартич*

**ЗДРАСТУЙ,
ОЛЕКСАНДРЕ ІВАНОВИЧУ!**

За його життя ми були на «ви». Але зараз я наважуюся на таке звертання: здрастуй!

Мені здається, що я пізнав його на майже кілометровій відстані.

Така характерна в нього хода: навальна, енергійна. Щойно з'явився під залізничним мостом і от, здіймаючи високі хвилі, що нагадують кошлаті брови, вже наближається до причалу. Тут на нього виглядають літні, юні, зовсім малі. Такими були його читачі — літні, і юні, і зовсім малі — першокласники.

Драстуй, Олександр Івановичу! От ми і ще раз стрілися.

Мені вже не раз випадало подорожувати на теплоході «Олександр Копиленко». І від Черкас. На Канівське море. І вниз до Кременчука. А тепер він візьме курс на Київське море, до Комсомольської ГЕС. Поміж творців світла багато читачів книг Олександра Копиленка.

А він був би задоволений з того веселого гармидеру, що враз запанував на палубі теплохода. На носі співають. На кормі юнак залицяється до дівчини, такої засмаглої, що можна подумати, ніби цьогорічну весну вона стрічала в Африці. А знизу, з салону, чути веселий здержуватий сміх.

Він був би задоволений.

Така вже була вдача у нашого Олександра Івановича Копиленка, таким він живе в серцях своїх друзів, що навіть на вечорах, присвячених його пам'яті, пригадуються різні бадьорі, веселі, життєстверджуючі історії, на які було багате його життя.

І говорять про нього так, ніби він оце тільки вийшов із зали чи спізнився на цей вечір. Таке з ним нерідко траплялося.

Був він міцний, енергійний, завзятий, як любив — то любив, коли зневажав — то зневажав.

Та любив він незрівнянно більше. Палко, беззавітно. Був сповнений любов'ю до життя по вінця.

Зараз ми одчалимо: третій гудок.

Та ще хтось біжить до трапу. Чи не спізниться? Коли б тут з нами був Олександр Копиленко, не вагаючись, кинувся б він отому незнайомому чоловікові назустріч, простягнув би йому руку, допомагаючи перескочити через небезпечну смужку, що вже відділяє палубу від причалу. Я знаю добре цю рису його вдачі, мені самому випало відчувати підтримку його надійної руки.

З його бурхливою, непосидючою вдачею написати стільки книг!

Життєва спостережливість, талант кипіли в ньому.

Він встигав багато.

І працювати над своїми книгами... І стрічатися з читачами. І віддавати годину-другу зустрічам з друзями за келехом вина.

«Мати в мене надзвичайна... Вона зовсім неграмотна жінка, але знала ціну науці і з усіх сил билась, щоб ми всі вчилися, і з чудовою наївністю розповідала мені, чому так добре, коли людина навчена різних наук. Вона підтримувала в нас невгасимий запал до навчання, до книжок, до світла».

Він іноді згадував слова своєї матері: на світі все можливо, ось тільки неможливо залізти на небо. Цей вислів він

кладає в уста одного з симпатичних йому персонажів роману «Земля велика».

Сім'я була велика — «вижило тільки шестеро», — як він розповідав, батькові заробітки були малі. І, кінчивши прихоську школу, майбутній письменник і мріяти не міг про те, щоб вчитися в гімназії. Довелося вступити у вищепочаткову школу.

В одній з своїх автобіографій Олександр Іванович, розповівши про роки навчання у червоноградських школах, а тоді в учительській семінарії, згадав про перші роки свого самостійного життя.

«Спочатку на залізниці вантажив у пакгаузи зерно, макуху тощо, а потім перейшов у хімічну лабораторію дослідної станції, бо мав великий нахил до біологічних наук...

Року 1920 вступив до Харківського університету, що мав тоді гучну назву «Академія теоретичних знань». Потім академію перейменували в Інститут народної освіти (ІНО). Там і вчився на біологічному факультеті до 1925 року. Та біологом не став».

Проте глибока цікавість до всього живого в природі лишилася прикметою Копиленкової творчості. В його романах, повістях, оповіданнях картини природи не узагальнено-умовні, як то нерідко трапляється, а глибоко конкретні. Він бачить землю не умовною, а живою. Не просто птах, не просто дерево, не просто білий світ...

Він любив людей, які люблять землю, її невичерпну щедрість, її красу. Його герої — вчені, колгоспники, будівельники, вчителі...

Коли в двадцятих роках молодий Петро Панч з рідних Валок переселився до Харкова, він отаборився в одній кімнаті з двома молодими літераторами, двома давніми друзями, які потоваришували ще на шкільній лаві.

Олександр Копиленко й Іван Сенченко разом захоплювалися хорошими книжками, разом поринули в письмен-

ницьку творчість. Деякий час разом мешкали в одній підвальної кімнаті і разом увійшли в історію радянської літератури.

Молодий Сенченко:

«Як прийшла зима поволі, через осінь, так і пройшла, зітхала-плакала в димарі, намітала замети, а потім ущухла в яру...»

Іван Сенченко любить м'які переходи, півтони, він пише не олійними фарбами, а аквареллю.

В діях Копиленкових героїв бурхливість почуттів, лють і любов переплітаються тісно.

От як змальовано переживання одного з героїв молодого Копиленка: «Я повесні гублю спокій свого життя. Мені хочеться чогось невідомого — широких просторів, фіолетових далей, важких чорних степів, землі, землі свіжої, чорної, безкрайої...»

У творчому доробку Олександра Копиленка — оповідання, повісті, романи і п'єси, твори для дітей, статті і рецензії... Творчих планів у нього вистачило б і тоді, коли б він прожив і сто років. Він не дожив до шістдесяти, але встиг написати багато.

Син робітника, він рано почав заробляти на хліб. І головні герої його творів — рядові трудівники, скромні, віддані своїй справі, своєму народові радянські люди. Письменник завжди писав про них із щирою любов'ю і безмежною пошаною.

Був ще початкуючим новелістом, коли досить активно виступав з рецензіями на театральні вистави, які теж відзначались запалом. Така вже бурхлива його вдача. А втім, його відгуки на вистави театру імені Івана Франка допомагають тепер мистецтвознавцям повніше відтворити картину культурного життя тодішнього Харкова.

У ті далекі роки він зблизився й з багатьма українськими художниками. Може, перш за все з талановитим

і дотепним Іваном Падалкою, який брав активну участь у оформленні дитячих журналів, що в них активно співробітничав молодий новеліст. А тоді в коло близьких Копиленкові людей увійшов Василь Седляр — красень, майстер, що весь у пошуках, у пошуках і втратах.

Не один вечір минав у суперечках: хіба дружити — це тільки погоджуватися? Для Копиленка дружити — означало перш за все шукати істини, тобто вірного, потрібного людям шляху в житті, у творчості. Звичайно, і йому випало помилятися, звичайно — і таке траплялося, — що друг ставав чужим...

Поміж його найдавніших друзів, з якими зблизився на початку літературного шляху, був Володимир Сосюра.

Тоді ж, замолоду, література звела його і з Остапом Вишнею і молодим газетним карикатуристом Олександром Довженком.

Виходячи вранці на вулицю, Копиленко перш за все підходив до газетної вітрини, аби пробігти останні новини. І засмучувався, коли там висів старий номер газети.

Пригадуючи ті роки своєї молодості, казав:

— Як побачу, що перед вітриною юрмляться люди, вже знаю. — у сьогоднішніх «Вістях» вміщено «усмішку» Остапа Вишні.

Він часто говорив про Михайла Коцюбинського, та мені уявляється, що ще частіше він перечитував Івана Франка. Похмура дійсність оповідань великого львів'янина про стару школу, чи не допоможе вона радянському письменникові яскравіше розкрити світлу шкільну дійсність наших дітей.

Коли в Центральному Комітеті комсомолу України стало відомо, що тяжко хворий Микола Островський працює над книгою про бойову юність свого революційного покоління, виник намір звернутися до когось з видатних українських письменників, щоб той допоміг початкуючому літераторові.

І перш за все виникла кандидатура Олександра Копиленка.

Копиленко зразу ж погодився.

Але так склалися обставини, що інші письменники були першими читачами роману «Як гартувалася сталь».

Від цього не применшилася любов і увага Олександра Копиленка до творчості того натхненного і мужнього письменника.

У статті, присвяченій подвигу Павла Корчагіна, він писав: «На превеликий жаль, не пощастило мені розмовляти з Островським, але всі ми розмовляємо з ним, читаючи його книги, в яких б'ється велике серце борця, патріота, будівника комунізму».

... У Москві йому випадало стрічатися з багатьма видатними російськими письменниками, а поміж них — з Олексієм Миколайовичем Толстим, таким же пристрасним життєлюбцем, як і Олександр Копиленко.

З творів Олексія Толстого йому найбільше припало до серця «Дитинство Микити». Як розповідав Олександр Іванович, він читав ту повість кілька разів і деякі її сторінки знав напам'ять.

А там у його душу увійшло ясне, мальовниче слово Максима Рильського. Знайомство це швидко переросло в міцну дружбу, що триватиме до того тужного дня, коли Максим Тадейович прийде в письменницький клуб, щоб назавжди попрощатися зі своїм любим Олександром Івановичем.

Людинолюбом називав його Максим Рильський. У тій школі, в якій Олександр Іванович проходив цю науку, Максим Рильський був першим.

Молодого Копиленка захоплювало крилате, яскраве і таке бунтівниче слово молодого Всеволода Іванова.

Згадуючи ті роки, посміювався:

— Коли з'явився у моему побуті перший телефон, то

я спитав у монтера, що його встановлював: чи не може він мати номер: 14-69, на честь назви відомої п'єси Всеволода Іванова.

У ті роки, коли, натхнений творчим подвигом будівників Харківського тракторного заводу, він працював над романом про соціалістичне місто, не один вітчизняний письменник, занурюючись у подібний матеріал, шукав нових художніх засобів для зображення нових героїв.

Поміж них українському романістові найближчим був чи не найскладніший з сучасних майстрів — автор «Соті», «Скутаревського», «Дороги на океан». І цікавість до Леоніда Леонова автор роману «Народжується місто» зберіг протягом усього життя.

Цю книгу написано густо, фарби покладено виразно, контрастно. Образи правдиві, вуглуваті, сповнені життєвих суперечностей, психологічно заглиблені.

Одна з ранніх Копиленкових книг звалася «Буйний хміль», пізніше він видав збірку «Твердий матеріал». В цьому співставленні відкривається характерна ознака письменника. Його «буйна», лірично-пристрасна манера розповіді і любов до життєво правдивого «твердого матеріалу».

Теперішні школярі одержують оцінки за свої знання від п'ятірки і нижче. Тоді були інші визначення: задовільно, незадовільно, добре, дуже добре... Було ще й «посередньо», це відомо мені з власної практики.

Не один читач оцінював роман Копиленка його ж назвою: «Дуже добре».

Спільна праця в літературі для дітей зблизила його з найулюбленишим письменником молодого покоління Аркадієм Гайдаром. Приїжджаючи до Києва, творець «Тимура» перш за все поспішав до Копиленка. Вони обоє належали до завзятих пішоходів. Протягом дня їх можна було стріти в різних кінцях Києва. І на дніпровій кручі, і біля клубу машинобудівників, і в тихих провулках.

Успіхи товаришів по перу радували Копиленка.

Успіх роману «Дуже добре» був такий, що коли стало відомо: Копиленко закінчив нову книгу, в якій розповідає про дальші події у житті своїх юних героїв, то до письменника поспішили працівники різних редакцій.

І я, працюючи в редакції київської «Вечірки», захопивши з собою для підтримки давніх знайомих Олександра Івановича — журналістів Михайла Мар'янова, Михайла Розовського та Семена Фіна, вирушив у «відрядження» з вулиці Леніна, № 19 до будинку № 68 по тій же вулиці.

Він стрів нас на порозі своєї, тоді невеличкої, квартири. Мабуть, того дня там здійснювалося «генеральне прибирання», бо всі речі були ніби зрушені з місця. Книги лежали на підвіконнях, на підлозі, на столі й стільцях. І в цьому безладді господар виглядав, як той досвідчений моряк у бурхливому морі: в його очах світилися веселі вогники. Він стрів нас дружно і тут же кожному урочисто вручив по добрячій тарані «власного виробництва». Швиденько вибрав кілька сторіночок з пухкого рукопису:

— Коли редакторові не сподобається, поверніть, бо цей примірник підготував до журналу... Не забудьте!.. В кожному разі відтепер, як побачите рибину, згадаєте початок нашого знайомства...

Напружений драматизм, властивий його прозі, примусив Копиленка взятися за п'єсу.

А може, навпаки, його давня пристрасть — театр — сприяла тому, що його проза — романи і оповідання — відзначається гострим зіткненням характерів, міцними сюжетами.

Як би там не було, неважко уявити собі виставу, яка з'явилася б у світ при більшій увазі театру до його оповідань, до романів. Може, інсценізація «Визволення» і розпалася б на окремі епізоди, та вже «Народжується місто» могло б стати основою для хвилюючої і значної вистави.

Він, давній друг театру імені Івана Франка, писав про цей славний колектив ще в 1923 році. Його захоплювало мистецтво Чистякової, Крушельницького, Федорцевої, Куманченко, Сердюка, Покотило, Криницької та інших майстрів Харківського театру імені Шевченка.

У Києві, як завжди, з великим успіхом гастролював театр Т. Шевченка. Вистави відбувалися у приміщенні театру ім. Лесі Українки. Іван Сергійович Паторжинський жив на Пушкінській, вулиці через дорогу від театру. Того вечора артист почував себе недужим і вийшов подихати вечірнім повітрям.

Підійшов Олександр Іванович Копиленко, з яким артист у давніх дружніх відносинах.

— Куди поспішаєте?— спитав артист.

— Поліну Куманченко дивитись, — пояснив письменник.— Ходімо разом.

— На жаль, не можу! В театрі задуха, а мені потрібен озон, щоб кров жвавіше грала!

— Як хорошу актрису побачите, кров помчить, мов у вісімнадцятирічного!

— Та не переконуюте! До того ж у драматичні артисти не збираюся. І п'єс, як ви, не пишу.

Копиленко не хотів спізнюватись на виставу. Потиснув руку співакові і поспішив у театр. Увійшов він до ложі, коли в залі вже погасла електрика...

Кінчилась перша дія.

— Хороше,— почув він,— справді хороше!..

Копиленко озирнувся. Прихилившись широкою спиною до стінки, Іван Паторжинський поблискував добрими усміхненими очима.

— А як вона: і гнівно, і ніжно... Я й забув, що в театрі задуха. Спасибі, друже, що переконали. Знаєте, що в мистецтві Куманченко найзначніше? Те, що мистецтва цього не помічаєш!.. Та ви, мабуть, про це давно знаєте...

— Давненько! — весело погодився письменник.

На тій виставі був присутній автор п'єси разом з відомим американським письменником, гостеві теж дуже сподобалась гра Поліни Куманченко. Коли в останньому антракті я переказав їй, що іноземець, не знаючи української мови, зрозумів, завдяки її талановитій грі, характер образу, який вона створила, Поліна Володимирівна зняла з шиї разок намиста і подарувала мені на згадку про ту виставу. Олександр Іванович, з яким ми разом залишали театр, здивувався: звідки в мене раптом з'явилася ця чарівна дівоча прикраса? Здається, він навіть трохи позаздрив мені (хоч ця риса аж ніяк не була властива його вдачі, щедрій на добро).

Ми ще стояли разом біля театру, коли молода жінка з важким чемоданом підійшла до нас:

— Як до вокзалу дістатися?

Поки ми йшли до тролейбусної зупинки, розповіла, що вона родом з Чернігівщини, гостювала у батьків, а тепер вертається у Казахстан — там її чоловік і донечка.

Копиленко мовчки глянув на мене, та щось таке було в його погляді, що я враз зрозумів. І діставши з кишені намистечко, яке тільки-но одержав в дарунок, і, легенько зітхнувши, простягнув жінці.

— Вашій донечці.

— О, як зрадіє моя маленька!.. Що ж я їй поясню, від кого цей царський дарунок!

— Дівчині, що зростає в казахстанських степах, од дівчини з степів України,— сказав Олександр Іванович.

Були в нього друзі і поміж оперних співаків: Микола Частій — земляк Петра Панча, теж з Валок, Оксана Петрусенко і Зоя Гайдай...

Звичайно, він і раніше часто бував у театрі для дітей, дружив з його художнім керівником, неспокійним, вічно шукаючим Костею Кошевським, цінував акторське обдару-

вання Жевченко, Чайки, Раїсової, Лисянської, Нелідова, Роста, Омельчука, Фаріновського, Павлена... А втім, кожен артист цього гарного колективу був певен, що на черговій прем'єрі поміж її глядачів буде і цей дружньо-вимогливий письменник.

Згадавши молоді свої роки, писав рецензії на вистави театру для дітей. Особливо високо оцінював гру Михайла Роста у мольєрівському «Скапені». Олександр Іванович часто відвідував репетиції цього театру, коли готувалась прем'єра «Сорочинського ярмарку». І траплялося йому, влаштувавшись в куточку затишного фойє з водограєм у центрі, провести годину-другу в дружній бесіді з композитором Іллею Віленським, з літераторами, що брали діяльну участь в роботі театру,— Всеволодом Чаговцем, Іваном Неходою, Матвієм Талалаєвським...

Дні готування вистави «Десятикласники» стали для нього тривожно святковими. Він чекав на прем'єру з нетерпінням юнака, що визирає на свою кохану.

І, стоячи на сцені поміж щасливо збуджених учасників вистави, він не втримався і міцно поцілував Жевченко, Лисянську, Омельчука...

Вистава пройшла прекрасно, принесла йому великий успіх. Про цю роботу в театрі для дітей писали всі газети, вітаючи автора і акторів.

...Червоноградець, він вважав Харків своїм рідним містом — тут почалася його письменницька біографія (спершу вірші, статті про театр, а тоді проза), та як з берегів Лопані переселився на береги Дніпра, відтепер його героями стали мешканці Києва, найчастіше молоді його мешканці. І сам Київ, його минуле і сучасне, його вулиці і завулки, площі і сквери оживатимуть на сторінках романів нещодавнього харків'янина.

І, розповідаючи про героїню свого останнього роману, підкреслить, що вона любила своє місто, в якому виросла, де

пережила стільки радісних, неповторних днів, а також і сумних, бо вони бувають в житті кожної людини.

І ось жорстоке, та не безнадійне прощання письменника з рідним містом.

З того першого дня, як він з групою українських вечних, артистів, музикантів і письменників опинився в Уфі, почав Олександр Копиленко штурмувати різні відповідні установи з проханням надіслати його в одну з фронтових редакцій.

Йому обіцяли, але пропонували трохи зачекати.

Не сиділося йому в своїй тісній хатині на тихій вулиці Худайбердіна.

У своєму просвітаному лютим уфимським вітром «сезонному» пальтечку, в старому крислатому капелюсі, який теж надто умовно захищав його голову від морозів, він бігав з кінця в кінець Уфи, виступав у госпіталях, збирав матеріали для нових оповідань, виконував різні завдання Спілки письменників, допомагав своїй Цецілії Михайлівні.

Він писав багато — повернувся до близького йому жанру оповідання. Видав збілочку «Батько», їздив по заводах і селах Башкирії і все тягся туди, на фронт.

І ось, нарешті, прийшов виклик з Москви. Запрошували на посаду редактора радіостанції «Радянська Україна». А через недовгий час туди вирушив його давній друг Петро Йосипович Панч.

Фронт тоді проходив під Москвою.

У Москві він працював багато. Зранку в Радіокомітеті, де разом з Петром Панчем і Дмитром Білоусом готував радіопередачі для партизан, для тих, хто опинився у тимчасовій фашистській неволі, для евакуйованих на схід заводів і колгоспів з України. А ночами писав. В Москві він написав багато мужніх оповідань про звитягу і беззавітну вірність радянських людей.

Їх друкували українські журнали і газети, їх перекладали на російську мову для газет «Известия», «Труд».

У солдатській вицвілій сорочці вбігав він до Спілки письменників, щоб побачитись з кимось із давніх друзів, що оце приїхали з фронту чи вирушали на фронт. Андрій Малишко, Іван Ле, Михайло Тардов... Михайло Светлов, Іосиф Уткін, Борис Горбатов...

На милій йому своєю історією Трубній площі (пригадаймо оповідання Чехова про неї) у старому готелі розмістився гуртожиток працівників різних українських організацій, що діяли тоді в Москві. Там же було відведено по кімнаті журналам «Перець» і «Україна».

Од навального руху Олександра Копиленка, що вбігав сюди, здіймався вітер, злітали зі столів сторінки рукописів.

— Як посуваються справи? Маєте цікаві матеріали?

— Та дещо маємо,— не без потайної гордості відгукувався Юрій Смолич, радо стрічаючи давнього друга.

Олександр Іванович брав аркушик, на якому було заготовано зміст майбутнього номера. Чулося його бурмотіння:

— Сосюра, Рильський, Довженко. Добре, дуже добре...

Дуже добре було не тільки назвою його популярного роману, але і його ставленням до гарних людей, до їх звершень.

Він міг би запропонувати журналу і якийсь із своїх нових оповідань, які завершив на той час. Але вирішив виступити у першому номері з публіцистичною статтею, вірніше, фейлетоном «Невідомі тварини», що була як снайперський постріл бойового письменника у ворога.

П'ять збірок оповідань, які Копиленко видав в роки війни,— це значне розкриття життя радянських людей, їхньої боротьби на фронті і в тилу за волю рідної землі.

...У групі київських журналістів він побував у військах, що штурмували Берлін.

В кінці двадцятих років, побувавши за кордоном, він написав нарис «Два Берліни».

Тепер він побачив, до чого привів німецький народ гітлеризм, оце огидне породження імперіалістичного хижака.

Повернувшись на Батьківщину, вирушив у нові мандри по південних областях України.

Разом з Максимом Рильським побував на Одещині, Херсонщині...

Глибоко переживав загибель Якова Качури і Аркадія Гайдара, Миколи Трублаїні, Михайла Гайдабури, Юрія Корецького...

Після одужання від тяжких ран прийшов поет-партизан Платон Воронько до письменника, якого давно любив, чії книги добре знав, і сказав йому кілька добрих слів подяки. Та поетові цього здалося замало. Дістав низку з дерев'яними кульками — католицькі «чотки», що якимось чином опинилися в його похідному лантушку, — побачився за скромний подарунок і вручив Олександрові Івановичу.

— Буду перебирати ці кульки і про друзів згадувати! — зрадів Копиленко.

— Тоді треба, щоб цих кульок було разів у десять більше! — почувши про це, зауважив Валентин Бичко.

І мав рацію.

Його п'єса «Чому не гаснуть зорі» зацікавила багато театрів.

І знову настали для нього урочисто-тривожні, святкові дні.

Поміж авторів перших статей на його перші книги — Микола Терещенко. Не так часто вони стрічалися, але кожне побачення було радісним для них обох.

— Як вас зустріну по дорозі в якусь редакцію, то певен, що матиму успіх, — каже Копиленко, затримуючи руку Миколи Івановича.

— От і обрадували мене... Отже, скоро щось новеньке почитаємо?

— Ще сам кінця не бачу. Хоч сам себе переконаю, що, коли надто ворожити над кожним реченням, забудеш, що хотів сказати цілою сторінкою. Та мені ж відомо, що Лев Толстой багато разів переписував «Війну і мир», звичайно, від цього були виграші, а хіба зовсім не було втрат у безпосередності?

...Вони обидва тоді були молоді, два Олександри Івановичі—Білецький і Копиленко, дослідник літератури і прозаїк.

У яскраво талановитому, багатому на дотепні спостереження і тонкі аргументовані висновки, огляді «Про прозу взагалі та про нашу прозу 1925 року» Олександр Білецький, аналізуючи творчість видатних молодих прозаїків, відзначив успіхи оповідань Копиленка, відверто сказав про їх недоліки, окреслив початок його письменницького шляху:

«Від лірики і патетизму — до реалізму, хоч він ще й перетворюється на примітивний натуралізм; від лірики, облямованої, майже безсюжетної повісті — до сюжетного (див. особливо «Веселу історію») оповідання, написаного справжньою прозою; від героїв схематичних і традиційних — до типів, що постають у всій своїй життєвій яскравості».

І от вони дружньо бесіднують.

Білецький розповідає таку кумедну історію.

З'явилася до нього додому одна — як сказати на критика жіночої статі—«критичка». І повідомила, що має до нього прохання. В одній редакції їй замовили статтю, в якій треба розкритикувати помилки Білецького. Оскільки часу на виконання цього доручення в неї обмаль, вона і просить самого Олександра Івановича підказати, у яких з його робіт найбільше помилок.

— Жвава молодичка! — зауважив Копиленко.

— Не така вже й молодичка. Довелося витратити на неї майже годину, бо поки виклав перед нею свої роботи та

ще попідкреслював олівцем, де, як я тепер розумію, є хибні твердження.

Посміялися вони дружно, а тоді Білецький сказав:

— Заздрю я вам, Олександрє Івановичу. Що після мене лишиться? Десяток передмов, сотня рецензій на кандидатські та докторські. А ви скільки понаписували. І як вас знають, читають!..

— Щось боюся, що ви моїх книг вже давно не читали... А ось про...

— Що вам сказати, любий Олександрє Івановичу. Письменник, про якого ви зволили згадати, володіє казковою здатністю: він сам вірить у те, що він визначний майстер слова і вміє примусити повірити в це і нас, критиків... Мов отой маленький Цахес, про якого розповів похмурий фантаст Теодор Амадей Гофман... До речі, ви давно перечитували його «Серапіонових братів»?

— Давненько,— відказав Копиленко — майже тоді, коли захоплювався творчістю того невеликого об'єднання російських письменників, що прибрало собі назву «Серапіонові брати»... Молодість, нерозважна молодість... А наша химерна, м'яко кажучи, редакція «Літературного ярмарку»? До чого ж на справжньому ярмарку цікавіше, ніж у плутаних наших писаннях!

— «А ярмарки я полюбив з дитинства...»— почав Білецький, і Копиленко закінчив той незвичайний вірш Максима Рильського:

— ...«За їх веселу людську метушню, святковий гомін, любий запах дьогтю, та сіна, та махорки з вишневим солодким листом, кінський гострий дух і розмаїтість буйних фарб мінливих...»

Максим Тадейович Рильський, що любив Олександра Івановича і як людину і як письменника (дозволимо собі такий штучний поділ,— він все ж таки припустимий, бо в нашому середовищі є цілком симпатичні люди, та саме як

літератори вони безнадійні, і, навпаки, трапляється, що у справжніх майстрів слова є мало симпатичні риси вдачі).

Отже, Максим Рильський, який любив і з любов'ю читав Копиленка, напівжартома твердив, що найкраща з його книг — це збірка новелок з життя птахів і тварин «Як вони поживають».

Якось я спитав у Юрія Івановича Яновського, яка з Копиленкових книг йому найбільше до вподоби.

Між цими визначними майстрами слова не було палкого товаришування, може, тому Яновський відказав дуже лаконічно:

— «Народжується місто». Це майже казка. Роман-казка.

Майже казка?

Знаючи, що Юрій Іванович високо цінує жанр казки, я перечитав Копиленків роман, не забуваючи про це визначення.

І вже на перших сторінках:

«В цьому тимчасовому будинку і речі здавались тимчасовими. В другій кімнаті, куди вийшла Рая, столи стояли нерівно. Вони ніби гуляли і забули, де їхнє місце. Вони жили самостійно».

І в Тані є казковість: вона рвучко підвелася, «гумовий дощовик засичав на ній».

Хіба не так було б змальовано в казковій повісті зовнішність людини антипатичної: «Микита побачив перед собою високого незграбного чоловіка з бородою пірата, в старомодному пальті, в капелюсі клоуна».

Так, це, мабуть, точне спостереження.

Казка в цілому. Справді казкові перетворення рідної землі здійснюють радянські люди. І казка в деталях.

Дівчина Рая у своїй зовнішності майже ота казкова «дюймовочка».

А ось інша героїня книги — Таня з дивним прізвиськом Кааб: «Голос її нагадував про одвертість, ніби примушував згадувати якісь забуті хвилини свого життя. Може, найкращі, найсвітліші хвилини. А коли їх не було, хотілося щось вигадати легкою летючою фантазією». Хіба це не казкова властивість?

А ось робітник, голова будкому Кущоба. Майже казковий велетень. Він непокоївся: а що, коли зіпреться на стіну, чи не завалиться?

А ось Неїжмак: «Цей стрункий, з легкою ходою чоловік мав надзвичайну властивість з'являтися завжди там, де він був найпотрібніший».

Справді казкова властивість у цієї цілком реальної людини, прекрасно виписаної.

І в цілком реалістичних оповіданнях для дітей живе подих казки.

На початку 1941 року Олександр Копиленко опублікував оповідання «Справа № 77», воно про лихо, що скоїлося в сім'ї прокурора Гончара через його неухагу до сина Антона.

Про біду в сім'ї прокурора Чуйка, яка сталася через його неухагу до виховання своєї дочки, розповідь Юрій Яновський через десять років.

Книги Юрія Яновського мов написані аквареллю. І його портрет, уявляється мені, вимагає саме цих фарб.

А Олександр Копиленко ніби користувався олійними фарбами, а може, вірніше буде сказати, що його мистецтво нагадує роботу різцем.

І зовнішність його, це знову ж таки дуже суб'єктивне відчуття, потребує уваги і натхнення скульптора.

Поставив я поруч цих двох художників слова, бо мені здається, що в їх творчих манерах особливо виразні дві протилежні стильові течії.

Замолоду вони обидва писали вірші.

Певна умовність, властива поезії, відзначає величезні здобутки романтичної прози Юрія Яновського. Проза Копиленка, коли можна так висловитися, більш земна.

— Слухайте, книжнику, от я чув, ви викладали свою теорію про те, як народилася «Історія попільниці» Юрія Яновського. Молодий Чехов казав Короленкові: «Можу написати оповідання про що завгодно...» Узяв у руки попільницю: «Хочете, напишу про оцю попільницю...» І ви вважаєте, що молодий Яновський здійснив цей намір Чехова? А можу вам підкинути інший варіант. Пам'ятаєте вигук молодого Маяковського: «на попільниці черепи!» От Яновський і реалізував цю метафору в романтичному сюжеті. І що ж? Це хіба краще пояснює характер творчості Яновського? Подібності тільки відводять, а розбіжності все ж таки відкривають трохи більше.

Він посміювався:

— От вам ще один «значний» факт для аналогії — у Копиленка Неїжмак, у Яновського Макодзвоба...

Давненько я чіплявся до Остапа Вишні з тим же питанням:

— Що вам найбільше до вподоби з написаного Копиленком?

Павло Михайлович відбувався весело:

— Усе! І перш за все душа Сашкова.

Я не відставав.

І тоді Павло Михайлович сказав:

— Я думаю, скільки радості подарував Олександр Іванович своїм «Сонцем». Мені самому, як почитав «Адмірала», схотілося стати мореплавцем!

А Юрій Смолич так оцінив «Перше кохання» — оповідання Олександра Копиленка, яке було закінчене в переддень війни: «Оповідання це чарує вивершеністю мистецької форми — витончено економною, з виразною деталлю, опо-

відання це зворушує змістом — старим як світ, але вічно юним описом першого дитячого кохання».

А Юрій Дольд-Михайлик, що очолював видавництво «Радянський письменник» на той час, коли Олександр Копиленко працював над новою редакцією роману «Лейтенанти», у відповідь на моє запитання захоплено говорив про густий соковитий мазок пензля цього видатного художника слова. Через кілька років Юрій Петрович написав: «Копиленко дуже добре розуміється на живописі. Його, хай нечисленні, але змістовні статті на цю тему виявляють добру обізнаність і чудовий смак письменника. Чи не цим пояснюються лаконічні, але гранично виразні описи природи, вміння так намалювати зовнішній образ героя, що читач надовго запам'ятає кожного з них».

А справді! Перші ж слова «Лейтенантів» схоплюють в обійми міцно і владно: «Вогкий вітер легко прилітав із засніженої темряви. Здавалось, вітер дме з колодязя, над яким нахилився Данило і спостерігає лискучу цяточку свіжої води. Ставало жарко йти.

Брів синій вечір. І зразу навколо впала ніч. Кошлатий туман звисав розпатланою бородою, потім зникав. Синя, синя ніч, тиша. Нетерпляче серце підганяло Данила...»

І ми вже чуємо калатання серця того Копиленкового героя.

Минали місяці, він не бачився з Іваном Сенченком, та чи міг він байдуже пропустити бодай невеличке оповідання письменника, з яким зв'язано стільки в житті, в літературній праці. Не так часто стрічався він з Павлом Тичиною, та книги Павла Григоровича були йому рідні. Він був уважний до творчості Павла Усенка і Василя Кучера, Вадима Собка, Віталія Петльованого, Василя Земляка і багатьох інших сивих і молодих...

Повернувся з Москви Андрій Малишко. Він повен вражень од зустрічі з Ярославом Смеляковим. Копиленкові

цікаво почути про цього московського поета, якого він читає давно.

Копиленко питає:

— Андрію, а кого він знає з українських поетів?

— Багатьох!

Він не просто любить вірші Андрія Малишка. Він полюбив і самого поета. І не тільки поета, але і його гарну маму і його гарного батька. Завітає до Малишка... Андрія немає... Він сяде на кухні, курить, дивиться, як стара щось робить, розпитує її, сам щось розповідає. Він сумує без своєї мами.

Олександра Івановича знайомлять з Назимом Хікметом, що на день-два приїхав до Києва.

— Я мало прожив тут, у вас, але скільки тепер житиму, це місто на горах буде в моїй душі. Воно пройняте поезією. Мені здається, що всі тут поети. А що вже казати про його поетів — Рильського, Малишка...

Копиленкові радісно це чути. Він любить Київ, Рильського, Малишка...

Він полюбив Хікмета.

Він любив тихого, скромного, ласкавого і спостережливого Валентина Литвиненка — для нього це був просто Валя. Крім усього іншого, їх об'єднувала ніжність до пташиного світу.

Йому радісна зустріч з Леонідом Смілянським.

— Та ось збираюся назвати свій новий роман вашим іменем, — стримано всміхається Леонід Іванович.

— Саме моїм? — перепитує Копиленко.

— Ну, можна вважати, що і Пушкіновим...

— А може, на честь Фадєєва чи Корнійчука... Як-не-як, керівники наших письменницьких організацій...

Вони досить мляво перекидаються м'ячем жартів, ніби відтягаючи початок справжньої гри, коли розмову про літературу можна порівняти з будь-якою грою, чи це шахи,

що вимагають мудрості, чи футбол, який потребує спритності.

Відтоді, як він сам, початкуючий 23-річний письменник, написав свою першу в житті рецензію на літературний твір, а то було оповідання ще невідомого автора Петра Панча «Там, де верби над ставом», за три з половиною десятиріччя своєї праці він написав багато вимогливих і щирих відгуків.

Копиленко розмовляє з автором перекладу:

— Мені прислали на рецензію ваш рукопис. В ньому немало огріхів. Я їх попідкреслював. Вони торкаються вас, а не вашого редактора. Тому і виправте їх перш, ніж він злякається моїх зауважень... Я роблю так і тому, що ви перекладали з любов'ю, і тому, що знаю того редактора: він любить тільки себе.

...Протягом багатьох років Олександр Іванович мав клопітке навантаження: голова ради Будинку літераторів у Києві. І виконував він ці свої обов'язки охоче, вмילו, яюсь весело.

«Вистава давно скінчилась, ходжу, обмірковую її вулицями Києва — оновленого, молодого, хоч і тисячолітнього віку міста», — писав Олександр Копиленко у відгуці на виставу «Дай серцю волю...» Він не просто любив мистецтво сцени, театр зворушував його душу. І, мабуть, немало переживав, що його спроби в драматургії менш плідні, ніж могли б бути.

Він не часто виступав на літературних вечорах. Але коли його запрошували до школи чи піонерського клубу, Копиленко ладен був дістатись у протилежній кінець міста, знаючи, що там зібрались юні слухачі, які хочуть почути «живого» автора «Дуже добре» та «Десятикласників».

Успіхи товаришів по перу радували Копиленка.

Він добре знав історію рідного народу і тому часто був першим критиком нових історичних книг. Відомі творці

історичних романів Петро Панч та Іван Ле завжди були готові прислухатись до його зауважень, ділилися з ним своїми планами. Копиленко був редактором роману Антона Хижняка «Данило Галицький» — автор одержав од нього немало корисних порад.

Вони любили стрічатись з ним, нові сили нашої літератури! Бо ж Олександр Іванович розмовляв з ними по-товариському, нічим не підкреслюючи свого поважного місця в літературі. Він розповідав про дуже цікавих людей, з якими зустрічався, розповідав яскраво, з точними деталями.

Що й казати! Він знав Максима Горького!

У Петра Павленка можна прочитати, що Горький в розмові з радянськими письменниками менш за все говорив про фабулу, сюжет. Він не любив вузько професіональних, технологічних розмов про літературу. Його захоплювали проблеми загальні, тематичні. Цікавили ідеї, цікавило, про що письменник розповідатиме своєму читачеві, куди його кликатиме.

Олександр Копиленко підкреслював:

— Олексій Максимович бачив твір у цілому і в деталях. І охоплював усе єдиним поглядом творця.

Давні друзі — Максим Рильський, Петро Панч, Юрій Смолич, Іван Сенченко, Юрій Дольд-Михайлик та інші письменники старшого покоління звали його коротко і ласкаво — Сашко. Молоді літератори, для яких він — один з досвідчених вихователів і радників, шанобливо називали його Олександром Івановичем, але у своєму колі, обмірковуючи його слушні зауваження і цінні поради, дозволяли собі оте «Сашко».

Його добре знали хлопчачки — постійні відвідувачі пташиного базару на Подолі.

— Оно, бачиш, хто прийшов! Зараз купуватиме птахів і випускатиме їх на волю!

Коли ж вони дізналися, що оцей широкоплечий сивий чоловік написав надзвичайно цікаву книжку оповідань про птахів — «Як вони поживають», а крім неї, ще й немало повістей і романів, якими захоплюються їхні старші брати і сестри, то кожну його появу на базарі зустрічали як свято.

— Покажемо йому наших птахів! Він ще такого кенеря не бачив!..

У Олександра Івановича гарний настрій — приїхав з Одеси симпатичний йому новеліст Олександр Батров.

— Будемо говорити за Чорне море, бички і Молдаванку, — сміється Копиленко. Вони будуть говорити про літературу, справжню, без знижок, без спекулянтської гри на «вимогах дня». Бо «вимоги дня» завжди одні: давай справжній, повноцінний твір.

А от подзвонив один з більш-менш значних діячів письменницької Спілки.

Черствий, байдужий до всього, крім власного благополуччя, він намагався чарувати людей своєю сентиментальною уважністю.

От і надумав подзвонити до Олександра Івановича, спитати про здоров'я, про творчі діла.

Копиленкові не хотілося відповідати. Але що робити? Не вішати ж трубку!

І він спитав майже недоречно:

— А ви знаєте, в кого з українських класиків вперше згадується телефон? — І сам відповів: — У Івана Нечуя-Левицького. Зачекайте... Тільки книгу візьму: «...Через телефон вона часом подавала міським знайомим такі цікаві питання: «...Скажіть, будьте ласкаві, чи багацько було публіки вчора на балу у Купецькому клубі?»

— Гуманіст! На полювання не ходить, рибку жаліє... Ну, з ближніми своїми не такий. З потрошком з'їсть — не подавиться.

Олександр Іванович ледь помітно всміхається.

«Жарт у житті — мов сіль у хлібі», — твердив він.

...Книг у письменницькому кабінеті Копиленка, звичайно, багато. Але стояли вони не в тому добропристойному порядку, якого так додержують у деяких квартирах, де ціниться книга за красиву палітурку і позолоту, — ні, то були розтріпані грубі томи з історії. На романах сучасників не важко знайти шрами від боїв — червоні підкреслення.

Якось Копиленко сказав:

— Не спалося, всю ніч читав Достоевського. Ні, не так! Всю ніч читав Достоевського і вже до ранку не заснув. Люблю його.

Я спитав:

— Поясніть, Олександрє Івановичу, ви, такий життєлюб, так високо цінуете сонце в житті і мистецтві, усмішку, жарт, і раптом — Достоевський? Мені не випадало бачити портрета Достоевського, на якому б він усміхався.

— А між тим, — сказав Копиленко, — його герої і сміються, і всміхаються, і жартують. Правда, той усміх і ті жарти не світлі, як у Пушкіна...

...Сганарель в комедії Мольєра «Дон Жуан» твердив, що, на його думку, тютюн не тільки звеселяє і очищає людський мозок, але й напучує душу на спасенну путь. Герой одного з водевілів Чехова виголосив лекцію про шкідливість тютюну.

Олександр Іванович Копиленко визнавав справедливість цього цілком обгрунтованого погляду, але лишився прихильником поглядів мольєрівського героя.

— Придивіться, як хто курить! — радив він. — То все характери! Хто поспішно, жадібно. Хто величаво підносить цигарку до губів. Хто, тільки почавши курити, зжовує цигарку. А хто зосереджено дивиться на вогник. А в негоду цигарка — це крихтний затишок.

Він багато курив. Але не на вулиці — тільки під дахом, Оскільки ж Копиленко належав до активних пішоходів

О. Копиленко з дружиною Цецілією Михайлівною. 1951 р.

О. Копиленко і М. Рильський
на колгоспному винограднику. 1951 р.

і бажання закурити охоплювало його і на вулиці, то він поспішав в якесь парадне і там жадібно викурював свою сигаретку.

Коли вам випадало в цей час бути поруч, то мали змогу почути багато цікавого.

— Здається, знову почну курити люлька. Так смачно про них читати. Люлька Тараса Бульби, люлька миру, яка оспівана в поемі про Гайавату. Люлька, про яку розповів Ян Неруда. Чумакова люлька з вірша Максима Рильського... Маю теж одну історію про власну люлька, яку подарував друзі. Але друг виявився нещирим. І мені хочеться забути про ту люлька!

Він любив блукати по Києву і крокував по його вулицях і завулках, бурмочучи під ніс Сосюрині рядки:

Місто взяло в ромби і квадрати
Всі думки, всі пориви мої...

Неподалеку спинилась дівчина, чиста і дзвінка, мов безрезнева бурулька. І це враження не применшує оберемок жовтогарячого листя, який вона притискує до грудей.

— Хороша яка!— сказав Олександр Іванович.— Мені раптом уявилася вона через двадцять—двадцять п'ять років! На цьому ж місці! А навколо неї— ціла зграйка дітлахів, її дітлахів... З таких дівчат хороші мами виростають...

— Марійко!— почувся парубочий голос. Дівчина рвучко спинилась. Вона ще не нагледіла того, хто гукав до неї. Але вже всміхалась.

— «Усмішка схожа на поцілунок». Це сказано в якомусь з романів Анатолія Франса,— прошепотів Копиленко.— Я думав про таких щасливих дівчат, коли писав свою книгу про старшокласників.

Крокуємо далі.

Олександр Іванович зустрів старого суфлера театру імені Франка Левка Білоцерківського, що давненько готується

опублікувати спогади про видатних майстрів сцени, з якими йому випало працювати. Білоцерківський спитав поради у письменника.

А он по той бік вулиці виникла огрядна постать любого йому композитора Данькевича. Обережно причинивши за собою двері, Костянтин Федорович спиняється, всміхаючись з тією легкою розгубленістю, що відзначає короткозорих людей, коли їх сліпить яскраве сонце. Композитор, мабуть, тільки-но слухав хорошу музику — на його обличчі так і відсвічувало нею.

Під'їхав «Москвич». Данькевича запрошували в машину. Він завагався, мабуть, хотілося походити. Але його переконали. І він поніс у машину своє важке, огрядне тіло.

А можна ще було подумати: Костянтин Федорович натягнув на себе машину, як натягують ватяник. Олександр Іванович побажав і йому всяких успіхів.

— Гляньте, гляньте,— шепоче Копиленко,— яка «придзигльована» дамочка, як сказано в «Енеїді». Я привернув до неї вашу увагу заради того слова! Збагачайте свій словник, збагачайте!

Зустрівся критик.

— Усе йому не подобається. Як це у Вольтера? «Кандід, або оптимізм»! А це — «Кандидат, або песимізм»! Дуже любить давати поради нам, авторам. Такий, коли дати йому волю, намагатиметься підказувати льотчику, як вести повітряний корабель. А в самого стійкості не вистачає на цілу цигарку — поки викурить одну, встигне двічі, а то й тричі змінити свої погляди. Вони в нього легші за дим...

— Цікаве сполучення — колір і настрої! В мемуарах Бенвенуто Челліні є такий вислів: «Він ніколи не знав, якого кольору страх». А в Миколи Садовського був такий вислів: «Од переляку чоботи побіліли!»

Він затримується перед вітриною магазину культтоварів, в якій біля чорнильних олівців та дитячих барабанів пришвартувався іграшковий кораблик.

Копиленко дивиться на нього з ніжністю:

— Нудно йому тут, на суходолі... Як образіві з життя серед персонажів, що їх зліплено з уламків газетних статейок...

Ще не сіло сонце, та вже засвітилися ліхтарі. Дивне марево оповило місто, все стало тьмяним, неясним, мов у казці.

Зустрілись ще двоє молодих авторів. Задумів у них багато. І щоразу нові, виникнувши, рішуче і владно відштовхують своїх попередників у сутінки забуття.

Кілька днів тому вони розгорнули перед Олександром Івановичем план гостро сатиричної повісті під орієнтовною назвою «Виїдене яйце», що мала складатися з двох десятків крихітних епізодів, починаючи з того, як одному шановному чоловікові на капелюх впала з вікна ячна шкаралупа... Він, звичайно, обурився. І це обурення дало поштовх цілому ланцюгу пригод... Але сьогодні вони захоплені пригодами, що сталися з чоловіком, який згорів на роботі. В його службовому кабінеті сталася пожежа, в якій він обгорів. І от в лікарню з'являються десятки людей, що пропонують потерпілому шматок своєї шкіри... Ну і так далі...

Олександрю Івановичу подобаються ці фантазування. Але біда молодих колег в іншому: надто швидкоплинні й поверхові ті їхні фантазування. Вони не встигають зачепитись за реальні враження і витягти їх з ріки спостережень, вражень, спогадів.

Він спиняється перед афішею, на якій літерами різної величини надруковані прізвища учасників естрадного концерту.

Найбільшими: Тарапунька і Штепсель.

Він всміхається. Я питаю:

— Вам подобаються ці артисти?

Він не заперечує.

— Тарапунька!— каже він. І якась особлива ніжність офарбовує його хрипкуватий голос.— У мене в одному оповіданні події відбуваються в селі Тарапунька...

— Хотілося б вам побувати тепер в тому, колись темнім селі Тарапуньці?

Він не підтверджує цього бажання, але й не відмовляється.

— Я подумав про інше,— каже Копиленко.— От поруч афіша оперного театру... Читайте список артистів, які виступають в «Кармен». Яка тут найголовніша роль? Звичайно, самої Кармен... А її прізвище набрано найменшими літерами. Бо вона ще молода. А найбільшими літерами прізвище артиста з високим званням. Хоч виконує він майже епізодичну роль. Оце неправильно! Повірили, що вона може виконати складну партію, виявить їй і пошану. Повідомте про її виступ так, щоб це стало святом в її житті. А в майбутньому вона сама звикне до слави так само, як дехто з наших письменників до критичного фіміама, хоч вже нема підстав чадіти!

...Ставши навшпиньки, веснянкувата дівчинка вив'язала йому на шиї червоний галстук.

Піонерська дружина імені Аркадія Гайдара обрала його своїм почесним піонером.

Таких галстуків він уже мав кілька, та цей йому особливо дорогий.

Вони були друзі з Гайдаром.

Скільки років віддаляє написання романів «Дуже добре» і «Десятикласники» від «Землі великої», а цікавість до життя школи не пригасла. Письменник поповнював свої знання шкільного життя-буття новими спостереженнями. Він наполегливо міркував над різними сторонами вчительської професії, учнівських тривог і радощів.

І він таки добре знав школу і її людей.

— Що легше всього знайти біля школи? Звичайно, олівець, ось такий недогарок олівця... А втім, олівець і свічка мають багато спільного — обидва освітлюють нам дорогу...

— Треба, щоб у першокласників були першокласні вчителі, щоб то були щедрі на добро наставники!

— В класах є різна активність. В одному часто підводять руки, бо учням кортить відповісти вчительці, а в другому це роблять, щоб поскаржитися: Вовка за косу тягне! Сашко забрав мій олівець... Бачите, явища схожі та протилежні!

...Сюжетна конструкція «Землі великої» не така вже рідкісна в нашій прозі — міська дівчина після закінчення інституту їде на село вчителювати.

Це книга добротна, старанно обміркована і в своїй загальній концепції і в деталях. І головна її героїня має право посісти чільне місце в галереї дівочих образів нашої літератури.

Вони не повторюють одна одну — численні героїні його романів, повістей, оповідань. Але все ж таки можна відчутти, які риси дівочої вдачі авторові до душі. Вони завзяті, рвучкі, самостійні в своїх рішеннях, ліричні і водночас досить таки дотепно язикаті.

Він повільно сивів, а талант його лишався таким же молодим. І жадова до життя, любов до людей не холонула. З-під кошлатих брів дивилися пильні і добрі очі.

Та з кожним роком його все гостріше мучить невдоволення здійсненням. Можна було б більше, треба було багато краще.

Він встиг розповісти читачеві про багатьох рідних йому людей. І в місті, і в селі.

Поміж його героїв — робітники, колгоспники, вчені, студенти і школярі. Солдати і партизани. Мирні роки і війна. І знову мирні роки...

І в часі охоплено багато — й історія рідної землі і майже всі етапи радянського суспільства. У просторі значно менше — переважна більшість його героїв живуть і працюють на Радянській Україні. Ні, цього він не може поставити собі на карб, хоч які рідні йому і Москва, й інші міста російські. Та чи є хоча б одна радянська республіка, в якій він не має друзів, про щастя якої він не мріяв би так само палко, як про нові перемоги рідної України?

Він живе інтересами свого народу.

І, може, саме тому й відчуває глибоке невдоволення власними досягненнями.

І справа тут не в якихось видавничих неполадках, не в тому, що в останні роки він не з своєї волі вибув із керівних письменницьких органів.

Він живе інтересами свого народу.

В усіх видавництвах ставлення до нього добре — тільки пиши, а там не забаряться з опублікуванням його нових книг. Та й перевидають його охоче, знаючи, що і старі книги Копиленка не залежаться на полицях книгарень. Цілком задовольняють його і навантаження, які він охоче виконує протягом багатьох років в редакції «Радянського письменника», в раді дитячого видавництва, в комісії по роботі з молодими авторами. Та коли б він і не був членом тієї комісії і тих видавничих рад, чи не так само читав би рукописи молодих письменників?

Ні, справа в іншому, зовсім в іншому.

Він з болем відчуває, що не встигає.

Не встигає за своїм часом, за звершеннями своїх сучасників-трударів, своїх героїв.

Йому не писалося так, як писалося вчора. Він хотів писати по-іншому. Та як? Простіше? Глибше? Мальовничіше? Сторонньому тут нічого не пощастить розкрити. Адже мовиться про такого художника, як Копиленко, що писав і глибоко, і ясно, і мальовниче. Він шукав уперто, в муках,

у стражданнях. Писав і креслив, писав і рвав написане. А іноді і не писав, відчуваючи, що не знайдене оте, чого він шукає, страждаючи так, що серце кров'ю сходить, шукає.

Він багато читав. Книги інших авторів, недоліки яких відкривали йому власні недоліки, успіхи яких примушували його ще сильніше відчувати те, до чого він сам прагне.

Він не втрачав надії, йому хотілося вірити в те, що він ще встигне написати так, як відчуває. Де це буде? В другій частині роману «Земля велика». А може, напише третю книгу про школу. А може, то буде нова зустріч з новими героями. А може...

— Як невимушено легко працює природа,— каже Олександр Іванович, прокладаючи стежку поміж наметів снігу,— сипле і сипле з вражаючою щедротою.

Звечора почався і всю ніч не пригасав рясний снігопад. Здавалося, біла пожежа охопила всю землю. Прокинувся Київ під пухкою ковдрою.

Школярі прокладали стежки. По їхніх слідах йшли ми — першим Олександр Іванович, як завжди, в туплях, за ним я, як завжди, в галошах.

Ми йшли в друкарню, щоб перечитати коректуру запрошень на якийсь святковий вечір в нашому клубі.

Побіліли, обважніли його острішкуваті брови.

— Як у великому космосі, так і в нашому літературному мікрокосмі є і зорі, що сяють своїм світлом, а є й такі, що відбитим світлом світять.

— Коли мене захоплює книга, коли мені її цікаво читати? Для цього не обов'язково хитро закручений сюжет. Хіба ми не знаємо книг з неймовірним сюжетом, цікавість до яких пропадає, як тільки дочитуєш останню сторінку. А трапляється, що й значно раніше. В книзі мають бути події. І вся вона має бути подією в житті читача.

Олександр Іванович належав до тих письменників, котрі багато читають своїх товаришів по перу (це теж не дуже

часто стрічається) — і досвідчених, і молодих. Молодих ще більше, ще уважніше. В його особистій бібліотеці зберігалося багато книг з дарчими написами Остапа Вишні, Петра Панча, Максима Рильського, Юрія Дольда-Михайлика, Івана Сенченка, Юрія Смолича, Петра Козланюка, Андрія Малишка, Якова Баша, Антона Хижняка, Івана Цюпи, Леоніда Смілянського, Анатолія Шияна, Юрія Збанацького, Богдана Чалого, Василя Земляка, Юрія Мушкетика... Йому дарували не тільки на знак дружби. Але з упевненістю, що він прочитає, висловиться точно й щиро.

Поміж книг його бібліотеки — два томики, які написав секретар Анатолія Франса про великого французького письменника. Копиленкові давно хотілося їх перечитати. Та все не випадало. Перш за все вимагали уваги книжки й рукописи молодих авторів.

— Ото виберусь на відпочинок у якийсь з будинків творчості, захоплю цього француза з собою!

Але він так і не встигне вибратися на відпочинок...

Протягом багатьох років спільної праці у літературі між письменниками, звичайно, виникають різні стосунки. І дружні, і ввічливо байдужі, і приховано антипатичні, і неприховано недружні.

І в Копиленка — людини темпераментної, експансивної, вони виявлялися ще відвертіше, ще гостріше, ніж у декого зі стриманніших його літературних колег.

Так, він не крився зі своїми антипатіями. І від цього випадало йому зазнавати різних прикростей від деяких вельможних чи, скажімо скромніше, чиновних діячів літературних організацій.

Траплялися такі послужливі люди, що послужливо переказували «начальству»:

— А ви знаєте, що Копиленко сказав?..

— Чи не вас мав на увазі Копиленко?..

Він здогадувався, чим викликано було якусь прикрість,

та ховатися зі своїм ставленням до антипатичних йому людей не збирався.

Руки за спиною: долоня в долоню.

Увесь він вигнутий трохи вперед: ніби переборює опір вітру. Хоч це завершується тихе липнєве надвечір'я, і найчужіше листячко не ворухиться.

Іноді він похмуро дивиться собі під ноги. Це не значить, що він на когось гнівається, на когось ображається. Тільки на самого себе. Йому погано працювалося звечора, і ранок не приніс покращання. І тут, на вулиці, він продовжує міркувати над рядком, сторінкою, образом...

А от він йде вільно, весело, поглядаючи на стрічних. Настрій в нього світлий. Розділ вдало пішов на завершення. Працюється нелегко, навпаки, важче, ніж було, але це ж дуже добре, що працюється важко. Написано небагато, але ті кілька сторінок напевно лишаться, мабуть, лишаться у його майбутній книзі.

Але чи дивиться він собі під ноги, чи поглядає просто себе, все одно хода його швидка, енергійна.

Він ніколи не ходить повільно, навіть тоді, коли не треба поспішати. А втім, такого безділля він ніколи не знав.

Він один з перших українських письменників сів за кермо автомобіля.

Любив машину, вміло нею порядкував, уважно про неї дбав. І от він уже не наважується вести свою машину — різко погіршав зір.

Не знаю, чи випадало Олександрю Івановичу блукати по тій вулиці на Печерську, що тепер носить його ім'я. Та на Подолі, де тепер активно працює бібліотека імені Копиленка, він бував часто.

Його молоду вчительку Ніну дивувало: «Як можна вибрати собі таку спеціальність — археологію?.. Колупатися у землі, викопувати древні людські кістяки, якість череп'я, сушити над ним мозок, коли так приємно і радісно

працювати з живими людьми, зокрема виховувати молоде покоління».

Автор «Землі великої» любив працювати з живими людьми, він невтомно виховував молоде покоління, але археологія його теж дуже цікавила. І часто блукав по тих вуличках, що розбігаються попід Старокиївською горою, де ще зберігаються надзвичайні скарби для дослідників минулих епох.

Він у виляляй картатій «ковбойці». Про те, що він любить сонце, можна було враз здогадатися, побачивши вже навесні його облуплений ніс.

Нагледів любого йому Семена Жураховича, з яким разом побував у Берліні, і поспішив до нього. І на похмурому обличчі Семена Михайловича виник вираз ніжності. Мабуть, і в його літературній біографії Копиленко відіграв свою добру роль.

В саду палили торішне листя. Курилися вогнища. Легкий світлий димок вився вгору і швидко розпливався в золотавому весняному повітрі.

— Земля під асфальтом, ніби зуб під коронкою... — пробурмотів Копиленко. Він дихав вільно, легко, радісно.

Того дня ми побували по всіх тих місцях, які відвідала героїня його останнього роману «Земля велика» Ніна, збираючись вчителювати на селі.

«Вона тихо пройшла площу Богдана, подивилася здалека на Софійський собор з його химерними старими банями, потім пройшла сквером, повз фунікулер...»

Отак слідом за Ніною ми вийшли на Володимирську гірку.

В тому ж романі знайде собі місце така картина:

«Вони йшли по освітленій гарячим сонцем алеї, на якій тріпотіли химерні, розпливчасті, мінливі тіні від листя, дерев і гілок. Ці тіні такі прозорі й ніжні, що навіть хотілося обійти їх, аби не наступити».

Так відчувати може тільки людина, яка живе красою природи.

Ми сиділи в тому оповитому диким виноградом павільйоні на Володимирській гірці, який трохи нижче літнього кінотеатру, сюди він якось привів молодих героїв свого роману «Земля велика» Ніну і Аркадія.

Професор історії в «Землі великій» ні разу не бував на курорті. «Тільки канікули, сідає в свою моторку, забирає рибальське знаряддя, рушницю, собак, набирає книжок і їде на острів, де живе до кінця літа».

Канікул у письменників не буває, та й на власну моторку Олександр Іванович так і не зібрався. Та це не заважало йому здійснювати влітку далекі і цікаві подорожі з мисливською рушницею... яка не так уже часто діяла.

Він розповідає про Хемінгуея, який був для нього не тільки цікавим з сучасних іноземних письменників, але й дуже близьким своїм ставленням до природи.

Ще в машинописному примірнику прочитав «По кому дзвонив дзвін» і високо цінував сувору мужність цієї книги.

Він часто говорив про оповідання Хемінгуеєві з молодими авторами. Їх події мають відчуватися мов у того айсберга, що більшою своєю частиною занурений у воду...

Ми часто помічаємо і не прощаємо нашим близьким якісь незначні недоліки, негарні вчинки. Але як часто прикидаємось, що нам невідомі справді погані вчинки людей, що в силу випадку піднялися по службовій драбині трохи вище за нас. Та ще огидніше, коли ми пробачаємо собі найменшу неуважність, неохайність в роботі.

— В другому розділі «Землі великої»: Ніна зійшла з поїзда, а лейтенант махає їй рукою. Так? І ось заключне речення того епізоду: «Він ще довго махав Ніні рукою, поки поїзд не зник на повороті». Це було б правильно, коли б Ніна була в поїзді, а лейтенант на пероні... Є ще

прорахунки. Хлопець хоче допомогти Ніні донести її речі. Я пишу: «І, не звертаючи уваги на подяку Ніні, хлопчина миттю приладнав на спину рюкзак...» Тут не те слово, не «подяка» Ніні могла його спинити, а, навпаки, її відмова, її заперечення...

Патетична піднесеність, іноді чути крик там, де потрібен спокійний, мужній, рівний голос,— ознаки його буйної літературної молодості. Він наполегливо йшов до невимушеної простоти, до ясної стриманості.

Перечитує розповідь про те, як Ніна Дума, стоячи в кузові вантажної машини, насолоджувалась швидкою їздою, і ніби бачу самого Олександра Івановича, що радіє рухові: «Захоплює хороше отак мчати серед безкраїх просторих степів. Дивитись, як вітер ворушить листя кукурудзи, схоже на ятагани, птиця якась застигла над землею і тріпоче крилами на одному місці, а потім раптово падає вниз і знову здіймається вгору...»

Та він уже почував себе зле. Швидко втомлювався. Але від мандрів по своєму Києву не відмовлявся. Йому треба було бути з людьми.

Одного разу, йдучи вулицею Леніна, мусив спинитися — біль схопив неймовірний. Сів на виступ стіни перед широким вікном будинку, де містилася міжміська телефонна станція. А тоді запропонував своїм супутникам увійти всередину. Увійшли. Посідали в крісла. З-за нещільно причинених дверей кабін чулися окремі речення. Можна було дещо почути про діла сімейні і службові. Хтось повідомляв про складності у відрядженні, інший радів з свого успіху в інституті, третій освідчувався в коханні, четверту поздоровляли з народженням дитини...

Численні лінії звичайного життя сходилися в цьому залі, мов ті сонячні промені у фокусі. І він, художник сонячного життя, жадібно вслухався у ці голоси. Хвороба ніби відступала.

Минуло з чверть години. Олександр Іванович підвівся і пішов далі. Звичайно, не такою енергійною ходою, як завжди, але досить швидко. Прогулянка по Києву тривала.

Є люди, що люблять спостерігати снігопад з вікна теплої своєї кімнати, а є й такі, що їх хуртовина не втримає вдома, коли серце тягне до людей. Таким був Олександр Копиленко.

Якийсь час він був членом редколегії «Літературної газети». Він любив редакційне життя-буття. І в редакційний заклопотаний день органічно вписувалася його енергійна постать, його швидка хода.

Чи не в усіх київських редакціях, та й не тільки, звичайно, київських, працюють вихованці Копиленкові. Одні безпосередньо вчилися в нього — він читав їхні рукописи, їхні книги, інші виростили на творах популярного письменника.

Були друзі і в редакції газети «Вечірній Київ».

Їм уже було відомо, що хвороба, яка виснажувала Олександра Івановича, невиліковна. І от спало їм на думку підтримати, бодай дуже скромно, любу людину.

— Чи не відвідаєте Олександра Івановича? А тоді для нас про те побачення напишіть...

Ніколи мені такою близькою не видавалася дорога до Копиленка. А йшов якомога повільніше, спинявся з усіма знайомими, які стрічалися по дорозі. Я боягузливо відтягав хвилину зустрічі, боячись, що по моему обличчі Олександр Іванович ще раз відчує, як він змінюється.

А вже від багатьох його друзів — від Юрія Збанацького, від Якова Баша, від Валентина Бичка, від Платона Воронька, я чув, як він змарнів, як люта хвороба виснажила його, кремезного, сповненого життєвої сили, незборимої, здавалося, енергії.

Я тупцював під його дверима. Постукав. Він сам відчинив мені двері.

Щоб не стрітися з ним поглядом, я розглядаю скромне умеблювання його кабінету.

Він завершив велику роботу: відредагував свої твори для чотири томного видання — загальний обсяг 120 аркушів. Кожне слово, кожен рядок переглянуто, зважено, вірено.

Кінчався сонячний день золотого вересня. Звідси, з шостого поверху, відкривається широкий простір — вулиці, завулки, площі, вокзал — і колії за ним. Легка хмарка злетіла над паровозом і попливла, наздоганяючи сизо-білі хмарини, що плывуть зі сходу на захід.

— Хочу написати тепер роман про киян моїх дорогих...

«Синові Любиму присвячую», — написав він на другій сторінці рукопису свого останнього роману «Земля велика».

Синам і дочкам — молоді радянській він присвячував всі свої книги — романи, повісті, оповідання, п'єси...

— Знаю вас, книжників! Дивитесь на цей пароплав, а в пам'яті вже виникають рядки Маяковського «...в пароплави, рядки й інші довгі діла». І вже уявляєте собі ясний день, на хвилях Дніпра гойдається судно з золотими літерами вашого імені... Але цього вам мало, вам ще хотілося б, щоб одночасно ви самі ще й подорожували на тому пароплаві, пили холодне пиво і залицялися до стрункої блондиночки... Знаю вас, фарисеїв! — так казав Олександр Іванович під час однієї з наших прогулянок по дніпрових кручах...

«Кажуть, що час знебарвлює спогади. А мені здається, що час стирає лише болісні вістря, які впинались у серце. Так течія ріки за деякий час обтинає гострі кути на камені, що попадає у воду...»

Так почав Олександр Копиленко оповідання «Перше кохання», яке було закінчене у переддень Великої Вітчизняної війни.

У повоєнний час було менше днів, коли ми не бачилися, ніж днів, коли я стрічався з ним у нашому клубі, в театрі, у видавництві, на вулиці.

Значно молодші за мене люди, і такі, до яких він ставився менш дружньо, ніж до мене, називали його Сашком. Для мене він завжди був Олександр Іванович. Старший друг. Майстер. Вчитель.

І тільки тепер я наважуюсь звернутися до нього на «ти».

Адже тепер я старіший за нього.

— Здрастуй, Олександре Івановичу!

*Петро
Моргаченко*

**ТЕПЛІЙ,
ДОВІРЛИВИЙ ПОГЛЯД**

Часто, коли хочуть підкреслити якусь найхарактернішу рису душевного складу людини, говорять про її погляд. Жорстокий чи лагідний, захоплений чи байдужий... В Олександра Івановича Копиленка, такого, яким він залишився у моїй пам'яті,— погляд був незмінно теплий і довірливий. Він умів і гніватися, і страждати, однак, скільки я не пригадую, з-під острішкуватих брів його лилося рівне сердечне тепло.

...Початок зими 1937 року, білосніжний Київ, побачений вперше, залюднений Хрещатик з червоними трамваями, що збігали сюди з узгірних вулиць, і, як справжнє диво,— текучі літери світлової реклами й інформації у вечірній темній порожнечі. В жовто-білому особнякові, де колись збиралося купецтво, а тепер господарює київська піонерія (сьогодні це приміщення належить філармонії), відбувається зустріч школярів з письменниками. Школярі прибули з усієї області, вони пишуть — хто вірші, хто прозу, і відділ народної освіти, познайомившись з продукцією літературних гуртків, вирішив заохотити авторів.

Виступив Петро Йосипович Панч, розповів про свою письменницьку працю, прочитав уривок з рукопису повісті «Син Таращанського полку». Тримався він строго, читав

стримано, незважаючи на те, що обрав гостро гумористичну ситуацію.

І от прийшов Олександр Іванович. Усміхнений, доступний. Велика голова, високе, з залисинами чоло, непокірне волосся. Пригладжуючи вихор, почав жартома:

— Брав мене колись батько за цей вихор і, сердячись, казав: «Не буде з тебе толку! Нічого путнього не вийде. Шевця не вийде!» Неслухняним я ріс, та й учився не дуже старанно. Правда, зважте, і школа була не та, що тепер, і вчителі. А про батькові слова згадую зараз ось чому. Пишу я вже років з двадцять. Майже п'ятнадцять років видаю свої книжки. І чим далі, тим писати мені стає важче й важче. Працюю над своїм, потім, в години перепочинку, розкриваю томик Коцюбинського. Вчитуюся в кожен рядок, в кожне речення, придивляюся, як він добирає епітети, порівняння (а порівнянь у нього багато!), як переходить від фрази до фрази, від картини до картини. Яке відчуття слова, який талант! От коли б і нам з вами навчитися писати так, як він!

Не гра, не поза, а тільки щирість була в його словах. Відомий письменник немовби став раптом нашим шкільним вчителем, який добре знає кожного свого учня, знає його мрії і прагнення. Отоді вперше я відчув теплоту його погляду.

Ми зачитувалися романом «Дуже добре», знали, що Олександр Іванович пише продовження — роман «Десятикласники», і навперебій почали розпитувати, а як складалася далі доля юних героїв, наших ровесників.

— Власне, я вже закінчив своїх «Десятикласників», скоро вони вийдуть окремою книгою. Через те немає потреби зараз переповідати. Та й взагалі я не люблю переповідати своїх творів.

Кожному з нас відділ народної освіти подарував по бібліотечці. Серед інших мені потрапив великий том — чудове видання «Вибраних творів» О. Копиленка.

А десь з 1950 року я мав змогу спостерігати Олександра Івановича в літературному середовищі. Він редагував роман Антона Хижняка «Данило Галицький», час від часу заходив до редакції «Літературної газети», щоб зустрітися з автором. Він рецензував рукописи для видавництв, не відмовляючись мати справу з творами початківців, які вимагають, як правило, значно більше уваги і терпіння. Мені траплялося читати деякі з його закритих рецензій. Вони вражали докладністю, вмінням помітити найдрібніше зерно, з якого може вирости справжній образ, характер. Він умів перейнятися чужим задумом, підказати, як слід було б розвинути ситуацію, аж до найдрібніших деталей, до окремих жестів і реплік. Високий професіоналізм майстра прози давав себе знати і тут. Можна лише жалкувати, що ці рецензії, як і, скажімо, видавничі рецензії академіка О. І. Білецького, спливали у безвість разом з паперами тих архівів, що зберігаються лише протягом обмеженого часу.

Одного разу мені запропонували прорецензувати для «Радянського письменника» рукопис роману О. Копиленка «Земля велика». Я знав, що пишеться йому, надзвичайно вимогливому художникові, важко, що роман — плід багаторічних зусиль і роздумів, — і завагався. Чи ж зможе моя рецензія бути йому корисною? Чи знайде він для себе те, що хотів би у ній знайти? Але можливість вже зараз прочитати новий роман О. Копиленка спокусила: я погодився.

Рукопис читався з непослабним інтересом. Найбільше вразило прагнення письменника до максимально можливої простоти. Це прагнення можна відчутися ще в романі «Народжується місто». Між іншим, декому здалося тоді, що в тому романі стиль автора «Буйного хмелю» збліднів і побляк. Недавно, переглядаючи в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР архів відомого московського перекладача Зенкевича, я знайшов там і його листи до Копиленка. Зенкевич теж дотримувався

подібної думки, хоч, проте, взявся за переклад роману «Народжується місто» досить енергійно.

Еволюція стилю Олександра Копиленка виявилася цілком закономірною і засвідчила зростання його майстерності, поглиблення естетичних принципів і самого реалістичного письма.

У мене було кілька зауважень до рукопису. З деякими Олександр Іванович погодився, а деяких — зокрема, й того, що стосувалося закінчення роману, — не прийняв. Мені навіть здалося спочатку, що він залишився незадоволений, адже скільки разів ми бачилися з ним по тому, він жодним словом не згадував про рецензію. Інший би завів довгу розмову, сперечався, доводив, а він мовчав.

Такою вже була його вдача. Він не анонсував своїх творчих намірів, терпіти не міг самореклами, не намагався будь-що «триматися на виду» і взагалі нічим не був схожий на деяких сучасних галасливих строчкогонів, які серйозно гадають, ніби роблять «літературну погоду». Скромність була його органічною якістю.

Коли «Земля велика» вийшла, він одразу ж надіслав мені примірник з теплим дружнім написом.

А окремих епізодів, що спливають в пам'яті, як тільки згадуєш про Олександра Івановича, багато. Завітали ми з Антоном Федоровичем Хижняком до Андрія Самійловича Малишка — просити нових віршів для «Літературної газети». Господар дому показує нам картини з своєї колекції. По-сусідськи заходить Олександр Іванович, розповідає щось веселе, обіцяє в майбутньому теж дати кілька сторінок для газети («Якщо буде. Бо зараз ніяк не можу на робочий лад настроїтись»).

Якось ми з сином О. Копиленка, журналістом і перекладачем Любимом Олександровичем, що працював тоді в «Літературній газеті», купили разом друкарські машинки «Оптіма». Олександр Іванович сказав з тієї нагоди:

— Чудові машинки. Міцні. На двадцять років вистачить кожної. Можна ціле зібрання творів надрукувати.

В тих звичайних словах відчувалася і думка про літературне майбутнє молодшого покоління, і добре, щире побажання, і заклик цінувати час, співвідносити кожен свій день з наступними десятиліттями.

...Серед зими, надвечір, зустрічаю Олександра Івановича на вулиці Леніна. В демісезонному пальті, в кепі, в черевиках на товстій підошві, з рюкзаком за плечима. Він повертається з Подолу, з базару, де купував корм для пташок. Свіжий, в доброму настрої, а з-під брів — той самий теплий погляд.

«Якщо можеш зробити іншому добро, — зроби його не відкладаючи». Це — улюблений афоризм Олександра Івановича Копиленка. Сьогодні його згадують як заповіт прекрасної людини і письменника своїм друзям, своїм товаришам по зброї. Він обстоював добро своїми творами, вже через те їм судилося довге життя, а їх творцеві — довга і добра пам'ять.

*Тамара
Мороз-Стрілець*

НЕСТРИМНИЙ

Олександр Іванович Копиленко. Молодий, з серйозним обличчям. Хто не знав його в той час, навіть уявити собі не може, якої веселої вдачі була ця людина.

Інший і не зверне уваги, а його спостережливість знайде в усьому щось цікаве й комічне. Скільки спритності, а іноді, можна сказати, й винахідливості було у вигаданих ним розвагах.

Якийсь час Григорій Косинка працював у Харкові й жив у Олександра Івановича, якого всі називали — Сашко.

Я часто згадую, як тоді Копиленко, приїздивши до Києва, привозив мені подарунки та листи від Григорія Михайловича.

Олександр Іванович був життєрадісний, експансивний. Щойно завітає, бувало, не встигне ще щось сказати, а здається, по хаті вже йде гомін.

Одного разу Сашко приїхав і показав мені збірник Остапа Вишні «Кому веселе, а кому й сумне» — оце тільки придбав у кіоску на київському вокзалі. Розкривши книгу, почав читати фейлетон «Газета — дуже велике діло». Прочитував: «А в молочарстві хіба газета не корисна? Хіба можна ще чим так закривати глечики, як ушістнадцятеро згорнутою газетою? Та нічим так не закриєте...»

Зупинився й сміючись звернувся до мене:

— Тамаро Михайлівно, коли б ви побували у мене в хаті, то побачили б, як і мені прочитані газети стають у пригоді й правлять за скатертини, фіранки, навіть килимки.

— А чи знаєте ви,— запитала я,— що перші газети друкували на тканині? Їх потім прали й мали чудові носові хустинки.

— О, ви сказали «прали». Мені це зовсім не годиться — наші газети зручніші. Брудні викидаю, застеляю нові, й знову стає в кімнаті чепурненько.

Все це він говорив з веселою мімікою й кумедними жестами, так щиро сміючись, що я запитала:

— Чому ви не пишете гумористичних творів? Мені здається, що сатиричний жанр більше відповідає самій вдачі. Вам же хочеться «...сміятись, сміятись, сміятись, як нестримному Сатиру...»

Він раптом посерйознішав, спідлоба глянув на мене і нерішуче запитав:

— Ви глузуєте?

— Ні, я кажу цілком серйозно й тому цитую слова з вашого твору, які викликають у мене таку думку.

— Можливо, ваша правда, що сатира пасує моему характерові. Але я скажу вам відверто — на мою думку, сатира — це трудненький літературний жанр. Треба мати величезний талантище, щоб написати щось подібне, я не кажу вже краще, до неперевершеного «Ревізора». Щойно ми з вами сміялися над твором Остапа Вишні, який закінчується словами: «Передплачуйте газету!» Я певен, настане час, коли не треба буде агітувати, щоб передплачували газету, а треба буде поміркувати — як задовольнити попит на газети. Так само я маю віру, що в моїй хаті будуть справжні скатертини, порт'єри, килими. Хіба можна існувати без віри в краще життя?..— Він зробив паузу

і додав:— Ні, Тамаро Михайлівно, не підмовляйте мене на такий жанр.

— Жаль. А мені хотілося «...сміятись, сміятись, сміятись до безтями». Але все одно, «нестримний Сатир» буде вашим прізвиськом і я завжди називатиму вас так.

— Коли вам подобається — можете. Сам же написав!

Повернувшись до Києва, Григорій Михайлович розповідав мені про своє життя у Копиленка. Про те, як проводили дозвілля разом з Мусієм Файбишенком, Олександром Довженком (вони були одружені на рідних сестрах — Лізочка за Файбишенком, а Варюша за Довженком). Розповідав про зустріч з Володимиром Сосюрою, Павлом Тичиною, про столичні літературні вечори.

Між іншим, якимось мені сказав:

— Ну й збентежила ж ти Сашка своїм каверзним запитанням! Він не раз повертався до розмови про сатиру.

В той час Григорій Михайлович казав:

— Сашко Копиленко, безумовно, талановита людина. І я бачу в ньому справжнього художника багатотональної палітри. Але у нього ще немає сталості і почерку — він у пошуках.

Між нами й Сашком Копиленком були сердечні товариські відносини. Григорій Михайлович весь час листувався з ним.

На жаль, у мене збереглася тільки одна листівка, датована 5/VII—1927 р.:

«Дорогий Гриць.

У відповідь на твого листа, щоб іще більше зіпсувати тобі настрої, шлю свою мармизу. Сьогодні їду у відпуск, у Харкові буду лише після 1-VIII.

Де буду — напишу. Вітаю тебе і товаришів і Там. Мих.

Твій (підпис).»

*Микола
Негода*

ЗУСТРІЧ

Пам'яті О. Копиленка

Душевний і суворий трішки,
Він хмури́в інколи чоло,
І брів опущені острішки
Ховали батьківське тепло.

Він залишався сам з собою,
В сум'ятті стишуючи крок,
І я проходив стороною,
Щоб не сполохати думок.

Так вірилося, що ще зустріну,
Пройдусь, наговорюся з ним
І буде небо неодмінно
Таким, як нині, голубим.

Ще він розкрив мені неждано
І серця жар, і дум вогонь.
Я впізнаю у капітанах
Десятикласників його.

Де в синю далеч неозору
Простелить стежку сонця схід,

Його ім'я дніпровським морем
Несе привітний теплохід.

Пісні й веселощі на ньому,
І як забачу, признаюсь,
Стою на березі крутому
І довго вслід йому дивлюсь.

*Петро
Панч*

СПОГАД ПРО ДРУГА

Про те, що Києву загрожує небезпека і треба негайно евакуюватись, письменники, які не відбули ще на фронт, довідалися 2 липня.

А це ж був тільки десятий день війни з німецькими фашистами.

Почалася метушня. Уже стемніло, світити у квартирах не можна, бо вікна ще не замасковані. Прибув автобус, але ж треба було ще з кимсь попрощатися, комусь залишити ключі, попросити доглядати за квартирою.

Коли, нарешті, рушили на станцію, із темноти вже проступали дерева з побіленими стовбурами і такі ж побілені борти тротуарів.

На станції Київ-II довга платформа була вже густо заставлена клунками, чемоданами та іншим домашнім начинням, заповнена людьми. То були працівники літератури, мистецтва, науки, їхні родини.

У розмовах вчувалася тривога. В жінок очі червоні. Ворог прорвав фронт під Новоградом-Волинським, і його танки вже на Житомирському шосе.

Ешелон, зібраний так-сяк, уже з різних вагонів, подали до платформи тільки в другій половині дня. Настрій був тяжкий, пригнічений. Олександр Довженко, Юрій

Яновський, Олександр Копиленко з великою витримкою намагалися заспокоїти жінок.

Поїзд пішов на Полтаву, уже не звичайним шляхом, а через Канів. Станції були затемнені, колії забиті ешелонами з військом. Ширилися чутки, які пригнічували навіть тих, хто намагався бути розсудливо-спокійним.

Олександр Копиленко, який за всяких обставин не втрачав гумору, зараз сидів мовчазний, зосереджений.

Ешелон мав їхати до Сталінграда, але в дорозі кінцевий пункт змінили на Куйбишев, потім на Стерлітамак. Нарешті було визначено Уфу.

Днів десять ми жили на дачах поблизу столиці Башкирії серед буйної зелені і хмари комарів. Одного погляду на тутешню природу було досить, щоб згадати пейзажі художника Нестерова. Виявилося, що саме тут він їх і малював.

Прибували нові ешелони евакуйованих, треба було переїздити до міста. Башкири виявили братерське ставлення до нас: кожен із місцевих письменників надавав пристановисько українському чи його родині, художник — художникові.

Н. Рибак, І. Кочерга, М. Рильський оселилися в готелі «Башкирія», Олександр Копиленко — на вулиці Худайбердіна, порослій високими бур'янами, Юрій Яновський — на вулиці Карла Маркса.

Слідом за редакцією журналу «Радянська література» в особі її редактора Ю. Яновського прибули і редакція «Літературної газети», представлена одним Л. Смілянським, видавництво Спілки письменників.

Незважаючи на надто вже обмежений склад редакцій, журнал і газета виходили регулярно і підносили дух читачів. Видавництво почало випускати бібліотечку під назвою «Фронт і тил». Вийшли в світ збірки поезій П. Тичини «Тебе ми знищимо — чорт з тобою!», «Перемагають і жить»,

«День настане», збірки новел Ю. Яновського «Генерал Макодзьоба», «Американський кум» та ін., О. Копиленка «Батько», роман Н. Рибачака «Зброя з нами», збірки оповідань автора цих рядків «Рідна земля», «Відблиски пожеж» та інші.

Дехто з письменників став працювати в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР, очоленому академіком М. Калиновичем. Теми у всіх були зв'язані з війною: В. Сосюра готував збірку віршів «Під гул гармат», О. Копиленко — цикл оповідань «Допит», «Батько», «Мовчаня», я розробляв тему «Українські партизани у Вітчизняній війні».

Під час перерви ми виходили в коридор, скупчувалися біля карти, що висіла на стіні, і переставляли прапорці за останніми повідомленнями Радінформбюро. Лінія фронту невблаганно посувалася на схід.

У вересні того ж року Інститут суспільних наук послав експедицію до башкирських сіл Санжарівки і Боголюбівки для дослідження змін у мові переселенців з України. До експедиції входили співробітник академії В. Петров, О. Копиленко й автор цих рядків. Поїхав з нами також башкирський художник Девлеккідієв.

Санжарівку заснували переселенці із с. Санжари на Полтавщині в 1899 році. Обабіч довгої вулиці стояли низенькі хатки під соломою, деякі білили глиною, інші були рублені. Біля хати хлівець, саж, клуня, тин від вулиці, тин від сусіда. Перед дворами де-не-де чорніють зруби колодязів. Садків не видно, стирчать поодинокі кущі акації.

Експедиція зупинилася в хаті удови Василини. Кімната й кухня з варистою піччю чистенько побілені, на образах висять вишиті рушники. Господиня говорить лише українською мовою, а її дочка вже суржиком.

— Пісень українських ще не забули? — питаю господиню.

Жінки називають «Ой хмелю, мій хмелю», «Розпрягайте, хлопці, коні», «На вгороді верба рясна».

— А ви заспівайте якої-небудь,— каже Копиленко.

— Та ну його, щоб ще співати,— зітхнула господиня.— Зараз легше заплакати.

До дочки прийшли її подруги. Почувши, що Копиленко «непоголений», соромливо захихикали в кулаки.

— Як то воно, непоголений?

Копиленко торкнувся рукою щоби, ще й підморгнув. Дівчата розкумекали, почервоніли й замовкли.

Вранці до хати зайшов сивий дідок з лисою головою і високим костуром. Він був з Боголюбівки.

— Палите?— питає Копиленко, намацуючи цигарку в коробці.

— Ні, нюхаю.

— І досі не покинули?

— Хіба таке, вибачайте, покинеш? Якби що путне, то, може, й покинув би...

— А чому у вас хати не мазані? Ви ж українці.

— Клімат. Багато дощів: під глиною дерево не встигає висихати.

Ми відчували тут себе як би й на Україні. Ті з нас, хто працював в академії, зранку йшли до Спілки письменників в надії побачити когось нового, щось почути про Україну, напитати роботи, позаздрити тим, кого хтось кудись викликав. Аби не сидіти тут, за тридев'ять земель від фронту, де вирішувалася доля радянського народу. Були, звичайно, й такі, які докладно вивчали карту на схід від Уралу.

Печать смутку наклала війна і на Уфу. Місто саме по собі красиве: з одного боку річка Біла, з другого — Уфімка, за ними синіють ліси. Будинки дерев'яні, рублені, з різьбленими наличниками на вікнах. Колись вони, мабуть, милували око, але з роками — постаріли, посіріли, скособочи-

лись. Кам'яні будинки були тільки в центрі. Тут і вулиці асфальтовані або бруковані, чого бракувало тим, що далі від центру. Зимомо місто заносило снігом, а восени багно, здавалося, залізало й в хати.

Безрадісні події на фронтах, туга по Україні, яку вже топтали німецькі фашисти, каменем давила на серце. Башкирські письменники хоч перебували й вдома, але теж почували себе не краще. Сайфі Кудаш, Б. Бібкай, Р. Нігматі, А. Валієв та й інші, які по-братньому зустріли своїх українських колег, щиро поділяли з ними горе, завдане німецькими загарбниками.

Одного дня О. Копиленко одержав виклик із радіостанції «Радянська Україна», що працювала в Москві у Всесоюзному радіокомітеті. Перед від'їздом він обійшов усіх своїх приятелів з пляшкою оковитої в руках і з чаркою та солоними огірками в кишені, щоб попрощатись.

Таким веселим і окриленим давно вже не бачили його. Ще з порога гукав:

— В Москву! На роботу! Пий!

Хтось з письменників полохливо спитав:

— А те, що німці вже у бінокль бачать Кремль, це нічого тобі не говорить?

— Наполеон був навіть у самому Кремлі... Ти краще випий, щоб мені легше добратися до Москви.

— Цими днями німці розбомбили поїзд біля самого Горького. А Саву, чув, як поранило?

— Ти пий скоріше, мені ще санобробку треба пройти

— Передай від нас привіт на окуповану Україну,— сказав Юрій Яновський,— бо німці на весь світ кричать, що українських письменників силою вивезли в Сибір і постріляли.

Копиленко спалахнув:

— О, вже хоч би заради цього треба поспішати. А тобі за ідею ще одну чарку. Пий!

Юрій Яновський взяв чарку й передав її Юхиму Мартичу, який приїхав поранений з фронту.

— А скільки днів тобі їхати до Москви?— спитали Копиленка, прощаючись.

— Кажуть, днів дванадцять.

— То хай щастить!

Пішов, як на крилах полетів. А ми почали гадати, хто ж буде другим щасливцем.

*Костянтин
Паустовський*

**БЕРЕЖУ
ВДЯЧНУ ПАМ'ЯТЬ...**

Я дуже любив Вашого батька, на мою думку, справді найдемократичнішу людину на Україні, чудесну, добру, веселу, надзвичайно талановиту.

Таруса. 16 жовтня 1960 *

Я багато чого пам'ятаю... Найдобрішого Олександра Копиленка, який возив нас на своїй «Антилопі-Гну», запальні суперечки з Довженком про те, які вірші слід читати коханій дівчині...

...Я бережу вдячну пам'ять про Юрія Яновського, Остапа Вишню, Олександра Копиленка і феєрично талановитого Олександра Довженка, часто згадую українських друзів-письменників... **

---

* З листа до Л. Копиленка.

** «Литературная газета», 3 листопада 1960 р.

Повне взаєморозуміння. 1955 р.

Пам'ятник на могилі О. Копиленка.

*Леонід
Первомайський*

З ПЕРШИХ ЗУСТРІЧЕЙ

Спочатку Копиленко-прізвище і Копиленко-людина існували для мене окремо. Згодом так було і з іншими моїми друзями і знайомими, а це був перший випадок, коли людина і прізвище повільно зближалися, щоб нарешті злитися в неподільну єдність — через те цей процес зближення і злиття запам'ятався мені до найменших подробиць.

Ми народилися і жили в одному місті, і дуже близько один від одного, тільки він був старший за мене на вісім років, отже, в моєму сприйнятті скидався на легенду.

— Сьогодні знову Копилов приніс книжки,— казав батько, приходячи з майстерні на обід.— Такий веселий заводіяка!

І, мов кризь туман, бачу я батькову палітурню, машину з великим маховим колесом для різання паперу і другу — стіл з різакон для картону, бачу верстат, за яким батько зшиває книжки, бачу біля батька рухливого, веселого, губатого хлопця, який приніс опраляти книжки,— часом той хлопець один, часом з повільним, окоренкуватим товаришем, у якого спокійне, добре обличчя.

Довго я думав, що те туманне видиво — тільки перенесення в спомини пізніших розмов, які мимо нашої волі можуть у зримих образах проектуватися в минуле. Але ж ні,

то таки справді був Сашко Копиленко, або як він тоді звався — Шурка Копилов, а його товариш — Іван Сенченко з Шахівки, яка лежала одразу ж за мостом через нашу річечку Берестову.

Обидва вони вчилися в учительській семінарії, мабуть, уже в той час мріяли бути письменниками, а поки що приносили моему батькові свої улюблені книжки в оправу.

Батько мій викладав палітурне ремесло в семінарії, і це також довгий час здавалося мені моєю власною вигадкою. Та зовсім недавно я одержав листа від однієї землячки, тепер уже літньої жінки. Ось що вона пише:

«Згадується ваш батько. Коли закрилася гімназія, я перейшла в учительську семінарію. Спочатку вона була проти аптеки, а потім в чоловічій гімназії. Були там уроки праці, і ваш батько викладав нам палітурну справу. Високий, великий чоловік, у пальті. Як і у вас, буйна шевелюра, тільки не чорна *. Дуже спокійний, м'який, добрий».

Значить, таки викладав мій батько в учительській семінарії і добре знав Сашка Копиленка та Івана Сенченка, і вони обидва розповідали мені, що знали його.

Я ходив у міську бібліотеку — книжок з батькової майстерні було мені мало.

Одного зимового вечора, стоячи в черзі до бібліотекарки, я почув:

— Сашкові Копиленкові на лісозаготівлях руку одрубали!

Говорила бібліотекарка Льоля, маленька пухкенька дівчина з блакитними, як волошки, очима і безліччю кучериків на гарній голівці, говорила з жахом, округляючи свої волошки.

Потім, знаючи Копиленка вже як свої п'ять пальців, я знов-таки думав, що це якась плутанина, бо ж обидві

---

* Батько був сивий, і я тепер також не чорний.— Л. П.

руки в нього були цілісінькі,— мало що могло почутися в дитинстві?

Але Любим підтвердив, що був такий випадок у Шахівському лісі на заготівлі дров, цюкнули його батька сокирою по руці, а може, й він сам необережно поранився, шрам залишився на все життя.

Бібліотекарка Льоля перебільшувала за дівчачим звичаєм, Копиленко був дуже популярним серед красноградського дівоцтва.

Згодом я чув ще таке:

— Сьогодні Копиленко виступав на мітингу біля виконкому...

І так з місяця в місяць, з року в рік — усе Копиленко та Копиленко... Поки не стали в нашому місті говорити:

— А Копиленко й Сенченко тепер письменники в Харкові!

Я вже й сам писав вірші і посилав їх у харківські газети та журнали. В моїй уяві й вони посилали свої твори в журнали поштою, потім довго чекали друкування, раділи, коли щось з'являлося друком, бігали показувати один одному.

Та ось прийшов журнал «Плужанин» з моїм віршем. Я написав його в селі Леб'язьому, де завідував хатою-читальнею. Написав сам, а в журналі було під ним два прізвища: Леонід Первомайський та Іван Сенченко,— і вірш той був добре оброблений, далеко краще, ніж я міг тоді це зробити. Значить, обробив і надрукував його під нашими обома прізвищами Іван Сенченко, значить, коли він письменник, то й я можу себе вважати письменником...

Ох, вже ті юнацькі фантастичні перебільшення! Може, я тверезіше дивився б на справу, та незабаром прийшов з Харкова лист за підписом Івана Сенченка про те, що мене прийнято в члени спілки селянських письменників «Плуг»... Ну як тут було не повірити!

І от я їду в Харків на другий з'їзд «Плугу». У мене вже надруковано кілька віршів і оповідань.

Їду я з Червонограда нічним поїздом через Лозову, Мерефо-Херсонської залізниці, яка потім скоротила шлях від нас до столиці, ще немає.

Вагон аж тріщить від пасажирів з клунками, чемоданами, баулами, корзинами і торбами. Знаходжу місце на верхній полиці, кладу кулак під голову і провалююсь у щасливий сон — он я який, їду на з'їзд письменників, у мене навіть з портретом одне оповідання надруковане... Там я всіх побачу, у Харкові, і Тичину, і Панча, і Пилипенка, і Сосюру... Господи, як було не запаморочитися моїй молодій голові!

Вагон гуркотить, колишеться, потріскує, крізь сон чую голоси, сміх, якусь сварку, пісню, розплющую очі — вже ранок. Нагівсонний скидаю ноги з полиці і чую сердитий, роздратований голос:

— Ви що́, товаришок? Треба дивитися, тут же люди!

Знизу на мене дивиться губате обличчя, сердите, але не так щоб дуже, русявий чуб пнеться над лобом, очі веселі.

— Ви ж трохи не вдарили жінчину!

Я вибачаюсь, як тільки можу.

— Ну, добре, товаришок,— примирливо каже губатий дядько, бо він же з мого погляду справді дядько. Йому, мабуть, років двадцять п'ять, а то й усі двадцять шість.— Я знаю, що ви незнарошне, тільки будьте обережніші, ви трохи не вдарили мою сестру... А в неї туберкульоз... Я її везу у Харків, у лікарню... А ви ж куди їдете?

Я надимаюсь від гордощів, але кажу недбало, як про річ цілком зрозумілу:

— На з'їзд письменників «Плугу»...

Губатий-чубатий дивиться на мене скося.

— А чого ви туди їдете?— питає він.

— Бо я письменник...

Він дивиться на мене уважно, наче вивчає кожную риску мого обличчя, усміхається, потім прибирає з обличчя усмішку.

— А як ваше прізвище?

Я називаюся.

— Не чув я такого письменника,— крутить він головою, одвертається до вікна і більше вже не цікавиться мною.

Ну, чи ти там чув, чи не чув — мені байдуже, а я таки письменник, мені сам Іван Кириленко про це папірець прислав!

А тут поїзд спиняється на станції Харків, усі штовхаються, я хапаю свій портфельчик і паличку-топірець, яка хто й зна як у ті давні часи потрапила з далекої Гуцульщини в наше місто, і виходжу на привокзальну площу.

Не буду розповідати, як я знайшов «Плуг», як прибавив собі років, коли Михайло Биковець заповнював на мене анкету, не згадуватиму, як дивився на мене Сергій Володимирович Пилипенко крізь свої окуляри — згори вниз, скажу тільки, що навіть через рік Іван Юліанович Кулик, побачивши мене вперше, сказав:

— Так ось ви який... А ми там, в Канаді, думали, що ви далеко старший...

З'їзд «Плугу» засідав у Селянському Будинку на площі Рози Люксембург. Я весь час розпитував:

— А це хто? А оцей високий? Петро Панч? А ото? Андрій Панів?

Раптом по залі наче вихор пролетів — у проході між стільцями з'явився мій супутник з поїзда. Мабуть, він був інакше одягнутий, та зараз він згадується мені так, як намалював його худ. Сашко (Олександр Довженко) у першому альманасі «Плуг» — у козушкові, в студентському кашкеті. І вже не з малюнка — під пахвою він тримає купу товстих книжок, однакових, в зеленій обкладинці.

Я завмираю від несподіванки, але й торжествую: ось він мене зараз побачить і переконається, що я таки письменник, а він... він же хто такий?

— Хто це?— шепочу я до сусіда.

— Та це ж Сашко Копиленко... Ви і його не знаєте?

Ну, став би я йому розказувати, що не тільки знаю, що ми земляки, що мій батько опрацював йому книжки, що він бував у нашій хаті, що йому одрубали руку на лісозаготівлі... Чи, може, це мені приснилося? Обидві ж руки цілі, ось він однією тримає розгорнуту книжку, а другою розгонисто надписує її комусь... «Буйний хміль»— читаю я, заглядаючи через плече Копиленка.

— Перша товста книжка української радянської літератури,— чую я його гордовитий голос.— Видали спеціально до з'їзду, молодці!

Потім ми і товаришували, і сварились, і розходились, і знову приятелювали, як це в житті буває, жили в одному парадному, разом ходили на лижах і грали у волейбол, обмінювалися книжками, він старший, а я молодший, але з одного гнізда, з якого вилетів і третій — Іван Сенченко, — з малого міста Червонограда, крізь яке тепер пролягає велика південна траса — нею можна і до моря, і в столицю, в широкий світ, в невпинне життя, яке і єднає людей, і веде поруч, і розлучає...

13 січня 1971

*Олексій
Полторацький*

ВСІМА ЛЮБИМИЙ САШКО

Після довгих роздумів над заголовком, в якому можна було б коротко й повно визначити всі творчі, професійні, індивідуальні, психологічні, й я не знаю, які ще інші, прикмети дорогого Олександра Івановича Копиленка, я зупинився на вищепоставленому. Бо не міг би, мабуть, назвати іншого свого літературного сучасника, який користувався б загальною любов'ю і симпатією, такими однастайними й беззастережними, як Олександр Іванович. Його любили всі — починаючи від юних читачів, для яких він був такий самий класик, як Гомер або Михалков, і до його особистих друзів включно, з ким бачився він щодня, беручи участь не лише в усяких диспутах і зібраннях, а й у тому, що часто після них відбувається. Це рідкісна властивість — отак приваблювати до себе людей, обеззброювати заздрісників і помічати на обличчях усіх без винятку, хто тебе бачить, теплу, радісну усмішку. Маяковський писав колись, що поет і в житті мусить бути «мастаком». У тлумачному словнику Ушакова сказано проти цього слова: «майстер своєї справи, удатна й досвідчена в своїй справі людина». Отаким мастаком не лише в літературі, а й у повсякденному житті був і Сашко Копиленко, якого звали так, коли вік його доходив уже й до шостого десятиліття. Не можна собі

увявити, щоб декого із письменників його покоління звали «Павлуша» або «Максимко», а до Олександра Івановича це зменшене ім'я пасувало якнайкраще — і не в тому, що він у когось викликав ставлення до себе, як до молодого людини, а тому, що він такою був у двадцять років і лишився у п'ятдесят із гаком. Якість дорогоцінна, дай боже, щоб вона частіше зустрічалася і в людей пенсійного віку. Та не тільки юність бриніла в кожному слові й жесті Олександра Івановича, — юність, повна оптимізму й гедонізму, уміння й прагнення користуватися всіма радощами життя.

Другою складовою частиною його індивідуальності була доброзичливість й інстинктивне бажання наснажити кожную людину отим оптимізмом, який бував у ньому самому. Признаюся, що я був просто-таки закоханий у ці риси Олександра Івановича й тому не міг не почати своїх коротких спогадів саме з психологічної його характеристики.

Знайомство наше відбулося не пізніше 1927 року в Харкові. Мені було 21 рік, а Олександру Івановичу — аж двадцять сім. Саме «аж» — бо в перші роки творення української радянської літератури письменників, старших віком, було дуже й дуже мало: Тичина, Рильський, Васильченко, ще один-два. А справу творення основного її фундаменту взяли на себе саме юнаки отакого собі дев'ятсотого року народження, або трохи старші чи молодші. І за кілька років, десь із першої половини двадцятих років і до другої їх половини, вони встигли вже стати відомими, улюбленцями читачів, ще молодших за них.

Уявіть собі хлопця, який допіру скінчив інститут і встиг надрукувати лише кілька перших газетних рецензій (це я), що знайомиться з уже визначним письменником, який випустив на той час близько десятка книжок, серед них «Буйний хміль» — твір про громадянську війну на Україні, що прогрімів на всю республіку... Словом — жовторотий початківець зустрічається з класиком... І уявіть собі, що

цей класик знайомиться з початківцем, як рівний з рівним, незважаючи не лише на свою безсумнівну зверхність, а ще й на колосальну різницю в віці, адже шість років — це зовсім не мало, коли урахувати вік обох і ту обставину, що шість років різниці зараз складали б тільки одну десяту наших років, а тоді — мало не чверть. А коли взяти самий тільки літературний стаж, то в Олександра Івановича він тоді був у чотирнадцять разів довший за мій. Про питому вагу вже не кажу.

Можливо, молодше покоління не зовсім уявляє собі атмосферу, що панувала тоді серед українських літераторів, які започатковували молоду нашу радянську літературу. Вони були і об'єднані, і роз'єднані. Об'єднані одною спільною справою: скоріше закладати цеглину за цеглиною — книжку за книжкою — у підмурівок майбутньої величної літературної побудови, яка вперше має зрости вільно й безперешкодно. Цим вони були об'єднані, молоді люди, які прийшли в культурні столиці УРСР — Харків та Київ — здебільшого із сіл або містечок, називали один одного «хлопці» і були згуртовані спільними генеральними інтересами. Та, з іншого боку, вони були не те що роз'єднані — це слово недостатньо різке, щоб визначити, наскільки роздерті були вони боротьбою літературних організацій. Очевидно, як усе, що вже пішло в минуле, цей період був неминучий — та важко навіть уявити, скільки творчої енергії було віддано питанням організаційним за рахунок творчих. «Плуг» і «Гарт», «Ланка» й «Авангард», «Комункульт» і ВАПЛІТЕ, і кілька інших літературних організацій змагалися одна з одною і тоді, і пізніше, в деяких інших трансформаціях, причому ця боротьба далеко не завжди мала під собою ґрунт ідейний (як, скажімо, боротьба письменників-комуністів проти всіляких націоналістичних збочень — ця боротьба визначала собою атмосферу українського літературного життя в середині двадцятих років

і довго ще по тому давалася взнаки — у виступах проти «Пролітфронту», «Літярмарку» тощо). Часто ж боротьба провадилася заради самої боротьби, організаційні справи гіпертрофувалися, й групівщина ставала на перешкоді творчості. Не стану називати прізвища, але на чолі деяких літературних організацій з'явилися керівники, які нічого не писали, зате створили новонароджений фах — «літературних організаторів». Та, звичайно, все ж таки основна маса літераторів і за цих умов оргметушні займалася основним: творчістю. І одним із них був саме Олександр Іванович Копиленко. Формально він входив один час у ВАПЛІТЕ. Та він нічого спільного не мав з націоналістичними поглядами Хвильового та його поплічників. Просто Копиленка з ваплітянами лучили давні особисті дружні зв'язки, спільно пройдені перші кроки. От і все. Такими, як він, були й Смолич, Йогансен, Слісаренко і багато інших ваплітян. Уся ця хвильовистська метушня з гаслами «орієнтації на психологічну Європу», із закликами «геть від Москви!» — то все проходило повз Копиленка, він жив не літметушнею і не сумнівної чистоти політиканством, а творчістю. І сам зростав як творець, і інших підбадьорював у їхніх перших кроках.

Я пишу про зустріч сорокадвохлітньої давнини. У мене не лишилося в пам'яті змісту наших розмов. Проте назавжди збереглося відчуття сердечної Копиленкової теплоти й доброзичливості, поєднане з добрим гумором і з якимись (не пам'ятаю приводу) іронічними натяками, що «всі ви, мовляв, критики...», а чим ми, критики, завинили, їй-богу, забув. Назавжди залишилося таке враження, наче ти дістав добру сонячну ванну. Після цього неможливо побачити Олександра Івановича — і щоб твоє обличчя не розпливлося в усмішці широкій радості.

Тепер я помину так років із двадцять п'ять—тридцять. Це — цілий історичний період, і другого, йому подібного за

кількістю різних подій, мабуть, у житті нашої країни не було. У цей час ми рідко зустрічалися з Олександром Івановичем — переважно на усяких зборах. Особистого щільного знайомства якось не зав'язалося, — ми належали до різних літературних угруповань (поки вони існували) і до різних середспілчанських кіл після ліквідації літорганізацій і утворення єдиної СРПУ. І тільки наприкінці життя Олександра Івановича я мав щасливу нагоду ближче з ним познайомитися.

Це було під час подорожі групи українських письменників по Волинській області, десь року п'ятдесятого отак. Серед усіх членів нашої групи ми з Копиленком були одного приблизно покоління, то й не дивно, що оселялися в готелях разом, а коли випадав вільний час, то подовгу розмовляли на всякі теми, які спадали на думку. Не перебільшу, якщо скажу, що за ці кілька днів ми пізнали один одного і зійшлися ближче, ніж за всі попередні двадцять п'ять років.

Копиленко за цей час випустив стільки нових книжок, що їх вистачило б на десять письменників — не в тому розумінні, що їх надто вже багато понаписував, ні, щодо плодovitості він був «у нормі». Та його романи, повісті, оповідання видавалися по кілька на рік, перекладалися на інші мови, він знайшов свою «золоту» творчу жилу — писати для і про дітей і молодь. У «Вітчизні», яку я тоді редагував, ми друкували один із його нових романів, і це був справжній подарунок для журналу — не часто трапляються твори, які зразу настільки притягають до себе загальну увагу, що примірники журналу зникають з вітрин кіосків, ледь на них з'явившись.

Розмовляли ми на сотні різних тем, якого хочете плану. Та одну із тем я не забуду. Олександр Іванович наближався до п'ятдесятиліття, я стояв неподалеку. Літературний стаж наш уже співвідносився не як один до чотирнадцяти,

а як 23 до 30, тобто набагато менше, ніж одна третина до двох. Словом, ми були майже однолітки — в тому віці, коли час уже і про старість починати думати.

Із усіх розмов мені найбільше запам'яталася одна, саме на тему про старість. Я кажу Олександру Івановичу:

— Ну, добре — от мине років п'ятнадцять-двадцять. Станемо ми з вами людьми старими, писати не зможемо. А доживемо років, скажімо, до сотні. Яке ж наше майбутнє?

А Копиленко каже впевнено й радісно:

— Як будемо жити? У комунізмі, от як!

І обличчя його освітілося найоптимістичнішою посмішкою, яку я тільки на ньому будь-коли бачив.

Це були не дуже легкі часи, а в західних областях іще й не зовсім нормалізовані. Де-не-де траплялися навіть рештки бандерівців, та й з станом продовольчим, і взагалі з матеріальним становищем нашого населення не все було на належній височині, багато ще треба було відбудувати зруйнованого гітлерівцями. Уся країна жила відбудовою і мріяла про щасливіше майбутнє. Одним із таких ентузіастів-мрійників і був Олександр Іванович Копиленко. Після тої подорожі він прожив іще сім років і був свідком і учасником комуністичної будови — як автор нових чудових книжок, як громадський діяч. Смерть Олександра Івановича була саме передчасною, і як шкода, що він не зміг дожити ні до наших днів, ні до того майбутнього, яке названо дорогим для всіх нас іменем «комунізм». Того майбутнього, про яке він сам з такою вірою говорив у частих наших волинських бесідах.

Інші скажуть про його літературну діяльність, про невришу роль книжок Копиленка для виховання молодого покоління, а я хочу додати до того головного й основного малесенький спогад про чудову людину, знайомство з якою було мені справжнім подарунком долі.

*Григорій
Риженко*

ПИСЬМЕННИК-ПЕДАГОГ

Кожного разу, коли я їду на роботу через Печерськ, чую, як водій трамвая оголошує: «Вулиця Копиленка». Тоді перед моїми очима відразу з'являється добре знайома, симпатична постать відомого українського письменника-педагога, великого людинолюбця і природолюбця Олександра Копиленка.

З О. Копиленком я познайомився на початку 30-х років у м. Прилуках на Чернігівщині. Я тоді вчився у Прилуцькому педтехнікумі, був головою літературного гуртка. Одного разу ми, літгуртківці, були присутні на літературному вечорі в педтехнікумі, де виступали відомі українські письменники В. Сосюра, О. Копиленко, С. Пилипенко та І. Микитенко, який тоді працював над романом «Ранок» — твором про колишніх безпритульних, а згодом вихованців трудової комуни, що знаходилась в селі Ладані біля Прилук. Ці письменники на запрошення Івана Кіндратовича Микитенка виступали в Ладані перед комунарками, а потім були гістьми студентів педтехнікуму. Крім нас, студентів, у залі ще було багато людей, які ніколи не бачили живого письменника. Я добре пам'ятаю, як усі присутні на вечорі тепло і захоплено вітали дорогих гостей, українських радянських письменників.

Олександр Іванович Копиленко, перш ніж прочитати кілька своїх оповідань, звернувся з короткою промовою до студентів. Він говорив про благородну і почесну професію вчителя — вихователя підростаючого покоління. Він побажав студентам успіхів у навчанні, закликав любити нашу Радянську Батьківщину, дбайливо оберігати рідну природу. Потім ми, літгуртківці, які потроху писали вірші і нариси (а часом і друкували їх в газеті «Правда Прилуччини»), почали радитись, як би його поговорити після вечора з Олександром Івановичем.

Оскільки з-поміж нас, що ходили у «прозаїках», не знайшлося такого сміливця, який би перший зав'язав розмову з письменником, то ми вирішили заговорити всі разом. Олександр Іванович потім дуже сміявся, коли ми йому про це розповіли. Він швидко розсіяв наше хвилювання, сказав, що він учитель, що свого часу закінчив біологічний факультет Харківського інституту народної освіти. Олександр Іванович говорив, що він любить зустрічатися і розмовляти з учнями, з молоддю — героями багатьох його творів, що він дуже любить природу, птахів. І полилась цікава, захоплююча розмова. Цікаво нам було слухати письменника, бо й між нас були такі студенти, що мріяли стати письменниками, що палко любили природу і мали вдома голубів, щиглів, чижів та інших пернатих.

А в другій половині 30-х років мені кілька разів довелося зустрічатися з О. Копиленком на літературних вечорах у Київському педінституті ім. О. М. Горького, де я тоді вчився на мовно-літературному факультеті.

У той час уже вийшли в світ його чудові романи «Дуже добре» і «Десятикласники», які широко обговорювались учнівською та студентською молоддю. Олександр Іванович, виступаючи перед студентами педінституту, натхненно читав уривки з цих творів, відповідав на численні запитання цікавих і допитливих студентів. Він не раз говорив, що шко-

ла, учні, вчителі — це провідна тема його творчості, яку він любить усією душею і над якою працюватиме все своє життя.

Розмовляв я кілька разів з Олександром Івановичем після Вітчизняної війни. Він такий же, як і раніш, привітний, лагідний, товариський. Розпитував мене про мої педагогічні справи, цікавився долею моїх друзів.

Я кожного разу розпитував Олександра Івановича про літературні новини, про його творчі задуми. Одного разу, коли я запитав Олександра Івановича, як поживають його птахи, він добродушно посміхнувся і сказав: «Приходьте до мене слухати пташиний заслужений хор під керівництвом старого щигля. Залишитесь задоволені».

Роки минають, але в пам'яті моїй назавжди зберігся дорогий моему серцю образ видатного письменника, палкого патріота радянської землі, доброї і чулої людини, завжди бадьорого і життєрадісного Олександра Івановича Копиленка.

*Максим
Рильський*

ВІН УМІВ БАЧИТИ І СЛУХАТИ

Важко звикнути до думки, що серед нас немає Олександра Копиленка. Слова «життя» і «Копиленко» так природно поєднуються, слова «Копиленко» і «смерть» здаються несумісними. Наближається день 1 серпня — день народження Копиленка *. В цей день ми б вітали нашого друга з його шістдесятиріччям. Але зробити це ми не в змозі. Ми тільки можемо з сумом згадати цю талановиту, схильну до захоплень, завжди веселу людину. Людину і письменника.

Перша книга Копиленка мала назву «Буйний хміль». Нехай літературознавці дошукуються до того значення, що його вкладав молодий двадцятип'ятилітній письменник у цю назву, і міркують про те, наскільки вона відповідає тематиці книги, присвяченої першим рокам революції і громадянської війни на Україні,— ми маємо право зазначити, що вона, ця назва, чудово характеризувала самого автора книги. Було в ньому, в Олександрі Івановичі, в Сашкові, як називали його друзі, здорове і прекрасне буйство духу, була справжня закоханість у життя, яка залишилась невід'ємною його рисою й за яку не можна було його не любити.

---

* «Литературная газета», 30 липня 1960 р.

Цим буйством духу, цією закоханістю в життя, в його вічно мінливі форми, в його нові й свіжі паростки пройняті і дві кращі, можливо, книги Копиленка — повісті «Дуже добре» і «Десятикласники». Це широко відомі повісті про радянську школу, про школярів і вчителів, про маленькі і великі радощі нашого юнацтва. З юнацтвом Олександр Іванович любив товаришувати і вмів товаришувати. Він не підроблювався під мову молоді, він був з нею відвертим, простим, серйозним. Він шукав, він знаходив, він бачив, він показував риси нового, риси соціалістичного життя, соціалістичного світогляду і світосприймання в цих хлопчиках і дівчатках, що схилились над шкільними партами, що починають гарячі суперечки навколо найдорожчих і не завжди цілком усвідомлених і зрозумілих питань, що болісно переживають свої незгоди, що боязко освідчуються або не наважуються освідчитися у своєму першому, наївному, прекрасному коханні. У повістях цих є прямо позитивні, як кажуть, образи, але вони аж ніяк не схожі на неживий ідеал слухняного хлопчика або слухняної дівчинки, які все говорять і все роблять тільки на «відмінно». Декого з наших живих сучасників люди, які близько знали Копиленка, прямо називають «прототипами» його героїв. Письменник часто-густо відштовхується від окремих конкретних фактів, часто-густо бачить перед собою певних осіб, але, зображуючи їх, він шукає в них типове і загальне. Усі знають: персонажі Льва Толстого — до певної міри портрети, деякі навіть в якійсь мірі автопортрети... Але саме до певної міри, в якійсь мірі.

Олександр Іванович любив і вмів товаришувати з молоддю, з людьми взагалі, розмовляти з ними і слухати їх. А це вміння — розмовляти і слухати — дуже важливе для письменника. Друге (слухати) навіть більш важливе.

Мені припало — років десять тому — зробити разом з Олександром Івановичем досить велику подорож по Ук-

раїні. Ми побували в знаменитих дніпровських плавнях, де відомий партизанський генерал О. М. Сабуров увечері, на зеленому островку, напоєному пахощами сіна і свіжістю води, оповідав нам просто, спокійно, з прихованим гумором і великою теплотою до людей епізоди з свого минулого. Парувала пахуча рибальська юшка, вечір був світлий і чистий, дзвеніли десь у повітрі качині крила, а розповідь, яку зрідка перебивали репліками або запитаннями гості, линула неквапливо і глибоко западала в серце... Олександра Миколайовича змінив старий рибалка, багатолітній сторож цього острова. Чимало цікавого повів нам він про своє життя у плавнях, серед природи, про звичаї риб, про своїх друзів-рибалок, про рибальську артіль, її радощі й прикрощі. Олександр Іванович більше мовчав та пахав цигаркою. Коли-неколи тільки вставляв він влучне слово, яке завжди і незмінно розпалювало вогонь розмови...

Гостювали ми тоді і в прославленого голови колгоспу Макара Онисимовича Посмітного, оглядали його господарство, яке він показував з такою законною гордістю. І знову-таки Олександр Іванович більше дивився, більше слухав, іноді ставив запитання, які завжди стосувалися справи, і всією своєю поведінкою, всією своєю манерою триматися відганяв геть навіть тінь якої б то не було офіціальності і парадності у відносинах між нами і гостинним господарем...

А коли ми повертались додому, у Київ, Копиленко з таким захопленням згадував і пригоди досвідченого воїна, і бувальщини діда-рибалки, і оповіті лукавинкою розповіді розумного, обдарованого колгоспника... Він навіть доброзичливо копіював їх — і так витончено, так влучно, так лагідно!

Олександр Іванович за освітою і — я переконаний в цьому — за покликанням був природознавцем. Він усе життя цікавився птахами, звірятками, розводив у себе на квар-

тирі якісь рідкісні рослини, про які вмів розповідати дивовижні історії. Коли ви вночі йшли київською вулицею Леніна, де стоїть наш письменницький будинок, і чули раптом «бій» перепела, коли на світанку вас несподівано будив зухвалий голос півня, що лопотів крилами десь зовсім поблизу, ви були певні: «А, це у Копиленка!» А які щиглі співали на квартирі Копиленка, які чижі!

Він любив і знав природу, він написав дещо про неї для юнацтва, для дітей... Але написав, на жаль, небагато, і я не раз дорікав йому, що він так мало приділяє уваги цій «аксаковській», «пришвінській» рисі свого таланту.

Остання книга Копиленка має назву «Земля велика».

Це — книга про незламну волю нашої радянської людини, тих людей, яких так несправедливо звуть «маленькими», книга про боротьбу сміливості з косністю, книга про наші радощі і про наші труднощі... Так, і про труднощі. Письменник не приховував їх ні від себе, ні від читачів.

Книга закінчується сумним акордом, але за цим сумом розстилається неосяжна далина, і далина ця ясна, як ясною була душа буйного, невгамовного, доброго, людяного Олександра Івановича Копиленка, який передчасно пішов від нас. «Земля велика»... Так, земля наша безмежно велика, і як хороше, що по ній ходять такі люди, як Копиленко, як його герої, що борються, люблять, ненавидять, страждають, перемагають,— люди нового дня.

*Іван
Сенченко*

МОЄ ЗНАЙОМСТВО З ОЛЕКСАНДРОМ ІВАНОВИЧЕМ

Олександр Іванович народився в місті Костянтинограді, тепер Краснограді, на Лермонтовській вулиці, номер 59. Я народився під Костянтиноградом, в селі Шахівці. У Копиленка батько був залізничний службовець, мама — селянка. Мої батьки теж були селяни, однак батько вже, в силу необхідності, залишив селянський стан і працював на тій самій залізниці і при тому самому управлінні, що й батько Олександра Івановича. Тільки його батько, Іван Антонович, служив у конторі, а мій батько в садівничій бригаді — садив посадки над залізницею, так що наші батьки, як це не дивно, познайомилися все ж таки раніше, ніж ми з Олександром Івановичем.

Село й місто відділяла лише річка Берестова. З міського боку до річки прилягали луки, де паслися костянтиноградські корови, в тому числі й Копиленкова. З нашого боку річку закривав ліс, на заплаві. Тут росли переважно вільха, очерг і всякого роду верби й лози. Такий прибережний ліс називається лугом. Пам'ятаєте, як у пісні співають «Ой у лузі та ще й при березі червона калина»?

В одному місці луг зникав, замість нього з'являлися мокрі луки, що підходили до самого берега. Це місце називалося Скапенівкою. Скапенівка була славна тим, що від-

діляла косянтиноградські луки від шахівських лише вузькою смужкою Берестової. По цей бік наш берег, по той бік — їхній. По цей бік шахівські хлопці, по той бік — косянтиноградські.

Згрудившись по той бік, косянтиноградці кричали, поцілюючи в нашу адресу: «Шахівчани дуки — поїли гадюки, а ми кажем: дайте нам, вони кажуть: мало й нам!»

Прикро було слухати такі привітання! Доводилося ставати до словесного бою, і ми, шахівчани, декламували, глузуючи із зарічан: «Городяни дукачі, доять жаби на печі, то не жаби — жабаки, городяни дураки!» Весела була пора! Іноді засоби міжплеємної боротьби збагачувалися, і через нашу нешироку чудову Берестову летіли грудки глюю. Треба ж було якось розважатися, тим більше, що кіно тоді у нас не було. Дуель закінчувалася, і ми мирно розходилися до наступної зустрічі.

Одного разу моя зустріч з косянтиноградським «дукачем» відбулася інакше. Ранок був чарівний, теплий — літній, і я, вийшовши погуляти, не знаю сам яким чином опинився на Скапенівці. Раптом мою увагу привернув хлопець, що бабрався на березі з *нашого* — чуєте?! — з *нашого* боку! Лобатий, з широким носом. Такий ніс мав мій сусіда Некрий Іван Іванович і взагалі більшість дідів нашого села; такий самий ніс я пізніше побачив на портреті останнього тубільця з австралійського острова Тасманії; і такий самий ніс мав природознавець Черльз Дарвін. Пам'ятний ніс! Хлопця я помітив ще тоді, коли грудка глюю, яку він спрямував на наш бік, черкнула мене по вусі, не вдарила, а саме черкнула.

Заходити в мирні розмови з такими не варто. Таких треба вчити. Найкраще — так надавати, «щоб знав!».

У мене засвербіли руки. Думаю, підйду, піймаю і надаю! Так надаю, що згадає і «шахівчани дуки — поїли гадюки», і грудку, що прошуміла біля вуха у мене, і все інше.

Як подумав про це, то аж кров у жилах заграла, аж щоки рум'янцем взялися, аж долоні засвербіли!

На Скапенівці річка, вирвавшись з глеюватого річища, підступала до широкого піщаного берега, утворюючи спокійне плесо. Вода тут наскрізь проросла куширем. На цьому куширі незліченна армія жаб відкладала свою ікру, і тому куширі звалися ще інакше: жабуринням. В цій затоці на Скапенівці ніхто не купався, тільки бавилися п'явками. Зайдеш у воду, постоїш хвилину, стежачи, скільки п'явок встигне за цей час присмоктатися тобі до ноги. Розправлялися з ними ми просто: луснеш її в лоб, зразу й одпаде.

Я просувався тихо, скрадався, щоб непомітно підійти до супротивника, крикнути йому: «А що ти тут робиш на нашому березі!»— і одразу перейти в наступ: «А ось тобі, ось тобі, щоб не ходив, щоб не каламутив води!»— і кулаками його! Кулаками! У хлопців це звичайна річ!

Однак поведінка зайди з прикметним носом мене дещо вразила. На піщаному березі стояла скляна банка наполовину з водою. В ній плавали якісь живі істоти. Сам власник стояв на березі з палицею в руці і за чимсь пильно стежив. Хай собі стежить! Ось ще зроблю п'ять кроків, вийду з-за куща і — начувайся! Але все ж таки цікаво: що ото він робить? За чим так пильно стежить? Раптом хлопець зробив різкий рух і ткнув палку в пісок. Палка була з розвилкою. Прибіг я на подію і побачив: під розвилкою побивалася змія! Я й остовпів. За планом, який я накреслив собі, мені треба було б вискочити з-за куща і піти в наступ проти нащадка останнього тасманійця і надавати йому так, «щоб знав»! А насправді все вийшло зовсім інакше. Бо я несамовито закричав: «Що ти робиш, та то ж гадюка! Як укусить — умреш!»

Хлопець від несподіванки скинувся, зиркнув стривожено в мій бік, мабуть, злякався, але, побачивши вираз переляку на моєму обличчі, одразу заспокоївся, знову обернувся

до своєї жертви і, пильнуючи, щоб вона не вислизнула, сказав у відповідь: «Яка ж це гадюка? Це не гадюка, а вуж. Бачиш, ось вушка жовтенькі? А є ще білі або аж червонясті. Все це вужі. А хоч і вкусять, так нічого: отрути у них немає! Ось бачиш!»—Хлопець раптом нагнувся, схопив за шию змію і вмить заправив її в торбу, що висіла за плечима в нього!

Я не тільки боявся змій, більш того — ненавидів їх. Перший рух, коли я бачив змію, був — мерщій до дрюка. Убивав я їх без жалю. І цьому хлопцеві сказав:

— Що ти ото морочишся із змією! Хоч вона й вуж — убий її й край!

Хлопець зашморгнув торбу, поправив її.

— Я не вбиваю.

— А що ж ти робиш із ними?

— Випущу в сінях за діжку і буду стежити, як він живе. У мене вже й їжак є, і всякі жаби: і довгонога зелена, водяна; і чорна, ропуха, та, що по городах мандрує; і дощова — з красним пузом.

Я стріпнув головою:

— Фе! Гидота яка!

— Це так тільки здається, — почув я у відповідь.— А насправді всі вони — живі.— Він оживився.— А взимку у мене повна хата пташок. І щиглики, і снігурі, і синиці...

Ми заговорилися, і за цією розмовою я й забув провчити парубійка, щоб знав, як каламутити воду з нашого, шахівського, боку!

Згодом я сам захопився і, побачивши, що в склянній банці в нового приятеля тільки одна та й то непоказна п'явка, я забрів у воду і коли через хвилюк вийшов на берег, то виніс з собою з добрий півдесяток таких п'явок, що, може, цей хлопець і зроду не бачив!

Все це відбулося десь у травні чи на початку червня 1912 року. Того року мені належало складати іспити в

міське вище-початкове училище. Мало це училище чотири класи.

В серпні, вщерть переповнений всякими знаннями, рушив я з свого села в Костянтиноградське училище складати іспити. Пхаючися поміж хлопцями і намагаючись в останню хвилину пригадати всі правила й закони, якими я так старанно начиняв себе протягом останніх трьох місяців, я несподівано зустрівся з тим гадючником, з яким познайомився на Скапенівці.

— Здрастуй!

— Здрастуй!

— І ти тут?

— І я тут.

Обом нам пощастило. Іспити ми витримали. В першому класі Костянтиноградського вище-початкового училища я сидів на третій парті бічного ряду; любитель вужів, щигликів та снігурів — на п'ятій. Виявилося, що звали його Сашком. Прізвище у нього було Копилов. Пізніше Олександр Іванович розповів мені, що їхнє спредковичне прізвище — Копиленки, та коли дід пішов у царську армію, то там канцеляристи прізвище його переробили, і прийшов дід додому вже не Копиленком, а Копиловим. Так це прізвище й залишилося у Копиленків до революції. Пізніше Олександр Іванович відновив своє справжнє прізвище.

З цього й пішло наше знайомство. Вчилися ми з ним чотири роки в отому Костянтиноградському вище-початковому училищі. Як закінчили його, то склали іспити в тому ж Костянтинограді в учительську семінарію. Тут теж курс навчання був розрахований на чотири роки. Так що ми провели з Олександром Івановичем разом аж вісім шкільних років. Треба взяти до уваги, що ходити нам доводилося по одній дорозі, йому ближче, мені — далі. Почав я учащати до Олександра Івановича на Лермонтовську, 59. Незабаром Олександр Іванович взявся перетягати мене в

свою природознавчу віру. Уявіть собі картину! Вся кімната заставлена і завішена клітками. В клітках скаче, співає, цвірінчить всяке птаство; на вікнах — скляні банки з водою. В тій воді купаються п'явки, жуки-плавунці, в'юни, які начебто провіщають погоду. Тут же в кутку акваріум і в ньому золоті рибки з плавцями, як віяла! Зайшов я раз до Олександра Івановича влітку, в присінках на шматині, об яку годиться ноги витирати, зміюка лежить. Я й спинився, думаю, що воно за гад: вуж чи гадюка? Аж тут Євдокія Захарівна — мати Олександра Івановича. Замірялася на гада й віником його, віником: «А забирайся геть на своє місце!» Зміюка — це вуж був — від такої небезпеки мерщій та під діжечку, де, видно, була його схованка!

Всі ці картини захоплювали мене. Але в Олександра Івановича було ще щось таке, що захоплювало мене не менше. Це книги. Книг у Олександра Івановича було багато. Найбільшим багатством була, мабуть, Енциклопедія Брокгауза і Єфрона. 86 томів! Відкрив Сашко материну скриню, а там том за томом сяють золотими оправами! І не тільки енциклопедія, а й інші капітальні видання, такі ж коштовні, як і енциклопедія. Були там величезні томи землеописання — не пам'ятаю вже автора, — в котрих розповідалося про всі раси й народності земної кулі, з безліччю всяких малюнків, з докладними описами життя тих народностей. Скільки вечорів просидів я над тими малюнками — текст був не завжди зрозумілий для мене. Була там теж дуже товста книга, коли не помиляюсь, Геккеля «Краса в природі». Тут мова йшла про все красиве в наземному і морському царстві. Про красиві квіти на землі й про жителів підводного царства. Всякі морські зорі, актинії тощо. Книжка мала силу кольорових малюнків. Були там томи про будову землі, про розташування гір і суходолів на земній кулі, про закономірності в цьому розташуванні, про геологічні періоди та епохи. В книзі було повно зафотографованих

кістяків, під якими мигтіли написи: динозаври, махайродуси, поруч череп якоїсь неандертальської людини. Ну, як не перейти в Сашкову віру! Переглянеш всі малюнки, принесеш назад Сашкові книгу, а він каже:

— А ще є така дуже гарна книга!— І підсуне том Брема. А Брем — це автор, який зробив опис усяких птахів і звірят, які є на землі. Проглянув я книжку, що він дав, а там про горобців та кажанів. Ні, кажу, ти мені цієї не давай, дай ту, де про левів, тигрів та королівських удавів!

Держу в руках книгу й питаю в приятеля:

— А скажи, хто сильніший, лев чи тигр? А королівський удав міг би задавити крокодила?

Словом, перетяг мене Копиленко у свою віру...

А крім цих книг, у Сашка були ще й інші. Комплекти журналу «Нива», може, й за двадцять років і комплекти додатків до «Нивы». Серед них твори Салтикова-Щедріна, Гейне, Метерлінка, «Дон-Кіхот» Сервантеса, твори Короленка, Леоніда Андрєєва, Ростана... Ціла бібліотека! Сам журнал «Нива» був дуже цікавий, головне тим, що там регулярно друкувалися фотографії з найкращих творів тодішнього російського й світового образотворчого мистецтва. А до фотознімків в кінці журналу — пояснення. Проглянеш за рік журнал, і складеться таке враження, неначе ти прослухав курс лекцій про образотворче мистецтво. Звичайно, всі ці книги, перш ніж потрапити до мене, проходили через руки Олександра Івановича. Інколи він давав і рекомендації. Був колись на світі такий письменник Моріс Метерлінк. Простяг я руку до зібрання його творів, а Сашко каже:— Та не бери. Нічого не зрозумієш. Це, знаєш, п'єси на любителів. А ось його книжка про бджіл— дуже хороша! Він, розумієш, зробив вулик з однією скляною стінкою і крізь цю стінку стежив за всім, що робиться у вулику. Дуже інтересно.

На Метерлінка я теж наполіг. Але в один прекрасний момент з'ясувалося, що мені все ж таки більш подобається

повість про Тіля Уленшпігіля Шарля де Костера, що вийшла додатком до «Нивы», ніж розповідь про бджіл Моріса Метерлінка! А як захопили й зачарували мене Короленко, Помяловський, Гаршин, книги яких теж знайшлися в Копиленковій скрині! Почалось вимальовуватися, що моїм кумиром стає література — романи, повісті, поеми, надто вірші. Ну, що може бути краще за вірші Лермонтова чи Шевченка? «Кобзаря» я напам'ятав вивчив. Зібрав з копійчаних видань томик Лермонтова, свій власний, і мені його опрорав палітурник Соломон Гуревич — батько письменника Леоніда Первомайського. Писати я не пробував, але читав запоем... Розповідаючи отак про себе, я не маю наміру позадаватися перед вами тим, що я читав. Смысл цього інший. Був такий період, коли Олександр Іванович перетягав мене в свою віру. Тепер я почав визволятися, шукати самого себе. Сталося це так.

Після семінарії ми обидва вступили в Харківський інститут народної освіти. Олександр Іванович, як і слід було чекати, — на природознавчий факультет, я на філологічний — по відділу літератури і мови. Природознавчі науки тоді після того гігантського поштовху, що дали їм Дарвін і його учні, так і покотилися по рівних рейках. Не було в них ні катаклізмів, ні революцій. Що викладалося до сімнадцятого року, те почало викладатися й після нього.

Зовсім інше відбувалось у гуманітарних науках. Там на початку двадцятих років усе кипіло, бурувало. Лекції в інституті читав Олександр Іванович Білецький, чудовий знавець слов'янських і європейських літератур. Він знав основні європейські мови, був блискучим оратором. На його лекції сходилися з усіх факультетів. Серед них і Олександр Іванович Копиленко. Рівного Білецькому лектора і вченого на природознавчому факультеті не було.

В Харкові ми оселилися, звичайно, на одній квартирі. Олександр Іванович ходить до себе на факультет, а я до

себе. А там тільки й розмов про письменників, про їхні зібрання, літературні читання. Я, звичайно, бігав на ті вечірки. А там — В. Сосюра, С. Пилипенко, Михайло Йогансен, Михайло Доленго-Клоков, тепер доктор природознавчих наук... А біля них — хмара молоді. Збираються люди, ведуть розмову про те, як писати, про що писати. Не всім були ясні ці питання. Відповіді подавалися часом й неправильні, але чого не бракувало — це ентузіазму! Незабаром гурток розрісся, на зібрання почали приходити сторонні люди. Аудиторія більшала від зборів до зборів, так що довелося шукати потрібну залу. Ця атмосфера зігріла мене. Разом з іншими молодими хлопцями я теж почав писати і — закрутився в цьому житті. Вдень на лекціях, ввечері на зборах, на виступах, на нарадах. Вже мої оповіданнячка почали з'являтися в газетах і часописах... Пізно вночі сходимось з Олександром Івановичем, розповідаємо один одному про події минулого дня. Одного разу і каже Олександр Іванович: — Та де ви збираєтесь? — Там і там — Це було рокове запитання! Після нього Олександр Іванович одступився від свого природознавства і з'явився на збори молодих літераторів. Раз, вдруге, втретє... А потім присів і до столу з пером. Настав момент реваншу. Тепер я перетяг Олександра Івановича в свою літературну віру!

Перетяг, хоч і не зовсім. Тридцять п'ять років віддав Олександр Іванович літературі. Зовні здавалося, неначе він зовсім зрікся того, чим захоплювався замолоду. Аж ні! Любів до природознавства все життя жила в грудях у нього. Вже після смерті письменника в 1961 році вийшла його книга «Як вони поживають», в котрій знайшло відображення все, що любив, чим жив і захоплювався Копиленко-природознавець в дитинстві й пізніш. Гарна книжка, обвіяна теплотою чулої душі і написана рукою художника!

*Юрій
Смолич*

КОПИЛЕНКО

Копиленко.

Щонеділі рано-вранці Олександр Іванович Копиленко йшов на пташиний базар. Були такі — не знаю, як тепер — у Харкові на Благбазі під Благовіщенською церквою, а в Києві на Подолі — в закутку Житнього ринку.

І достеменно не залишалоя на базарі жодного птаха, котрого не оглянув би Олександр Іванович: обмацував пір'ячко, розтуляв дзьобик, зазиравав під язичок. Усі дїтваки й діди з пташиного базару — а на пташиних базарах товчуться, як відомо, саме діди та дїтваки — добре знали «товариша з письменників», чи «дядю Сашу», і ставилися до нього, як до визнаного й незаперечного авторитету. Його питали про корм та його норми, про те, коли та чим краще годувати таку чи сяку пташку або як позбутися пиптика на пташиному язичку. Олександр Іванович охоче давав поради — з ветеринарії та зоології, визначав корм і режим для тієї чи іншої породи птиці, прикидав, кому з птахів коли належиться заспівати. За освітою Копиленко був, як відомо, біолог.

Купував птахів Олександр Іванович рідко — коли вже аж надто умовляв продавець, бідкаючись про нестачу й нагальну потребу в грошах. Придбану пташку Олександр

Іванович здебільшого випускав на волю тут же, на базарі або по дорозі додому, зійшовши на кручу над річкою або й прийшовши додому — з балкона своєї квартири.

А втім, чимало птахів і проживали в Олександра Івановича — переважно щиглики або перепілки. Перепелів Олександр Іванович особливо любляв — сам із степового перепелиного краю на Слобожанщині. І ні в кого не було таких співучих перепелів, як у Копиленка. Перепелине підпадьомкання чути було ще здалека кожному, хто наближався до будинку письменників «Роліт» на розі вулиць Леніна та Коцюбинського, де оселився Олександр Іванович, переїхавши до Києва. Чудові то були, справді, перепели, і мав за них Олександр Іванович чимало неприємностей, бо сусіди з усіх будинків навколо пред'являли свої претензії: перепели будили їх вдосвіта. Доводилось тих перепелів раз у раз випускати на волю.

Та з улюбленим перепелом Олександра Івановича — і славнозвісним, бо такого гучного й дзвінкого підпадьомкання ніхто й ніколи ніде не чував, — трапилася пригода: не хотів перепел вилітати на волю, скільки не виносив його Олександр Іванович на балкон. Тоді Олександр Іванович взяв клітку, накрив її чорною матерією, сів у машину й вивіз перепела за місто, аж за Святошин. Та коли Олександр Іванович повернувся додому, перепел вже чекав на нього: клітки не було, то він сидів собі на валику друкарської машинки Олександра Івановича. А кажуть же, що птахи не звикають до місця й господаря. Повернувся він додому, як бачите, швидше за Олександра Івановича, бо ж летів навпростець, та й світлофори й регулювальники його не затримували.

Думаю, що не помилюсь, коли скажу, що птахи — то була найбільша радість і найдужча пристрасть Олександра Івановича Копиленка. І не було такого птаха в нашій «середньоевропейській смузі», котрого б Копиленко не знав на

рід і масть та про якого не міг би докладно розповісти — про його норів та умови життя.

А втім, хіба тільки птахів любив Олександр Іванович?

Він любив взагалі всяку животину й звірину, навіть комах. Про якогось там ховраха чи метелика міг він повідати найцікавіші історії, і кожна така розповідь була справжньою сінькою новелою. Коли б не лінощі — правду сказати, дещо властиві натурі Олександра Івановича, — то, не маю сумніву, що за своє життя Копиленко міг би створити цілу поетичну енциклопедію царства пернатих, а також ссавців, траводіних, плазунів і комахні. Йї-право, міг би бути з нього другий Брем. Хто з сучасних письменників ще дав нашої літературі стільки блискучих оповідань про тварин? Свої оповідання про тварин Копиленко адресував дітям. І не тільки тому, що діти, як відомо, найбільше цікавляться життям тварин, а тому, що сам, люблячи до самозабуття тваринний світ, вважав, що таку любов треба щепити кожній людині змалку: тільки та людина, котра знає, любить і вміє любити тварину, може бути порядною, шляхетною, доброю та доброзичливою — так уважав Олександр Іванович.

І треба сказати, що діти завжди відповідали Копиленкові взаємною любов'ю: завжди біля нього товклись якісь дівчаки, раз у раз кликали його до себе школярі та піонери, у школах та Палаці піонерів Копиленко завжди був жаданим гостем і своєю людиною.

Можливо, саме любов до природи і єднала Копиленка з дітьми. А в природу в усіх її проявах Копиленко був закоханий. Пташине щебетання й шуми лісу — то була для Олександра Івановича найкраща музика; ліс, степ, луг — байдуже — найкращий пейзаж; аромат квітів — чи лугових, чи садових — найліпші пахощі; крайнебо на світанку або під захід сонця — найбагатша гама барв; літо, зима, весна чи осінь — однаково — найкраща пора року.

Хоча віршів Копиленко і не писав чи, власне, писав лише при перших літературних спробах,— був він натурою поет. Дарма що зовні наче похмурий, а вдачею неначе грубуватий,— був він лірик лагідний та замріяний. Лагідний та замріяний, дарма що кожний, хто його знав, пам'ятає, який був бурхливий та галасливий у своїй поведінці Олександр Іванович: говорити тихо він не вмів, з'явившись у вашій хаті, ту ж мить знімав страшний шарварок — умів і приспівати, ні слуху, ані голосу не мавши, вмів і пританцювати чи принаймні притопнути ногами. Хата, в котрій з'являвся Олександр Іванович, аж двигтіла стінами, особливо якщо Олександр Іванович реготав, а посміятися од душі він був завжди охочий.

Бо був він життєрадісної вдачі — життєлюб і людинолюб.

Мені невідомо, щоб хтось ставився до Олександра Івановича неприязно.

В кожному разі, як Олександр Іванович відійшов від нас, жіноцтво втратило справжнього лицаря — не зарозумілого сноба та черствого лицаря-аристократа, а «свійського» — душевного, щирого серцем — товариша. Оскільки в кишені в Олександра Івановича рідко коли водилася зайва копійчина, то до нього напрочуд пристає визначення «армер рітер»: бідний лицар.

А втім, погляньмо й на літературний процес: одним із перших прийшов Копиленко в українську радянську прозу — тоді ще, при найперших початках пожовтневої літератури; прийшов із оспівуванням героїзму трудових верств нашого народу в боротьбі за здобуття людських прав у бойовищах громадянської війни; раз у раз виступав з книжками сучасної — тільки сучасної — теми, відгукуючись на проблеми, котрі найбільше хвилювали на той час громадськість, — а чи йшла слід у слід за його творчістю критика, чи висвітлено належно його внесок у літературу, чи зва-

жено його талант?... Ні. В тогочасному літературному процесі — та й у нинішніх літературознавчих розвідках — одного із основоположників української радянської прози наша критика теж залишила в становищі бідного лицаря.

Ще раз — а втім: таке з нашою критикою трапляється раз у раз. Дозволю собі адресувати цей справедливий докір нашим критикам і літературознавцям: інколи щастить спадщині письменника, коли його самого вже нема, а в пору розквіту творчої діяльності, коли слово унятливого критика особливо доречне й доцільне, лише обранці заслуговують пильної уваги літературознавчої науки.

Моя мати — вона зроду була невірною, а ставши педагогом, зробилась непримиренною, войовничою атеїсткою, — казала на такі випадки: бог їм суддя...

Не можу не пригадати, як я вперше зустрівся і познайомився з Олександром Івановичем Копиленком.

То було — точно пам'ятаю — у вересні тисяча дев'ятсот двадцять третього року. Я був тоді ще актором і щойно прибув до тодішньої столиці Харкова з театром імені Франка. Розташовано наш театр на «віллі Жаткіна» — так звалася тоді садиба на Набережній, за ім'ям колишнього власника. На садибі було два приміщення: театральне — на Набережній, та готельне — з провулка в дворі. До революції у великому театральному залі та прилеглому до нього, так званому «білому залі» функціонував фешенебельний (заміського типу) ресторан з найбільшим у Харкові кафешантаном. У жалюгідному готельному приміщенні в подвір'ї, як казали тоді — «в номерах», — частково квартирували кафешантанні діви, інші номери винаймались по годинно або на ніч для скороминущих зустрічей. Тепер у театральному приміщенні, перейменованому на «Малий театр», мала давати спектаклі наща віднини удержавлена трупа, а по комірчинах з-під повій розташувалась акторська братія. Сезон театр Франка — перший державний, столичний

театр — мав відкрити до Жовтневих свят, і зараз ми інтенсивно готували репертуар: репетиції та всілякий тренаж відбувалися з ранку до вечора, ба й вночі.

І от одного разу на репетиції — репетували на відкриття сезону п'єсу Толлера «Еуген нещасний» — я й побачив уперше Олександра Івановича.

Але перед тим два слова про цей готований спектакль, бо характер цієї вистави і став зачіпкою до нашого знайомства.

П'єса Ернста Толлера спрямуванням своїм була антивоєнна, пацифістська: в основу сюжету закладено трагедію людини, що в результаті важкого поранення на війні втратила здатність народити дитину й взагалі любити жінку. Німецький письменник-антимілітарист Ернст Толлер був у ті роки дуже популярний: п'єси його «Людина-маса» та «Руйнівники машин», що репрезентували тодішній модний експресіонізм, вже йшли на радянській сцені. «Еуген нещасний» щойно з'явився з-під пера Толлера і претендував стати театральною сенсацією. Театр Франка, що в ті роки прагнув до героїчного стилю вистав, вирішив, що експресіонізм йому теж до лиця, спішно прийняв до постановки цю не відому ще в Радянському Союзі новинку — і вирішив на ній «експериментувати», бо ж усі тоді шукали, експериментували, ждали бути новаторами. Тож вирішив шукати, експериментувати й досягти новаторства і театр імені Івана Франка. Але будши на тій порі театром еkleктичним, що виріс із суміші традиційного етнографізму, намагання опанувати стиль російського, так званого «психологічного», театру (переважно через п'єси Винниченка) та щойно перетравлених новаторств українського «Молодого театру», звідки походив його керівник Гнат Петрович Юра, — будши, отож, на тій порі театром еkleктичним, театр Франка ні на яке новаторство спроможний не був. І тому все експресіоністичне новаторство в цій виставі звелось до того, що, коли

розгортались на сцені трагедія Еугена та його дружини, ми всі — актори театру — в одягах солдатів різних армій, котрі щойно відвоювали першу світову війну, каліками на милицях, з костурами або тіпаючися в післяконтузійній плясці святого Віта,— кружляли по кону, довкола дії на сцені, ритмічно приказуючи при тому замогильними голосами: тра-та-та, тра-та-та, тра-та-та... Та й по всьому. Було це, правду сказати, чортбатьказна-що, і згодом, коли спектакль вийшов на глядача, він негайно і гучно провалився.

А тим часом відбувалися репетиції, ми, актори, кружляли з своїм гугнявим «тра-та-та» або в масовках «робили го-мін» у давній, перевіреній акторський спосіб: один до одного півголосом шепотіли; після чергового туру з «тра-та-та» за куліси я раптом нашттовхнувся на якогось не відомого мені молодика. Молодик цей вхопив мене за плечі і, яро пихкаючи гнівом, запитав:

— Слухай, що це за мура така?

Я був дещо ошелешений і шокований.

Що готований спектакль «мура», я й сам знав, але був актором цієї театральної корпорації, тому мусив шанувати свій престиж перед якимось стороннім незнайомцем, ще й явно не акторського середовища. Про це свідчив насамперед зовнішній вигляд незнайомця.

А зовнішній вигляд його, справді, був чудернацький — навіть на ті перші після «воєнного комунізму» непівські часи. Надворі стояв гарний, теплий, погожий вересень, усі ходили в самій літній одежі, а цей чубатий хлопець — без капелюха, що на ті часи теж було дивиною і вважалося непристойним,— мав на плечах солдатську шинелю, ще й застебнуту на всі гапки, дарма що тут, за кулісами, стояла страшна задуха.

— Вибачайте,— сказав я,— а ви хто такий?

— Копиленко! — мовив незнайомиць і простяг мені руку. Руку я йому потиснув, одначе залишився при подиві.

Рекомендація «Копиленко» нічим до мене не промовила, дарма що вимовлено її таким тоном, який не допускав кривотлумачень: мовляв, прізвище «Копиленко» мусить знати кожний. А я не знав і чув його вперше.

Та будши у столиці неофітом, я не наважився признатись у своєму невіданні. Треба було думати, що прізвище це належить якійсь видатній людині — мабуть, з великих начальників. Тим паче, що з-під шинелі визирали ноги в солдатських обмотках та величезних австрійських бутсах. У такому одягу міг бути, справді, тільки якийсь великий начальник, щойно демобілізований з армії чи прибулий з фронтів ліквідації бандитизму. Та й висловлювати своє негативне судження в такій категоричній формі — «мура» — міг тільки начальник аж надто великий. Тож розгубившись, я не знайшов нічого іншого, як сказати:

— Та ви роздягніться, будь ласка: тут же така задуха...

— Хел! — тільки й мовив таємничий незнайомиць з великих начальників і одним махом розстебнув усі гаплики на шинелі. Під шинелею, над галіфе «хакі» в товариша нічогі-сіню не було, самий голий торс.

І товариш тут же дав пояснення:

— Гімнастерку, розумієш, довелось віддати випрати разом із сорочкою...

Ще за кілька хвилин я вже знав: власник загальновідомого прізвища — письменник, дарма що студент тільки другого курсу і належить зразу аж до двох літературних організацій: спілки селянських письменників «Плуг» та спілки пролетарських письменників «Гарт»: щойно вийшла з друку перша книжечка з трьома його оповіданнями під назвою «Кара-Круча».

— Ходім до мене в барліг, я зараз тобі її подарую з авторським автографом: через півстоліття будеш дітям показувати і хвалитися, що тобі книжку подарував сам Копиленко.

Почувши у відповідь, що зараз я піти не можу, бо ще триває репетиція, Копиленко негайно ж виклав своє ставлення до театру.

Виявляється, театром він також цікавився і навіть збирався стати драматургом — тим-то й прибув на репетицію подивитися навіч, що то за театр прибув до столиці, щоб стати фортецею новітнього українського театрального академізму: так принаймні театр себе рекламував — «Український новітній драматичний академічний». Втім, зразу — власне, з минулого року, почавши свою путь у літературу й мистецтво, — Копиленко, виявляється, відчув себе ярим противником всілякого і будь-якого модернізму, символізму, акмеїзму, формалізму, конструктивізму та футуризму і заявив себе непохитним прибічником і оборонцем робітничо-селянського реалізму. Саме тому оте наше триндикання з «тра-та-та» і викликало в нього бурхливу реакцію протесту з категоричним визначенням — «мура!»

Все це стало мені відомо в перерві між актами. А по закінченні репетиції ми вже крокували на Басейну вулицю в Копиленків «барліг». Тільки був він вже для мене не Копиленко, а просто Сашко, так само, як я для нього Юрко.

Чомусь — і важко визначити чому саме — отак буває завжди: з одним живеш поруч ціле життя, працюєш разом, близький в поглядах і смаках, навіть стаєш приятелем і другом, але на все життя залишаєшся на «ви» і ніякою силою на «ти» перейти не можеш, скільки б не домовлятися обопільно. А з іншим тільки зустрінешся — і зразу «ти»: протиприродно і навіть кумедно було б сказати один одному «ви». Власне, в нашому літературному колі я не назву людини, котра була б з Копиленком на «ви».

Думаю, ця риса буває ключем до людської вдачі.

Словом, по закінченні репетиції ми зразу й рушили в Копиленків «барліг», на Басейну вулицю.

Був то й справді барліг, але й не барліг: за комунальним визначенням таке приміщення зветься кухнею. І була то кухня в якійсь — до революції — панській квартирі, доволі простора й з величезною плитою, на якій готувати можна було зразу на чималу родину й величезний гурт гостей. А скидалася ця кухня на барліг тому, що з тих же дореволюційних часів була не мазана і не білена — аж чорна від кіптяви. Чорна кіптява вкривала суціль усі стіни від підлоги до стелі товстим шаром — і по цій лискучо-чорній, як аспідна класна дошка, чотиристинній площині насліеним, мабуть, пальцем було намальовано людські пики та свинячі рила, а поміж них пописано різні вигуки, хвацькі рими, навіть віршовані рядки та велемовні афоризми, — не пригадаю вже, які саме. І мешкали в цьому барлозі на тій порі аж четверо початкуючих, але вже друкованих українських письменників: Копиленко, Сенченко, Панч і Вражливий. Копиленко й Сенченко — основні, сказати б, мешканці, першовідкривачі цієї доісторичної печери — мали по вузькому солдатському ліжку: в Копиленка — вистеленому паками газет, в Сенченка — з чувалом, напханим сіном. Панч і Вражливий, прийшовши у прийми, розташувалися на тій величезній кухонній плиті, що тепер гідно виконувала функцію розлогого двоспального ліжка.

Тільки ми ввійшли, Копиленко зразу ж запропонував:

— Слухай, якщо тобі нема де жити, то приходь до нас: он, бачиш у кутку скриню — там, либонь, хазяйська картопля, — на ній можна розкішно влаштуватися.

Я подякував, бо квартировлаштування не потребував: на віллі Жаткіна, в номерах з-під повій, де організовано тепер гуртожиток для акторів, я мав розкішне індивідуальне приміщення. А саме: за колишньою буфетною кімнаткою, що мала віконце в коридор, через яке колись подавалось випивку й закуску нашвидкуруч і в якій нині замешкала актриса на ролі «старух» — тьотя Женья, або по-свійському

Жо-жо,— була ще темна, без вікон комірчинка, де за старих, «добрих» часів і переховувалися напхваті сороківки горілки та оселедці з «дежурним» гарніром. Оце й був тепер мій «апартамент». Денне світло в моє помешкання, правда, не пробивалось, але я чудово обходився з гасничком і вдень, і вночі, розкошуючи в самотині й корпіючи над моїми першими літературними «опусами».

Між іншим, дивна річ: в ту пору більшість письменників отак і проживали чи по кухнях, чи по коморах або й у недіючих туалетних кімнатах. А Володя Сосюра і взагалі не мешкав, либонь, ніде: ночував де прийдеться — то в одного, то в іншого товариша або по редакціях чи в друкарні Юзефовича в кімнатці партійного комітету.

Дозволяючи собі ухилитися трохи від розповіді, не можу не згадати зовнішній вигляд моїх нових знайомих — перших, власне, після Блакитного, Тичини й Хвильового з Йогансеном письменників, з котрими, нарешті, звела мене ласкава доля. Літературна братія грошей на піжонство, певна річ, не мала, але й — де правду діти — дещо й хизувалася своїм «пролетарським» одягом перед тогочасним непманським, сказати б, «необуржуазним» оточенням, що величалося тоді своїми довго- і гостроносими штиблетами «джімі», вузесенькими й коротесенькими брючками «шіммі» та довгополими, в тісну талію, піджаками на одному гудзику. Тільки, пригадую, Павло Григорович Тичина носив білий комірець із галстуком та стареньку піджачну «трійку». Блакитний не скидав «шкуратянку» часів військового комунізму — потерту по всіх швах і невідомо, жовту чи чорну в своєму первісному стані. На Йогансенові була величезна киргизька папаха, а влітку — картата кепочка з гудзиком на маківці... Панч доношував армійську одягу краскома з синьою чумаркою замість пальта. Сенченко мав на плечах жакет-бушлат — очевидно, з батькового плеча. Копиленко, як сказано, не мав нічого на зміну відданій у прання

гімнастерці. І тільки Вася Вразливий мав надзвичайної краси вишивану сорочку — гаптовану білою заполоччю по білому полотні.

В цю хвилину, як ми з Сашком зайшли у барліг, Вася якраз сидів перед осколком люстерка й чепурився, ладнаючися до дівчат.

Прийнявши мою подяку з відмовою переселитись у барліг як вияв надмірної скромності, Сашко тут же запропонував ще кілька варіантів, особливо наполягаючи на тому, що кінець кінцем він може перенестися на скриню з картоплею, а мені віддасть своє ліжко з газетним матрацом.

До речі, то було характерною рисою Сашка Копиленка: він завжди ладний був поступитися будь-чим товаришеві або віддати йому щось своє. Пізніше, коли ми вже дещо оговталися й влаштувалися в житті, навіть підбагатіли, він віддав свою мисливську рушницю «Зауер-три кільця» Йогансенові; ягдташ з патронташами презентував Слісаренкові; улюбленого пса на кличку Сатан — художникові Седляреві. Взагалі небезпечно було сказати при Сашкові, що тобі подобається якась його річ, — він негайно тобі її дарував. Кілька років, поки я не розжився на власну бритву, я голівся бритвою Сашка Копиленка.

А втім, нехай не подумає ніхто, що був з Сашка такий собі «добрячок», зичливець чи «христосик». Якраз навпаки. Сашко був відомий гарячун, непримиренний і безкомпромісний у відстоюванні своїх позицій.

Він, наприклад, не був схильний до розглагольствування і тому не так часто виступав на різних зборах чи в дискусіях. Коли ж виступав, то тільки тоді, якщо не був згодний з попереднім оратором. Власне, кожний свій виступ Сашко так і починав:

— Товариші, я з попереднім оратором не згодний!

Не могу не пригадати з цієї нагоди першого читання

й обговорення на вечірці «Плугу» — такі вечірки відбувались тоді щосуботи в Селянському будинку — п'єси Куліша «97». Аудиторія прийняла п'єсу з захопленням, але в обговоренні першими виступили, як завжди, присяжні плужанські критики Михайло Биковець і Сава Божко і почали зважувати різні «за» і «проти». Тоді раптом — без заяви на слово — на кін вистрибнув Копиленко, як завжди скуйовджений, патлаючи волосся, — і заявив, що ми почули щойно шедевр, безперечний першовір радянської драматургії, і, хто цього не розуміє та вдається в критиканство, той матиме справу персонально з ним. Притому він погрозово розмахував своїми важкими кулаками, тим недвозначно фіксуючи свою остаточну думку про п'єсу. Аудиторія підтримала Копиленка бурхливими оплесками і вимогами Биковцеві й Божкові забиратися з трибуни геть. Биковець і Божко були з Копиленком однієї організації — «Плуг».

До речі, про належність до літературних організацій.

На тій порі — слідом за першовірними організаціями «Плуг» та «Гарт» — враз утворилось безліч різних, більших чи менших, літературних угруповань. Копиленко «вірно» належав зразу до обох основних організацій — і до «Плугу», і до «Гарту». Коли ж хтось брався його під'юджувати — як же це так, бо ж «Гарт» із «Плугом» непримиренно воюють, Олександр Іванович куйовдив свою чуприну і не жартома, а серйозно відказував: влада у нас робітничо-селянська і я за робітничо-селянську літературу. Додаймо, що далекозорий був Олександр Іванович — і коли на кінець першого десятиріччя нашого тодішнього літературного життя-буття усі численні на той час, непримиренно ворогуючі між собою літературні організації було ліквідовано і натомість утворено єдину Спілку радянських письменників, — Сашко, що за ці роки після «Плугу» та «Гарту» перейшов через низку організацій, знову кошлаючи свою чуприну, з щирим полегшенням сказав:

— Нині одпускаєші раба твого, владико... Аж нарешті прийшло до пуття...

А втім, це знову ж таки не означає, що Копиленко не брав участі в міжгруповому змаганні та чварах: у якій би організації Сашко не перебував, він завжди виступав її гарячим патріотом, завинивши, отже, й у груповому сектантстві.

Тепер, оглядаючи Копиленкову творчість, ми справедливо приходимо до висновку, що був Копиленко навдивовижу «сучасним у своїй сучасності» письменником. Книги його — романи, повісті, оповідання — завжди відгукувались на те, що хвилювало на той час громадськість, а разом з нею її активного члена — письменника. Сюжети своїх творів Копиленко брав завжди із «сьогодні»: після його новел про громадянську війну — коли ще не вщухли відлуння класових збройних битв, він одним із перших поміж українських прозаїків взявся до найтруднішої тоді — та й дотепер — теми: молода радянська людина в будівництві молодого радянського життя на перших кроках соціалістичного перетворення. Згадаймо «Визволення», «Народжується місто», «Дуже добре», «Десятикласники», в післявоєнний час — «Лейтенанти». Мали ще бути «Капітани», «Генерали» — про організаторів і командирів комуністичного будівництва на ланах і в промисловості та науці республіки. Передчасна смерть не дала Сашкові здійснити свій далекойдучий задум.

Читач знає, що характерною рисою прози Копиленка — і саме тоді, коли він торкався найпекучіших проблем сучасності, — є стремління уникнути тих видавничих роздумів або скоромовки загальносуспільних оглядів, котрі звично — і зовсім невірно — кваліфікували як «публіцистику». Публіцистика — зовсім інше: політична гострота в трактуванні актуальних суспільних тем, і оперує вона специфічними, притаманними їй жанрами статті, фейлетону, памфлета, есе.

Іменована ж звично «публіцистикою» в художньому творі скоромовка при загальнополітичних оглядах, що чужорідним тілом з'являються в романі чи повісті,— то тільки свідчення авторської неспроможності перетворити політичну, суспільну ідею й виразити її в художніх образах. Саме цього завжди уникав Копиленко (інколи це йому не щастило), будуючи плин прозової розповіді на взаєминах живих людей, вдаючись до усіх можливих стилістичних засобів — прямого й внутрішнього монолога, діалогів, принагідних авторських сентенцій, отожднювання явищ природи з людськими переживаннями тощо. В розкритті сюжетів він завжди, чи майже завжди, залишався ліриком, а не соціологом.

До речі — про Копиленкову лірику.

В літературному архіві Олександра Івановича після його смерті — в папці, що має чудну назву «Мої колекції» — поміж інших давно написаних, однаке ніколи не публікованих речей, знайшовся рукопис під назвою «Перше кохання». Оповідання це чарує вивершеністю мистецької форми — витонченої, економної, з виразною, вражаючою деталлю. Оповідання це зворушує змістом — сюжетом старого, як світ, але вічно живого опису першого дитячого кохання. Ця літературна мініатюра написана не просто «любовно», сердечно, але й з психологічним насиченням великої сили, з тонким відтворенням — якраз через психологічний нюанс — саме соціальних протиріч у глибинах побуту дитячої пори самого Копиленка. Цей невеличкий шедевр сповнений любові до життя, пристрасної залюбленості в природу, виблискує тонким гумором і тішить ніжною зажурую. Чому таке довершене в своїй мистецькій, специфічно «копиленківській» манері оповідання Олександр Іванович не опублікував за життя?

Думаю, тільки з однієї причини. Оповідання «Перше кохання» — автобіографічне, а Олександр Іванович — у по-

бутових взаєминах з людьми інколи навіть задьористий — в літературному творі соромився сказати щось про себе самого. Художній твір виявляє письменника, розкриває його творче й інтимне «я» — це безперечно, але тільки через поцінування довколишнього життя, інших людей — і рідко себе самого. Сповнений кипучої енергії, безмежно життєрадісний, завжди з людьми і серед людей, Копиленко ніколи не списував з натури «своє особисте», яке б воно не було.

А було воно — Копиленкове особисте — не таке просте, інколи надто складне, бувало й плутане. Я пройшов з Сашком поруч, власне, все його творче життя — від найперших початків і до передчасного кінця. Але це аж ніяк не означало, що був якимсь «обранцем», — близьких, задушевних друзів Сашко мав більше, ніж хто інший. Але важливою — і рідкою в житті рисою — в характері Копиленка було те, що вмів він день у день рости із своїм поколінням, поколінням старших віком у сучасній літературі, і водночас завжди і неодмінно бути серед усіх інших, наступних поколінь — і не тільки літературних, але й загальногромадських. Характерно: щирих друзів Сашко мав не тільки серед письменників, але й поміж акторів, художників, інженерів, лікарів, педагогів і навіть шоферів. Не в жарт, — адже був Сашко заядлим автомобілістом — одним із перших у літературних колах оволодівши мистецтвом водіння автомашини, одним із перших пристрасних автотуристів.

Але ж що — як подумати — зближувало нас з Олександром Івановичем? Адже в літературі ми були на різних — інколи навіть антагоністичних — позиціях. Різні, іноді зовсім протилежні, були й наші смаки, поривання, шукання й прихильності в літературному процесі. Очевидно, це зовсім не обов'язково, щоб люди зближувались тільки на полі спільної професії. Єднання може зародитися й розвиватися зовсім іншими шляхами. І тут треба признатися — нехай не сприймається це як штучність — одною із

сил нашого єднання з Копиленком став у свій час... Майк Йогансен.

Був Майк мені найкращим другом, щиро приятелював він і з Сашком. І знову ж таки — з письменником Копиленком поет Майк Йогансен стояв на діаметрально і непримирено протилежних літературних позиціях. Можливо, тут діяло спонтанне почуття симпатії. Адже буває, що з першого погляду — ще зовсім не знаючи людини, — відчуваєш до неї чи симпатію, чи антипатію. Так зійшлися й подружилися ми з Йогансеном, так, думаю, зійшовся й приятелював Майк і з Сашком. І певна річ, так само як на мене, безвідмовно діяв Майків авторитет і навіть Майків імператив і на Сашка, як на мене. Це Майк заохотив і мене, і Сашка грати на більярді та старанно вчив нас обох усіх премудрощів цієї тонкої гри; це Майк примусив нас обох — так, примусив — захопитися мисливством, власне, не стільки й мисливством, як закоханістю в мисливську зброю; це він тягнув нас і на риболовлю.

Відбувалося це так.

З властивим йому дружнім імперативом Майк дзвонив до мене:

— Юро, я вже подзвонив Сашкові—їдемо зараз поганяти кармалюка (так Майк казав на гру в більярд). Зайди за Павлушею Івановим або Васею Вражливим — і пішли.

І ми — Сашко і я — слухняно відкладали роботу і йшли за Майком до більярдної.

Або Майк дзвонив звечора:

— Сашко, зараз я йду до тебе, будемо начиняти патрони і завтра йдемо за лісопарк. Юрі я вже подзвонив, він теж зараз до тебе зайде з усім своїм начинням.

І ми уривали працю, сідали набивати патрони — за Майковою системою в два пижі на порох, а другого дня вже були готові мандрувати з рушницями у вказаному Майком напрямі.

Або Майк приходив до Сашка, знімав із стінки його рушницю, дивився в люфу, оглядав замок і казав:

— Сашко, та ж у тебе «Яструб». Завтра ж занесемо його до крамниці на комісію, а купимо тобі «Три кільця». Подзвони Олексі (Слісаренку), Павлушці (Іванову), Юрі (Смоличу) — підемо всі разом і виберемо тобі найкращу рушницю.

І ми слухняно йшли — продавали Копиленкову, Слісаренкову, Іванова чи Вражливого рушницю — і купували таку, як скаже Майк. В нашому з Сашком товаришуванні Майк був третім, без якого це товаришування не здобувало б конкретного й реального вияву.

Мені хочеться — мабуть, накінець, — пригадати ще наші поїздки на Коропові хутори — чудові глушинні в ті роки місця над Дінцем, ота сама «Слобожанська Швейцарія», так блискуче описана Йогансеном у «Подорожі прекрасної Альчести».

Якось ми вирушили туди втрьох — Майк, Сашко і я — під приводом одвідати Левка Коваліва з Танком (Танею Польською), що літували в дичавині Коропових хуторів.

До речі, Сашко був на той час запеклим «пролітфронтівцем» та «літярмарчанином» і нас, «уживців» та «членів Групи А» в'їдливо висміював та під'юджував. А ми платили йому тією ж монетою, глузуючи з організації, до котрих він належав. Та поза тим ми весь час держалися купи й були щирими друзями.

Слобожанська Швейцарія!.. Глинисті урвища і м'які спади пагорбів до ріки, порослі густим лісом. Не знаю, як тепер — мабуть, зведено там електростанції та височать заводські корпуси, але тоді, майже півстоліття тому, там ще були ліси і навіть праліси. Це — на правому березі. А на лівому — пойма Дінця, де наче застиглого широкими плесами між запашних лук, а де утиснута у вузьке річище між урвищем та широким піщаним висипом. І очерети — хаші

очеретів, нескінченні плавні. Сонце сходило з безмежних піль поза луками і заходило за горою — просто в гущавину бору, спалахуючи вогнистими протуберанцями. А за смугою бору й лісу розлягався широкий степ...

Втім, не мені описувати — після Майка — Слобожанську Швейцарію.

Приїхавши до Левка Коваліва, кожний віддався тій справі, до якої мав потяг. Ми з Левком рибалками не були, і наша участь у риболовлі вичерпувалася тим, що ми з рибалок глузували. Це особливо дошкуляло Майкові. Він ловив діловито й зосереджено — як усе, що робив. Закидав волосінь якнайдалі, раз у раз змінював наживку або гачка — риба йому на вудку не йшла та й не йшла: не впіймав Майк того разу жодного риб'ячого хвоста.

Сашко ловив інакше. Він почепив до гілляк, що звисали з верб над водою, якісь такі рогульки, обмотані ліскою, кілька штук, наживив їх хто й зна чим, я не цікавився, — і зник, зник на цілий день. Він з'явився аж надвечір, коли ми з Левком назбирали хмизу й розпалили вогонь — під задуману юшку, якої, виявляється, не мало бути, бо риби так і не було. Сашко ніс величезний букет степових квітів і жмуток якогось коріння.

— Хлопці, — гукав Сашко, — та тут поза лісом у степу ціла аптека! Дивіться, якого коріння я назбирав: половини цих корінців я навіть не знаю, треба буде вдатися до Миші Доленга — нехай розкаже про кожне: а раптом тут і женьшень росте?

— А квіти? — поцікавилися ми. — Теж вивчатимеш із Доленгом? Він же — вуспівець і твоє «Визволення» розкритикував...

— Літературні незлагоди не повинні стояти на перешкоді чистій науці, — парирував Сашко. — А квіти не для Доленга, а для Танк. — Він завжди був галантним лицарем і «дамським угодником».

— Що ж,— погодився Левко,— іди до Танк, подаруй їй квіти, може, вона розчулиться і дасть тобі курча, бо риби Майк не наловив і юшки не буде...

— Риба зараз буде,— безапеляційно заявив Сашко.

І попрямував до своїх рогульок. Дивна річ — уся ліска з усіх рогульок розмоталася і струною напнута збігала в воду. Словом, з усіх своїх рогульок Сашко зняв судаків і щук — та яких! По три-чотири кілограми кожне! Була того вечора чудова юшка, ще й кожний (крім Майка, що образився на Сашка за те, що йому риба вловилася, а Майкові ні) привіз додому по отакенній рибині.

Та признаюсь: то був єдиний раз, коли я бачив Сашка з уловом чи мисливським трофеєм. До рибальського сезону Сашко готувався ретельно щовесни: купував і лагодив снасть, навіть обирав місце на Дніпрі (коли переїхав до Києва) і ладнав сижу, але здебільшого так і не виїздив ні разу за все літо — за браком часу та... заповзятим готуванням до мисливського сезону. До мисливського сезону Сашко чистив і мастив рушницю, набивав дві-три сотні патронів, ладнав усі причандалля і... теж не знаходив часу, щоб виїхати на полювання. Коли ж і виїздив і мені траплялося бути разом з ним, то не пригадаю, щоб Сашко вистрелив якусь дичину, як, втім, і я. Обвішаний качками, лисками чи нирками або з притороченим зайцем до ягдташа повертався з наших полювань тільки Майк — мисливець заядлий і успішний. А втім, якщо болотяної дичини не траплялось і заєць по першій поросі не перебігав дорогу, то Майк любісінько стріляв гав та горобців. І вмів чудово їх зготувати: горобці дуже смачні восени, по врожаєві, коли наїдяться зерна,— нічим не гірші від перепілки. А гав, звечора вимочена в оуті, навіть смачніша від куріпки.

Але Сашко горобців і гав їсти не хотів і лаяв Майка за смертовбивство, бо доводив, що горобці й гави — корисні птахи, що винищують всяку кузьку та іншу нечисть на

плодових деревах. Був Сашко хазяйновитий у своєму ставленні до природи.

Хоча вегетаріанцем Сашко не був — ні в істинному, ані в своєму ставленні до людей. Ні, ні — вегетаріанцем Сашко не був аж ніяк. Але він любив життя, і життя його любило.

А втім, зроблю деяке обмеження і до висловленої вище констатації про те, що мені невідомо, щоб хтось ставився до Олександра Івановича неприязно. Треба думати, що були й такі, що письменника Копиленка не любили. Це, вважаю, ті, котрих за старовинною, часів царя Гороха, термінологією іменували «синіми чулками». «Сині чулки» траплялися не тільки поміж косної частини старосвітського учительства, але й в літературному та біялітературному середовищі.

Та нехай будуть вони «самі по собі», а Олександр Іванович Копиленко — сам собою.

*Володимир
Сосюра*

ІВАНОВІ СЕНЧЕНКУ

Я пам'ятаю, друже!.. Ще гула
в серцях людських луна громів Сиваша.
А нас вітала хатонька мала
на Журавлівці і гречана каша.
З Сашком мене ти нею годував...
Такої каші ми в житті не знали,
такої й Копиленко не стрічав...
Ми їли, аж за вухами лящало...
І чи від каші, чи з грозових днів,
що ми пройшли, такі пісні лилися
із наших серць, як зброї правий гнів,
що нею ми будь чесними клялися!..
Ти був такий спокійний, мовчазний
селюк кремезний, ніжний і русявий,
а Копиленко бистрий, запальний,
немов у лузі вітер кучерявий...
Він все шукав, запитував, горів,
і видно всім було оте горіння...
А ти мовчав, і тільки серця спів
відбили очі сірі а чи сині...
І я між вас, смуглявий і палкий,
з походкою степів кавалериста,

складав поеми і дівчат любив,
в змаганні лірика і комуніста,
аж поки в час, коли в моє вікно
синів світанок, зрозумів навіки,
що комуніст і лірик — це одно...
І полились дзвінки поезій ріки...
Нас направляла партії рука,—
і ми в борні гострішими ставали.
Пішли ви в прозу. Та тебе й Сашка
від того ми любить не перестали.
Тепер ми сиві. Спить Сашко в землі,
лишивши пам'ять бронзову про себе...
Всміхнулося солом'янське небо
твоїм очам крізь літери малі...
Ти в прозі скульптор. Образи твої
немов той мармур під рукою мага.
І мов співають щастя солов'ї
в твоїх новелах. Творчая наснага
в тобі живе, як в небі зоряниця,
бо є ще порох у порохівницях.
Ще жду я праць твоїх, натхненних, щирих,
як і у дні «Червоної Зими»,
коли були з тобою юні ми.

Твій Володимир, безнадійний лірик.

Липень 1960 р.

*Микола
Тарновський*

ПАМ'ЯТЬ ПРО НЬОГО ЗАЛИШИЛАСЬ ГЛИБОКО В СЕРЦІ

Не щастило мені зустрічатися з Олександром Копиленком, як і з багатьма іншими українськими радянськими письменниками, тоді як тільки починалася українська радянська література. Але десь у половині 20-х років за океан, де я жив тоді, почали надходити видання «Гарту», ДВУ, «Книгоспілки» та інших видавництв, і серед тих видань були також твори О. Копиленка. Це була єдина нагода тоді знайомитися з творцями української радянської літератури.

Ми, українські робітники за океаном, згуртовані навколо прогресивної робітничої газети «Українські щоденні вісті», де я працював співредактором, широко зачитувались творами радянських письменників, бо нам було дороге все, зв'язане з героїзмом робітничого класу, з народом України і всієї Країни Рад. Прочитавши ті твори, ми передруковували багато з них на сторінках згаданої газети, а також у наших журналах, альманахах тощо.

Щодо нашого заочного знайомства з Олександром Копиленком, то треба сказати, що до нас потрапляли насамперед його короткі оповідання — «Весела історія», «Мати», «Сеньчині пригоди» та інші. Значно пізніше появлялися його повісті і романи.

Тоді ж, у половині 20-х років, ми мали нагоду знайомитися з радянськими письменниками через їхні фотографії—групові й окремі, а також через дружні шаржі, які були тоді дуже в моді. Особливо пригадуються рисунки Сашка (Ол. Довженка), що їх поміщено в літературних альманахах «Гарт» і «Плуг». Серед них ось такий шарж на Олександра Копиленка: він поривається кудись бігти, але чиясь рука з-за одвірка зловила його за пальто і придержує. Звичайно, це смішна картинка, але обличчя зображеного на ній молодого тоді письменника симпатичне, що западає глибоко в серце. Між іншим, такі дружні шаржі наближували нас до радянських письменників ще більше, ніж звичайні фото-знімки, бо шаржі викликали враження, неначе ми бачили людей з підкресленими чи перебільшеними рисами.

Окрім творів О. Копиленка, ми читали захоплено твори В. Еллана і П. Тичини, В. Сосюри і М. Рильського, А. Головка, І. Сенченка, Івана Ле, П. Панча, Ю. Смолича, Остапа Вишні та інших. Але нам так хотілося побачити їх особисто, почути їхнє живе слово! Та не було змоги, бо нас не пускали тоді наші організаційно-громадські обов'язки, не кажучи вже про брак матеріальних засобів для того, щоб можна було поїхати на Україну і побути там хоч короткий час. Зате ми були раді, коли чули час від часу відгуки з боку радянських письменників про наші скромні літературні спроби за океаном. Такі відгуки з'являлися з-під пера Василя Блакитного, Володимира Коряка, Михайла Доленга, Мирослава Ірчана та інших. Ми щиро сприймали їхні зауваження про наші невдачі або успіхи, бо знали, що тільки на Батьківщині, серед рідного народу і в рідній радянській обстановці можливе належне зростання культури, літератури. З великою вдячністю прочитав я на сторінках харківського журналу «Червоний шлях» (номер 8—9 за 1924 рік) рецензію О. Копиленка на мою першу збірку поезій «Шляхом життя», видану в Нью-Йорку 1921 року. У мене збері-

гається вирізка з журналу, з якої й дозволю собі дещо зачитувати. Але до цього ще деякі мої зауваження.

О. Копиленко був невисокої думки про мою збірку, бо вона таки справді залишала бажати кращого. Рецензент починає з того, що хто знає мої твори, написані вже після виходу збірки «Шляхом життя», то здивується, читаючи цю збірку, бо в ній, мовляв, автор не той, що «досить уміло користується верлібром, чутливо схоплює ритм великого міста, дає стислі малюнки, чіткі порівняння, використовує у віршах нову версифікаційну техніку». До відсталості у збірці «Шляхом життя» рецензент залічує наслідування Шевченкові і Франкові (особливо, як він каже, в роки 1916 і на початку 1917). Але тут же зазначає, що не дивується, «бо такі впливи переживає кожен поет на початку своєї роботи — в кожного буває і невдала рима, й слабкий ритм, і невтримування розміру». До цього О. Копиленко додає ще й таке зауваження: «Та це, зрештою, гріх невеликий для тогочасного Тарновського. Тому про це й говорити не будемо більше, а інтересніш одмітить такі факти у стремліннях автора, як його поклик до боротьби, до повстання і переважно робітничі мотиви в його поезії».

Ось такі, в основному, думки в Олександра Копиленка про мою працю тих років. І я був йому вдячний за це. А на старості літ мені пощастило повернутися на Україну. І тут я хочу розповісти про мою першу й останню зустріч з улюбленим письменником.

Я прибув з-за океану прямо до Києва 11 жовтня 1958 року і поселився тимчасово в готелі «Україна». До мене заходили знайомі і незнайомі, вітали, розпитували про мої перші враження на Батьківщині. Наступного дня, тобто 12 жовтня, в номер готелю зайшов син письменника Любим Олександрович і сказав, що в парку ім. Т. Г. Шевченка знаходиться його батько, якого він привів, щоб подихав свіжим повітрям. Олександр Іванович був уже серйозно

хворий. Не знаю, чи спеціально він прийшов аж у парк ім. Шевченка, щоб зустрітись зі мною, чи це були його постійні маршрути на прогулянці, але Любим Олександрович сказав мені тоді, що батько хоче бачитись зі мною.

Обоє ми з дружиною вийшли назустріч Олександрові Івановичу. Напроти пам'ятника Т. Г. Шевченку, з тієї сторони, що від університету, сидів на лавочці автор рецензії на мою першу збірку. Так скоро, як побачив нас, він піднявся і підійшов ближче, а ми з свого боку поспішали йому назустріч. Ми привіталися і почали оглядати один одного. Він був блідий, майже з пожовклим обличчям, і покашлював слабо, але був збуджений, живий. Тут ми й фотографувалися. Я радий, що фото вдалося і навіть потрапило на сторінки преси. (Його поміщено в журналі «Україна» номер 4 за місяць лютий 1959 року разом з описом нашої зустрічі). Тоді він подарував нам з дарчим написом свою книгу «Земля велика», видану 1957 року. Але моя радість від зустрічі тривала недовго, бо через півтора місяця наспіла сумна вістка, що Олександра Копиленка не стало в живих.

І так, замість вітати любимого письменника, скажімо, з його 60-річчям чи 70-річчям, мені довелося взяти участь у його похороні. Я дуже хотів висловити свій жаль з приводу передчасної смерті мого заочного знайомого і тільки в останні дні баченого письменника, тож попросив слова над свіжою, ще не закритою могилою на Байковому кладовищі. Слово мені дано, але жаль стискав за горло, і я не знаю, чи сказав тоді все, що хотів сказати. Та пам'ять про Олександра Івановича жива і житиме багато років. Доведеться ще не раз згадувати про цього хорошого українського радянського письменника, щире, задушевну людину.

*Антон
Хижняк*

ЗЕМЛЯК

Не можу приховати — мені було приємно, що Олександр Іванович звертався до мене інтимно-дружньо: «милий земляче!» Скільки було переговорено про наш Красноград, колишній Костянтиноград. Безліч разів домовлялися поїхати в рідні місця та загітувати ще двох земляків — Леоніда Первомайського й Івана Сенченка, щоб вирушити гуртом. Але так і не судилося здійснити подорож у товаристві щирого побратима.

Зустрічі... Чимало їх. Кожна по-своєму зворушлива й цікава. І завжди лишалось приємне враження од розмов з цією симпатичною і вічно заклопотаною людиною.

Таку вже мав він енергійну вдачу, що не міг бути стороннім спостерігачем подій навколишнього життя. Йому були протипоказані байдужість й інертність. Прекрасно висловився про нього Максим Тадейович Рильський, сказавши про здорове й чудове буйство духу (слід зауважити, що Максим Тадейович, видатний стиліст, в даному разі блискуче обіграв назву однієї з перших Копиленкових книг «Буйний хміль»).

І таки справді, це буйство духу, нестримний потяг до пошуків нового, прагнення зобразити породжену революцією дійсність, намалювати портрети учасників революції,

будівників соціалістичного суспільства характеризують творчість Олександра Копиленка. Не випадково за способом зображення «стихійної» активності селянства в революції, за романтико-патетичною манерою його ранні твори літературознавці ставили поряд з оригінальними і своєрідно скомпонованими творами Всеволода Іванова і Артема Веселого.

Творче життя Олександра Копиленка, одного із зачинателів радянського красного письменства, є невід'ємною часткою цілої епохи в культурному житті нашого народу — епохи виникнення і становлення української радянської літератури. Тоді доводилося під благодотворним впливом ідей ленінізму творити нове мистецтво, радянське. Досвіду ніякого не було, бо соціалістична держава робітників і селян з'явилася вперше в історії. Цілком природно, що в шуканнях незвіданих шляхів були й прорахунки, але митці, покликані більшовицькою партією з народних глибин, митці нового типу, знали головне: їхній почесний обов'язок — творити для народу, для мільйонів трударів, дві третини яких тільки після Жовтня почали прилучатися до грамоти.

Олександра Копиленка читали, його творами цікавились нові маси читачів з робітничого й селянського середовища, бо в цих творах бачили художнє слово буремної сучасності, до того ж сказане відверто, пристрасно, з ліричною піднесеністю, з молодечею запальністю. Взяти «Твердий матеріал». Хоч у цьому оповіданні й відчувається деяке авторське сум'яття в сприйнятті «непівського побуту», але душа скульптора, який жагуче хоче знайти твердий матеріал — мармур для створення пам'ятника звитяжцям революції, душа його є чистою і чесною.

У тяжких психологічних переживаннях героя твору читач відчував переживання самого письменника, який невольно відшукував співзвучну добі енергійну, гнучку, закличну форму, разом з колегами по перу, такими як і він

сам, вчорашніми робітниками і селянами, писав про паростки нового, намагався розкрити душі людей, які стали вільними від самодержавно-капіталістичного гніту.

Пам'ятаю, як у 1925 році ми, члени сільського гуртка «Плуг» (були тоді такі гуртки на правах своєрідних напів-офіційних філій письменницької організації «Плуг») написали листа Олександрові Копиленку з своїми міркуваннями про його оповідання «Кара-Круча» та «Македон Блин». Комсомольцям сподобався, зокрема, хвацький, безжурний, сміливий Македон, непримиренний до ворогів Радянської влади. Він неначе говорив нашими устами, бо й нам, 17-річним молодикам, не раз доводилось з гвинтівками в руках охороняти державне добро, і в нас траплялись зіткнення з куркулями. Копиленко відповів нам, і ми були вдячні письменнику-землякові за увагу до нас, за поради. Не без його сприяння в журналі «Плужанин» з'явилась відповідь нашому гурткові «Плуг» з приводу напрямку дальшої роботи. Ці рядки лишились, мабуть, єдиним свідченням існування нашої сільської плужанської організації.

Як і всі радянські митці, письменник Копиленко зростав разом з країною, і ми, його друзі, були раді творчому поступові знайомого нам художника слова. При потребі й звертались до нього.

Літо 1931 року. Іду площею Тевелева засмучений — не застав вдома Олександра Івановича. Спиняюсь вражений — назустріч мчить він. За своїм звичаєм відразу атакував мене. Під кущуватими бровами заіскрились дружньою посмішкою очі. Загудів знайомим басовитим голосом:

— У тій же справі?

— Так... Утримаюсь. Забрав свій рукопис. (Олександр Іванович знав, що я мав намір випустити збірку оповідань у видавництві «ЛіМ», і не поділяв раптового мого рішення відмовитись від цієї спроби.)

— Давно в Харкові?

— Приїхав сьогодні, ввечері й назад.
— Коли поїзд?
— Біля дев'ятої.
— О! Ще кілька годин! Встигнемо. А зараз — на Кап-
лунівську.

Мені це нічого не сказало, Олександр Іванович помітив, що я знітився, і швидко просвітив мене:

— Це клуб письменників. Будинок Блакитного.

— Я ж нікого не знаю... Незручно йти туди, — зупинився я на розі Пушкінської. Та він тільки махнув рукою і потягнув мене за собою,

Біля під'їзду клубу Олександр Іванович познайомив мене з Володимиром Сосюрою. Це вкрай збентежило мене, я вперше побачив знаменитого автора «Червоної Зими», а тим більше, що поет почав розпитувати, над чим я працюю. Відповідав я невлад, та виручив рвучкий мій друг, пояснивши, що я з цеху прозаїків і прибув до Харкова на кілька годин.

Ми довгенько обідали у підвальчику, тут же в клубі. Олександр Іванович був в ударі, аж світився весь од радості, сказав, що от-от закінчить роботу над романом «Народжується місто», розповідав сюжет. Зустрічі з будівельниками, які зводили житлові квартали біля споруджуваного велетня — ХТЗ, наснажили письменника, дали йому животрепетну тему. Мов жива, поставала переді мною Таня Кааб, рішуча й незламна. Здавалося, наче дзвінко лунає її голос в цьому невеличкому ресторанному залі, немов навколо нас юрмилися робітники, обурені нестачею будівельних матеріалів.

Я побачив, що Олександр Іванович в полоні нової теми. Це вже інші обставини в житті Радянської країни — славнозвісна перша п'ятирічка. Це вже зовсім не ті люди, що заселяли сторінки перших збірок оповідань. Обрії політичної свідомості трудівників розширились, вони взяли близько

до серця гасла партії про індустріалізацію. І ці нові явища у психології трудівників малював письменник...

Вечері я сидів у вагоні мов зачарований, не звертав уваги на сусідів, що вовтузилися біля столика, вечеряючи. Розмова з досвідченим автором широко відомих книг ввела мене вперше, як прийнято висловлюватися, у творчу лабораторію письменника, змусила замислитися: мабуть, слід придивитися, як інші літератори працюють, повчитися в них. А в вухах звучав приглушений голос Олександра Івановича, який спочатку нагримав за те, що я облишив спробу видати першу збілочку, а потім підбадьорив:

— Дерзайте, земляче. Зараз ви відмовились. Але ж ви повинні писати. Сьогодні невдача, ви самі не схотіли видати свою книжку, забрали рукопис назад. Може, й правильно зробили. Це добре, коли автор такий вимогливий до себе. Придивляйтеся до життя — і неодмінно пишть. Почитав ваші сторінки і бачу, що вмієте писати. Гадаю — ми ще зустрінемося на цій стежці.

...Це було зовсім несподівано. Москва. Січень 1943 року. Йду вулицею Горького. Зима тоді видалася винятково лютою — і снігу багато, і морози. Підстрибую, нікого не бачу. Хтось смикнув за ремінець польової сумки. Оглянувся — Олександр Іванович у чудернацькій шапці, схожій і на картуз, і на капелюх.

— Земляче! Вітаю!

Схопив мене в обійми. А я відразу випалив, що вчора читав його оповідання «Батько», опубліковане тижнів два тому в газеті «Гудок», випадково побачив цей номер на столі у знайомих. Це розповідь про трудовий подвиг залізничників у Великій Вітчизняній війні, з середовища яких виїшов і автор. Мимоволі пригадався Красноград, депо, де колись на занятті політгуртка я бачив старого машиніста, подібного до героя оповідання Мартина Прокоповича. Та і сам «залізничний пейзаж», мабуть, змальовано з крас-

ноградської «натури», що назавжди лишилася в пам'яті письменника.

У перші хвилини поговорили про спільних знайомих і, звичайно ж, про Харків. А потім Олександр Іванович спитав:

— Мабуть, на Тверському були?

Він угадав — я йшов з близького всім українцям, хто був тоді в Москві, будинку по Тверському провулку, 18. Тут містилися Центральний Комітет КП(б)У та уряд України, тут був Український центральний партизанський штаб.

Розпитував мене — куди посилають, що роблю, про літераторські справи. Я не міг нічого докладно відповісти, бо не знав, куди ЦК відрядить.

І хоч був тривожний воєнний час та сутужно з харчуванням, кожна людина в будь-яких обставинах завжди чимось хотіла відзначити прийнятну зустріч. Тож і я запросив Олександра Івановича на «чашку кави». Він знизав плечима — куди, яка кава? Та за хвилину зрозумів. Ми опинились, як на сьогоднішню термінологію, у «комерційній забігайлівці». Була така на вулиці Горького (тепер там, якщо не помиляюсь, парфюмерний магазин). Обслуговували в цій установі блискавично, і черга рухалася безупинно, як на ескалаторі метро. Це, власне, було єдине в той час місце, де я міг почастивати товариша, бо магазини не торгували, а «давали» повсюдно продукти за талонами, в тому числі і в їдальнях та ледь животноючих ресторанах, а тим паче хліб, що його відпускали по триста чи чотириста грамів на добу. В цій же забігайлівці, хоч і за скаженими цінами (це був один із засобів мобілізації коштів на воєнні потреби) відвідувачі одержували якихось п'ятдесят грамів горілки і химерний малогабаритний бутерброд. Ми зробили два заходи і здобули цілковиту насолоду, запаливши на десерт цигарки. Та головне полягало не в цьому експромтному хлібосольстві — ми втішалися несподіваною зустріччю.

За неписаними правилами наших завсідних розмов, Олександр Іванович знову (вже в котрий раз!) запитав, над чим я працюю, чи скоро вже моє письмо втілиться в книгу. Це було черговим нагадуванням і водночас благословенням старшого товариша. Його неодноразові натяки стали тими поштовхами, які все ближче підводили мене до здійснення давнього заповітного бажання — випуску першої книги.

Через кілька днів я шкодував, що не бачив Олександра Івановича при від'їзді з Москви. А виїжджали ми в кінці січня з Ржевського вокзалу, як сказав на пероні голова Ради Народних Комісарів України Л. Р. Корнієць, першим урядовим поїздом на Україну (і взагалі першим пасажирським поїздом після початку вигнання з України фашистів). Тоді вже було визволено кільканадцять населених пунктів Ворошиловградської області.

Ми рухались в напрямі Харкова, спершу поїздом, потім автотранспортом. Згадавши про розмову з Олександром Івановичем, я з дороги, користуючись люб'язністю працівників польової пошти 2016 на Воронезькому фронті, надіслав йому листа-трикутника, де, зокрема, написав, що скоро побачу будинок «Слово». З цього прозорого натяку, зовні абсолютно невинного, Олександр Іванович мав зрозуміти, що мене відряджено до рідного йому міста, де пройшла його неспокійна молодість і про яке він так задушевно говорив під час нашої московської зустрічі.

Це одне нагадування почув від Олександра Івановича наприкінці 1943 року вже у Харкові.

І, зрештою, нагадуванням надійшов кінець. У 1943 році Олександр Іванович першим поздоровив мене з виходом моєї «ластівки», як він назвав книгу «Львівські оповідання».

А на 2-му з'їзді письменників України багатозначно запитав:

— А далі що?

Тепер я міг певно сказати, що закінчую роботу над історичним романом.

Наступного року нова зустріч, спершу заочна. У березні одержую листа від Ірини Вільде: «Вітаю і завидую. «Данило Галицький» отримав прекрасну рецензію від Копиленка... Ірина Вільде. 23.III, в дорозі до Кисловодська».

Це значить, що рукопис мого роману потрапив на рецензію до Олександра Івановича. А я й не знав про це.

Згодом, коли сталося так, що люди, які зголосилися редагувати роман, маринували рукопис і відмовилися від редагування, мотивуючи це перевантаженням,— мій твір опинився у Олександра Івановича. Видавництво «Радянський письменник» доручило редагування йому. Про кращого редактора я й не мріяв.

У зв'язку з цим я не раз приїжджав зі Львова до Києва. Тепер наші розмови стали цілком професійними. Йшлося про конкретну річ — великий за обсягом роман, а не про побажання дерзновенніше братися за перо. І якими ж приємними були розмови з Олександром Івановичем як з редактором! Він, талановитий письменник, літератор з величезним досвідом, виявив ґрунтовну обізнаність з історією Київської Русі і змушував мене перевіряти ще і ще раз якісь деталі і факти, відточувати фрази, шукати вагоміші слова. То раптом скаже:

— А занотуйте і з'ясуйте, чи були Північні ворота в Києві.

То, повторюючи вголос місце з роману, почне говорити про мовні нюанси і зауважить:

— Подумайте, що тут буде краще — хуртовина чи заметіль? Вслухайтесь, як звучить.

Перший автограф на романі, звичайно,— Олександрю Івановичу. Цього разу він ні про що не нагадував, а, обнявши, сказав:

— Хай щастить вам, Хижняче-земляче!

А я пригадав йому його слова з невеличкої замітки у харківському «Універсальному журналі» (що його звали просто — УЖ). У 1929 році на шпальтах цього журналу Олександр Іванович писав, що найцікавіша штука на нашому світі людина, що життя завжди було й буде цікавіше за літературу, і втілювати життя в творчості дуже важко.

Він поглянув на мене з-під отих, усім нам знайомих настовбурчених брів-острішків і лукаво запитав:

— Згодні з цим?

— Цілком, дорогий земляче!

*Богдан
Чалий*

**СЛОВО
ПРО СТАРШОГО ДРУГА**

Доведеться слово своє про Олександра Івановича Копиленка розпочати з невеличкої мандрівки у власне дитинство. Саме тоді я познайомився і з самим письменником, і з його творчістю, щоб полюбити назавжди цю привітну, щедру на добро людину.

Він був у розквіті сили й слави, часто друкувався в газетах та журналах, про нього багато писали. А я в ту пору, сільський п'ятикласник, мчав до школи тихими прохолодними ранками з острахом у серці, що знову спізнююсь. Спітнілий, прибігав за кілька хвилин до початку занять. Страшенно хотілося пити. Добре, коли першим уроком ішла історія. Можна було нахильці випити молока з літрової пляшки. Абсолютно легально на очах у вчителя. Наш історик, Михайло Іванович, дозволяв усім, хто на «відмінно» вчить історію, спокійнісінько дудлити на його уроці принесене до школи молоко. Директор тільки дивувався, як пощастило вчителю так здорово підтягнути клас по історії. Майже в усіх значилося в журналі «дуже добре». Пляшки з молоком здіймалися над партами, як велетенські білі чорнильниці.

Маленька школа гула, як перенаселений вулик. Вчилися у дві зміни. Взимку на останніх уроках запалювали

гасову лампу. Даремно викладач німецької мови стріляв по нас чудними дієсловами. Як горохом об стінку! Й на думку нам не спадало, що знадобиться потім в житті бодай одна іноземна. У веселій напівтемряві буяло язичьке життя, далеке від затвердженої Наркомосом шкільної програми. Обговорювалися бойові епізоди та вісті з фронтів громадянської війни в Іспанії. Хтось наспівував про Гвадалахару на власні слова. Ми замальовували в зошити план Мадрида й читали один одному вірші. Коля Воробей на останній парті одверто грав із другом у шахи. Коли вчителеві особливо набридав шум, він обводив клас каламутним поглядом, хрипко промовляв: «Солодкий! Ти знову пустуєш? Ставлю тобі нуль з поведінки!» Мода була така, за кожне порушення дисципліни учневі ставився у журналі бублик. Найтихіший серед нас, хлопчина із сусіднього села Солодкий, діставав їх рекордну кількість. Справа в тому, що викладач німецької пам'ятав лише його прізвище. Щоразу Солодкий зривався на ноги, щоб опротестувати черговий нуль, але тут же сідав під гомеричний регіт розгармидженого класу. Загалом і вчилися ми непогано, і любили вчитися. Лиш дисципліна перебувала в дещо первісному стані.

Так тривало до тієї пори, поки Бегма Дуня, великоголова дівчинка з білими кісками, не принесла до школи книжку, яка потім довго була для нас більше, ніж класним керівником. Пригадую, Бегма Дуня вигукнула тоді:

— Прочитайте, шибайголови, як люди живуть на світі, за що жорстоко борються. Громадяни ми чи не громадяни?

Не вірилося, що є у природі книжка, здатна втрутитися у могутню шкільну стихію. Я прочитав на обкладинці: «Олександр Копиленко. Дуже добре». Так відбулася перша зустріч із письменником.

Клас проковтнув із захватом, з насолодою цю неймовірно правдиву, пронизану поезією боротьби, пафосом

навчання, бадьору й веселу, як сто чортів, книгу. Йшлося в ній про тогочасну школу. Так влучно про школярів тридцятих років ніхто ще не писав. Опукло, із знанням характеристик і обставин. Дехто висловив навіть припущення, що під псевдонімом «Копиленко» ховається хтось із наших вчителів. Та Микола Коба, уславлений на всю школу книголюб, тут же розповів нам біографію Олександра Івановича. Сумнівів не було, такий письменник існує. Це підтвердив і Микола Олійник, юний поет і філософ, який вчитав у газеті, що є й продовження повісті «Дуже добре», новий твір письменника — «Десятикласники».

До Києва за «Десятикласниками» помчав гінець. Столицю відділяло від нашого села якихось шістдесят кілометрів. Але автобус ще не ходив. Підводою долали дванадцять кілометрів до Мотовилівки, а там, через Півні — поїздом. Така подорож здавалася неабиякою подією. Гінець повернувся ні з чим. З'ясував лише, що книга друкується, а може, тільки пишеться. Прочитали ми «Десятикласників» пізніше, з неменшим захопленням, ніж «Дуже добре». Завдяки Копиленкові шкільна запорозька вольниця раптом глянула на себе стороннім гострим оком. Більшість ніби вперше усвідомила, що учнівська праця кожного з нас є часткою труда Радянської країни.

Минули десятиріччя від тої пори, а я часто згадую Кіру та Аркадія, Максима Ковалю та зворушливу Руфу. Чи вони тільки з книги, чи справді вчилися зі мною у незабутній Бишівській середній школі? Знову перечитую обидві повісті. З непослабним інтересом читаються, ніби щойно написані. Живуть вони й житимуть у літературі, поки існує на світі радянська школа. А вона — вічна.

У цій школярській епопеї, крім на диво жвавих дитячих характеристик і чудово опрацьованого сюжету, приваблює масштабність розповіді. Переважну більшість подій обмежено нібито шкільними стінами. Що тут, здавалося б, особ-

ливого? Вчаться діти, переборюють традиційні та одвічні конфлікти — між необхідністю вчитися й цілком природним для цього віку бажанням погратись, розважитися. Та письменник уникнув камерності. Бойова дійсність перших років боротьби за соціалізм вітром вривається до кожного класу. Ніби вчора повернулися батьки з фронтів громадянської війни. Вчаться працювати й розпізнавати ворога за нових умов. Відбудовують господарство. Разом з підростаючим поколінням осягають те, що владно виростає з-під робочих рук. Шаленіють у запіллі непмани, спілкуються з попутниками. Використовується кожен промах молодих зодчих нової системи. Недруги мріють про реставрацію капіталізму. Класова боротьба стрясає сім'ї, пронизує школу. Ось вам життя в усій його складності, навіть трагедійності, але з точним визначенням провідних перемагаючих тенденцій. Світлою силою соціалізму виступають діти, герої обох Копиленкових повістей. Й між ними виникають обставини боротьби. Дехто потрапляє під ворожий вплив. І дитячі конфлікти бувають класово жорстокими! Та потім усіх без винятку захоплює широко розгорнутий комсомолом піонерський рух, вміло спрямований вчителями-комуністами.

Олександр Іванович Копиленко чи не перший у радянській літературі відтворив і дав на моральне озброєння школярам республіки своїх чесних, безмежно відданих комуністичній справі юних героїв. З таких виростили молодогвардійці. Саме такі зламали хребет фашизмові героїзмом Матросових, Космодем'янських, Чайкіних. Щось символічне й надзвичайно тепле несла в собі дружба двох улюблених письменників радянської дитвори — Олександра Копиленка й Аркадія Гайдара. Вони не раз зустрічалися в Києві та Москві. Олександр Іванович любив розповідати про свого друга різні веселі історії, якими рясніють біографії обох доброславних життелюбів.

Та повернімося ненадовго знову до Бишівської середньої школи. Після зустрічі з Копиленковими героями нам явно почало щастити. У клас прийшов новий керівник, маленького зросту вчителька Марія Іванівна Фатюк. «Десятикласників» ми читали вже разом з нею. Що то була за симпатична жіночка, Марія Іванівна! І владна, і разом з тим ласкава. Обличчя її прикрашали чорні, якоїсь дивної форми брови та дві ямочки, коли посміхалася. Ми цінували цю посмішку, бо вчителька нею не зловживала. Найціннішим було те, що Марія Іванівна принесла у наш клас любов до поезії, до рідного слова. Де й узявся літературний гурток, в якому читалися власні «спроби пера», обговорювалися прочитані книги, виникали гарячі дискусії. Цікаво, що Марія Іванівна всіх нас заохочувала й до малювання. Утворився літературний журнал, який ми гуртом ілюстрували як тільки могли. По клітинках вчилися малювати Т. Г. Шевченка, О. С. Пушкіна, М. М. Коцюбинського, Івана Франка. Запам'яталися таким чином на все життя дорогі риси визначних діячів світової культури.

Якось у травні районна газета «За більшовицькі колгоспи» опублікувала вірші гуртківців та ще й з портретами авторів. Кучерявився чубчиком Микола Олійник (той самий, що пише зараз товсті повісті та романи), злякано посміхався Микола Коба (геройським був партизаном, убили його поліцаї у 1942). Серед хлоп'ят пізнав я і власне зображення. Не всі кліше виходили тоді вдало, якби не підпис, можна було б і не повірити. Носилися з тими газетами, поки не розсипалися вони в порошок.

А літературний гурток набирав сили. Писали ми вірші про любов та на древньогрецькі міфологічні сюжети. Найбільше ж — про папанінців та челюскінців, про Північний полюс, про Радянську Армію та республіканців Мадрида.

Зненацька прийшла телеграма з Києва. З неї вкрай переляканий директор школи дізнався, що слід відрядити до

столиці, у Наркомос (до самого товариша Затонського!) учня п'ятого «В» класу Чалого Богдана.

Це була робота нашої Марії Іванівни. Потайки передрукувала мої віршики на райкомівській машинці й надіслала їх на оголошений Наркоматом освіти літературний конкурс. Участь у ньому брали школярі всієї республіки.

На воза підсадив мене сам завпед. Я тихо тремтів, проklinав у душі і вірші свої, і жорстоку Марію Іванівну. Боявся, що критики можуть навіть відлущувати в Києві за невдалі рядки.

До Наркомосу з вокзалу дійшов пішки, щоб не сідати в трамвай. І запізнився на засідання, де журі оголошувало наслідки конкурсу. Певно, й не пішов би до зали. Зненацька відчув на своєму плечі теплу чиюсь руку. До мене схилилась людина вище середнього зросту, кремезна, з пелехатими бровами, русявим йоржиком волосся. Цей добрий велетень простягнув руку і просто сказав: «Копиленко, Олександр Іванович. Звідки ти? Учасник конкурсу? Як тебе, хлопчику, звати?» Я коротко доповів. І стало зовсім нестрашно. Олександр Іванович обережно прочинив двері. Удвох ми припали до шпарки. Він пошепки пояснював: «Бачиш, хто на трибуні? Максим Рильський. Він, і Ляоня Первомайський, і я — працювали в журі конкурсу. А знаєш, хто отой сивочолий, гарний такий чолов'яга? То, брате, сам народний комісар освіти Затонський. Всі ваші вірші перечитав. А знаєш, скільки в нього роботи? Ого-го! Уславлений революціонер, Леніна бачив, колишній пастух. Слухай-но, давай заприятелюємо. У нас вийде. Я теж скрізь запізнююся».

Під час перерви Олександр Іванович кудись зник. Досі дивуюся, як він розшукав мене в цьому дитячому вирі. Він усе з'ясував і тепер весело поздоровив бишівського школяра із третьою премією — безкоштовною подорожжю до

Ленінграда. Виявляється, він уже знав особисто усіх премійованих. Почав і мене з ними знайомити.

Театрально простяг довгопалу десницю і смішно ворухнув носом Юрко Тимошенко, учень дев'ятого класу якоїсь полтавської школи, автор вінка сонетів. Він одержав першу премію й умлівав од щастя. Поряд із майбутнім Таракунькою сгояв задерикуватий хлопчик, Іван Цинковський. Усіх перебивав, щось починав розповідати, але його ніхто не слухав. Осторонь у задумі стояв Михайло Ігнатенко, малий сором'язливий школярик. Опецькуватий хлопчина читав вірша самозосередженому Колі Руденкові. То був Олександр Золотушкін, киянин, якому явно не пощастило з прізвисьцем. Вже тоді я почув у коридорі афоризм, що явно лежав на поверхні: «Від Пушкіна до Золотушкіна».

Нас приймав нарком Затонський. Довго розповідав про своє дитинство, розпитував кожного з нас про школу, про вчителів. Понад годину тривала розмова. Господар не поспішав вирядити нас із свого просторого, повного людей кабінету. Відчувалася справжня зацікавленість у наших ділах. Здається, й ми розговорилися. Розповідали наркомові різні свої дитячі історії та пригоди. Він умів подякувати щирим сміхом, ласкавим словом. Пам'ятаю, од хвилювання у всіх нас горіли вуха. Але було так хороше, так затишно в гостях у незабутнього наркома.

Олександр Іванович Копиленко приїхав проводити нас на вокзал. Премійовані їхали до Ленінграда під керівництвом Миколи Шевчука, студента-заочника, який вчився і працював тоді робітником на «Арсеналі». Нині Микола Григорович — професор Київського інституту культури. Часто згадуємо разом з ним ту незабутню подорож.

Олександр Іванович Копиленко просив завітати після повернення до нього додому. Але всі ми так потомилися од переповненої враженнями поїздки, що кожен ледве ноги дотяг до рідної хати.

Удруге я зустрівся з Олександром Копиленком вже після війни. Здибалися у Спідці письменників, що містилася на вулиці Ворошилова. Я щойно повернувся з армії. Швендяв по Києву в кирзових чоботях та фронтівій шинельці. На голові стирчала кубанка, подарована старим осетином під час боїв за Орджонікідзе.

Олександр Іванович удав, що пізнав мене, страшенно зрадив. Затяг до їдальні, де пахло пивом і вінегретом, цією фундаментальною закускою післявоєнних років. І зажадав повної сповіді про суворі військові роки. Його цікавили фронтіві друзі й штурм Берліна, в якому й сам письменник гостював колись як турист ще в двадцяті роки, а потім як військовий кореспондент був у квітні 45-го. Йому приємно було розповідати, бо він умів слухати. Я дізнався од нього, що працює над повістю «Лейтенанти».

З того березневого дня, пронизаного щебетом горобців, переораного весняними ручаями, стали ми зустрічатися все частіше. Завжди привітно приймала нас у Копиленковій хаті дружина письменника Цецілія Михайлівна. На столі виникав оселедець з олією, сало з цибулею і картопля в мундирах. А квартира дзвеніла пташиними голосами. Тут зимували в клітках і вільно літали по кімнаті численні щиглики, чижі, червоногруді снігурі, лепері, шпаки, навіть перепілки. Часто зупинялися перехожі на вулиці Лєніна, прислухалися. Що за мана? Сніг надворі, а десь недалеко перепел підпадьомкає.

У неділю, о сьомій ранку, Олександр Іванович їхав на Житній базар, де в тісному закапелку торгували птаством. Копиленко вміло вибирав найкращих, купував птахів десятками, ніби збирався засновувати птахоферму. Просто він дуже любив цих маленьких невірників, жалів їх, що так необачно потрапили в сильця. А купував для того, щоб створити цим чижикам і щигликам королівські умови для зимівлі у тимчасовій неволі.

У ту пору в Спільці письменників шанувалося полювання. Склалося бойове мисливське товариство, очолене нашим славним Тартареном — Федором Юрійовичем Маківчуком. Під його сталевим командуванням щотижня вирушали в путь: Остап Вишня, Леонід Новиченко, Петро Дорошко, Іван Стативка, Анатолій Дрофань і автор цих рядків. Машин ні в кого не було. Сідали в перший-ліпший поїзд, везли десь кілометрів за шістьдесят від Києва. А там — піхтурою ще кілометрів надцять. Чесно признатися, ми не завдавали значного збитку лісовій звірині та пернатому царству. Але про ті зустрічі, про мисливські зорі ще треба писати й писати. Зрідка знаходив час для такого відпочинку й Максим Тадейович Рильський. Хоч їздив мало, перевантажений роботою, та завжди гаряче цікавився нашими мисливськими успіхами й говорив про них з властивою тільки йому чарівною іронією.

Я прагнув залучити до польовничого діла й Олександра Івановича Копиленка. Взагалі-то він числився справним мисливцем. Тримав рушницю завжди начищеною, загорнутою в чисті ганчірки. «Пищаль» у нього, що й казати, була добряча. А в ящиках лежало бог його знає скільки набоїв. Цілий арсенал. Щосуботи Олександр Іванович клявся страшною клятвою, що неодмінно іде з нами. Пропали зайці та лисиці! Ми даремно чекали його на вокзалі морозяними світанками. Не приходив, кудись зникав і на дзвінок телефонний не відповідав. За час нашого знайомства лише двічі бачив його з рушницею за плечима.

Випросили ми якось у ЦК комсомолу «газончика» й почали штурм молодого сосняку в районі Рудиків. Тоді це здавалося справжньою глухоманню, бо дорогу на Конча-Заспу ще тільки-но збиралися прокладати.

Копиленко зник вже на початку бойової операції. Гуртом довго його розшукували. Нарешті знайшли в густому

хвійняку. Сидів собі на дубовому пеньочку й покурював. Спостерігав, як дятел вигарцьовує по стовбуру сосни. Милувався природою. День був напрочуд погожий. Білий від паморозі, голубий від спокійного чистого неба.

— Що ви робите, Олександр Івановичу, що з вами?

— Рушницю шукаю!— мовив Копиленко і навіть не посміхнувся.

Він і справді притулив «пищаль» до якоїсь сосни. Та забувся, до якої саме. А знайшли рушницю зовсім випадково. Біля машини, де й починали полювання.

— Не вийде з тебе мисливця, Сашко!— похитав головою Остап Вишня.

— Хай рушниця сама на полювання ходить!— додав Маківчук.

Ще раз поїхав з нами Олександр Іванович, на качок. На відкриття сезону. Чекали цього дня, бачили його й уві сні. Збиралися в «Перці», вирішували заздалегідь, куди їхати, де найбільше тої гемонської качки. Чекали на нас розкішні луки, милий посвист куличків, легкий туман над очеретом. Розкішна тепла ніч під свіжою копицею...

Олександр Іванович взяв із собою мисливського собаку. Пес вилежувався в кабінеті і в гадці не мав, що має якесь відношення до полювання.

Рушили під Старосілля. Знамениті місця! А яке болото, сам би у ньому жив, якби качкою народився! Влаштувалися під копицею, щоб на світанку й бабахнути. Маківчук розгорнув ряденце. Дав наказ приступити до щедрих дарів української осені. Контролював, щоб кожен виклав на стіл свою мисливську пайку, а головне — чарку. Тільки сам Маківчук не поспішав запускати руку до власної торбини. Та ось і він розгорнув сидора. Ми побачили, як він зблід. Що сталося? Може, в мішок заліза гадюка, бо друг наш якось дивно трусив рукою.

— З'їла. Таку буженину з'їла, падлюка! — нарешті ми почули від нього. Славний редактор «Перця» зірвався на ноги і швидко склав рушницю. Ми побігли за ним. У ярку біля озерця Копиленків пес доминав здоровенний шмат м'яса. Вдячно крутив хвостом, а ми як скажені реготали. І сміх той був куди смачнішим за втрачену буженину.

— Уб'ю! — кричав Маківчук, ліпший друг усіх мисливських собак. Він сам засмажив це м'ясо, щоб нас од душі почастувати.

— Продавай рушницю, Сашко, а пса подаруй Маківчукові, — радив Остап Вишня.

Інша справа — рибальство. Тут Олександрові Івановичу по-справжньому щастило. Їздили ми з ним на Ірпінь, ще не знищений бездарними прожекторами. Дивна річка дзвеніла студеною водою через ліси та пасовиська. По берегах — казкові трави. А риби, а птиці! Пригадую, на зустрічі з природою Копиленко завжди виходив як на свято. Любив походити лужком-бережком. З рюкзаком за плечима. Добрячі щуки не минали його блешню, мов хтось цю залізячку вертку медом понамазував. Неабияка насолода тягти з води здоровенного окуня чи аж зелену від люті щуку.

З'явилась на світ чарівна серія Копиленкових оповідань із життя природи: «Як вони поживають». Про птахів та звірят.

Письменник давно почав писати для дітей. Ще у 1923 році, після першої прозової книжки «Кара-Круча» опублікував свого симпатичного «Юрка». В душі він був завжди тонким педагогом. Він зрозумів, як важливо після жорстокої війни поговорити з дітьми про дивовижну красу і ласкавість природи. Милі перлинки із циклу «Як вони поживають» завжди будуть окрасою нашої дитячої літератури.

А ще через деякий час зачарувала нас «Хата Хлопчика-Мізинчика». Це справжня казка, хоч плюскотіла в ній досить сувора повоєнна дійсність. Відбудовувалась, загоювала рани рідна земля. Часом бідувала, терпіла нестатки. Багато лишилося сиріт. Особливої ласки потребували діти, славні хлопчики-мізинчики, позбавлені іграшок, дитячих книжок.

Я завжди захоплювався виступами О. І. Копиленка перед дітьми. Такі зустрічі мали особливе значення, заміняли нестачу книжок. Живе слово письменника сприймалося дітьми, як справжнє чудо. Виступати Копиленкові було важко, боліло горло. І все ж він досить часто приймав запрошення шкіл та дитячих будинків. Говорив з дітьми просто, щиро, тримався природно, як з рівними, без будь-яких присідань та оглядів на «специфіку». Він тонко розумів дитячу психологію, відчував і розумів усю складність повоєнного дитинства.

У дворі він водив дружбу з численними хлопчиками. Дарував їм книжки. Возив на пташиний базар, прагнув чимось добрим зацікавити. Підгодовував тих дітей, яким це було вкрай необхідно. Кілька разів я був свідком сердечних бесід письменника з дуже складними дітьми, які вже по-справжньому крали, кинуті батьками напризволяще. Багатьох він врятував од падіння. І зараз декого з них зустрічаю на вулиці. Зовсім не схожі ці добре одягнені солідні дяді на мурзатих письменникових вихованців.

Часто ходили ми з Олександром Івановичем до Софії та в Києво-Печерську лавру. Він блискуче знав і дуже любив історію. Розповідав про стародавній Київ, ніби довго в ньому жив. Досі лежить на моєму столі блискучий шматок древньої смальти, подарований мені улюбленим письменником. Він здається мені чарівним, цей шматочок Київської Русі, бо його торкалися натруджені руки великих майстрів.

Іноді завертали з Копиленком на Євбаз, де нуртувало темне людське море. Олександр Іванович пошукував на товчку стародавні карафки та склянки. Як поему, читав він історію українського скла. Знав її, збирав і досліджував.

Довгі роки був Олександр Іванович головою ради письменницького клубу, активно працював у видавництві «Радянський письменник», входив до редколегій кількох дитячих журналів. Гаряче приятелював з літературною молоддю, з технічними працівниками апарату Спілки письменників. Громадських обов'язків було більше, ніж досить. У Спілці точилися бурхливі дискусії. Багатьом письменникам, навіть дуже шанованим, перепало від преси. Іноді з перехльостом і дуже образливо. У принципових питаннях письменник займав чітку, партійну позицію. І сміливо ставав на захист несправедливо покривджених політичними інтриганами і кар'єристами.

Один час дехто громадив хмари й навколо нього. Аматори літературних скандалів підготували сенсацію — лютий розгром обох повістей — «Дуже добре» й «Десятикласників». Виступ готувався у «Комсомольской правде». На щастя, ми своєчасно дізналися про це, дружно зірвали замах на чудові твори. Товариші з «Комсомолки» повірили нам, а не наклепникам.

Оптиміст, життєлюб, він зневажав тимчасові прикрості. П'ятдесятиліття О. І. Копиленка за святковим столом ми відзначали утрюх: сам ювіляр, його дружина і автор цих рядків. Пізніше зайшли Максим Рильський та Юрій Дольд-Михайлик. Подзвонив Юрій Смолич та ще кілька друзів. А нам було надзвичайно весело у той вечір за картоплею в мундирах, за склянкою купленого на базарі молдавського вина.

Я щасливий, що рекомендував Олександра Івановича Копиленка і в кандидати, і в члени Комуністичної партії Радянського Союзу. Але чому саме до мене, молодого

письменника-комуніста, звернувся тоді визначний майстер літератури ? Так, ми дружили й розуміли один одного. Були одностайними. Пізніше я зрозумів, що особливо дорожив О. І. Копиленко моєю приналежністю до фронтового покоління, дитинство якого теж гартувалось, як сталь, у буремні тридцять роки. Він легко міг уявити мене школярем в оточенні дорогих його серцю юних героїв. По суті, мені випала честь благословити письменника в партію від імені бишівських школярів і фронтових друзів, від імені читачів і дійових осіб його прекрасних книжок.

О. І. Копиленко дуже пишався тим, що став комуністом. До останніх днів життя з честю носив це високе звання. Служив рідній партії словом і ділом, усім своїм гарячим копиленківським серцем.

*Полікарп
Шабатин*

ЩИРА ПОСМІШКА

Не всяку людину можна бачити із щирою посмішкою. В одних вона удавана, в інших її ніколи не буває, а в деякого, щирого серцем, доброго душею, чистого помислами, мужнього, вольового, посмішка — дзеркало його душі, це та велика краса, яку не кожен має.

Навесні 1946 року, після демобілізації з армії, я приїхав до Києва продовжувати навчання в університеті ім. Т. Г. Шевченка. Прописався на площі домогосподарки, де жила і сестра Одарка, біля Сінного базару, вхід з двору на горище. Тісно, брудно, але не на вулиці. Наступного дня пішов шукати роботу. В усіх райвно мені відмовили через відсутність закінченої вищої освіти. Резонно і законно. Зайшов я до Спілки письменників (вона тоді займала приміщення по вул. Ворошилова, 3) не роботи просити, а так, щоб засвідчитись, бо я і в армії писав вірші. Розгомонілись. Клубу письменників потрібен директор. Перед війною я вчився у культосвітньому училищі в Олександрії. Нас готували саме для цієї роботи. Запропонували мені. Я погодився. В залі клубу було напівпорожньо. Під стінами стояли довгі дерев'яні лавки, як у хатах-читальнях часів двадцять восьмого — тридцятього років. Голова ради клубу Олександр Іванович Копиленко порадив поїхати у Кроле-

вещь і, по домовленості попередній, привезти сотні із дві стільців. Я поїхав. Незабаром, з трудом правда, привіз стільців і крісел. Почали проводити творчі вечори, зустрічі, засідання секцій, обговорення нових творів, збори, дискусії.

Щовечора збиралися літератори. Олександр Іванович — жвавий, говіркий, бадьорий, непосидючий — дбав про те, щоб клуб став тим місцем, де письменник міг би почути слово про свій твір. Очі в нього пильні, погляд доброзичливий, з обличчя весь час променіє доброзичлива, щиро-сердна посмішка. Він чудовий співрозмовник. Пам'ять у нього дивна. Де він тільки не бував! А скільки було в нього зустрічей з літераторами Москви, Ленінграда, союзних республік. Особливо мені запам'яталися розповіді Олександра Івановича про зустріч з Олексієм Максимовичем Горьким.

— Не було б Горького, не було б і Макаренка. «Педагогічна поема» стала нашою радянською класикою тільки завдяки підтримці Олексія Максимовича. А як гальмували вихід книги Миколи Островського «Як гартувалась сталь»? — ніби запитуючи, продовжував Олександр Іванович. — Ніхто не зміг побачити в цій книзі прообразів героїв майбутньої війни, а Олексій Максимович побачив. То була велика людина.

Він часто згадував про роботу Першого з'їзду письменників СРСР.

Вболіваючи за роботу клубу, Олександр Іванович регулярно скликав раду клубу. На її обговорення виносились плани роботи, підготовка до проведення великих вечорів, зборів, зустрічей. Мені запам'яталися його слова:

— Слухайте, товариші, наше з вами завдання полягає в тому, щоб сприяти, організовувати, допомагати в роботі секцій. Що це за Спілка без роботи секцій? Полікарпе Юхимовичу, щоб кожного місяця секції засідали не менше двох раз. Так! Оповіджайте, нагадуйте, шліть запрошення,

оголошуйте, але щоб двічі й не менше! За сезон (малось на увазі з вересня по травень) секція зможе заслухати півтора десятка письменників, обговорити їхні твори. А якщо всі секції взяти — то це біля сотні творів!

— Олександрє Івановичу, це багато...

— Нічого, нічого. Хай половину зроблять, і то добре. А наше завдання — боротися за сто.

На практиці сто не бувало, але доброї півсотні виходило.

Мені добре запам'яталися регулярні засідання секції драматургії, якою керував глибокошановний, тендітний, малоговоркий Іван Антонович Кочерга. Він завжди приходив на засідання секції з нотатками про прочитаний твір. Поділовому, спокійно, допізна йшла творча розмова.

На одному із засідань ради клубу було внесено пропозицію запросити до клубу письменників Героя Соціалістичної Праці, директора Інституту електрозварювання Євгена Оскаровича Патона.

— Ви поїдьте до нього — від імені ради клубу запросіть на зустріч. А перед цим за кілька днів оголосіть, що така зустріч відбудеться. Надішліть усім письменникам запрошення. Це така людина, яка достойна найбільшої похвали. Ось побачите, вечір буде цікавим,— радив Олександр Іванович.

Я поїхав до Євгена Оскаровича в інститут. Сивий, з крупними рисами обличчя, спокійний, вольовий чоловік, Євген Оскарович прийняв мене ввічливо і ласкаво. Коли я розповів про мету мого приходу, він розвів руками і відповів:

— Ну що я вам розповідатиму? Про електрозварювання? Це ж не цікаво. Ну подумайте самі. Кого схвилюють наші суто технічні проблеми? Хіба що тих, які хочуть у своїх творах сказати про технічний прогрес. А таких, напевно, серед вас і немає? Ну, чесно?!

Я не знав, що відповісти.

— Ви про себе розкажіть,— вирвалось у мене.— Як ви ось стали таким визначним вченим, Героєм Соціалістичної Праці.

— Це не так. Не такий я вже визначний. А доля моя цікава. Я ж представник старої інтелігенції. Ще до революції був інженером, професором. Займався мостобудуванням. У революцію виїхав до Італії. Але невимовна туга за батьківщиною, відчуття непотрібності і даремності існування за її межами потягло мене до Радянської Росії. Так, додому. Моєму щастю не було меж. Я з головою поринув у роботу.— І він докладно розповів про будови, які ним і за його допомогою були здійснені.

— А потім війна. Наші танки на заклёпках не витримували німецьких гарматних снарядів. Мене викликали до Москви. Завдання стояло таке: спішно винайти надійну зварку, яка була б міцнішою од броні й захистила наших воїнів од ворожих набоїв. Ми не спали ночей, і така система зварювання під флюсом була нами винайдена. Настав день випробування. З Москви подзвонили, що на проводі Верховний Головнокомандуючий. Я підійшов до телефону. Він запитав, як ідуть справи, коли випробування. Я відповів, що зараз буде зроблений перший постріл. Він відповів: «Я чекаю біля телефону». Вибух. Броня вм'ята, а місце зварки — ціле. Я доповів. «Ще пробуйте». Попробували. Вм'ятина, а пробоїни жодної. Він нас поздоровив, попросив докладно повідомити про наслідки усіх випробувань. То була велика перемога. Танки Т-34 зварювались під флюсом і били ворога вщент. За це мені і присвоїли Героя. Багатьох нагородили орденами.

— Ось про це і розкажіть письменникам,— попросив я з радістю Євгена Оскаровича.

— Та воно якось незручно самому про себе. Якби хтось інший.

— А хто ж про вас краще знає? — перепитав я, боячись, щоб він часом не відмовився.

У затишній блакитній кімнаті клубу письменників зібрались літератори. Євген Оскарович прийшов зарані. Що значить, коли людина увесь вік була дисциплінованою! Він сидів за круглим столиком і поволі, спокійно розповідав про себе. Це була пам'ятна зустріч. Олександр Іванович був особливо задоволений, але я поскаржився:

— Малувато людей було. Всім же надіслано було за прошення.

— Нічого. Хто розумний, той прийшов, а недоумкуватих і непотрібно на такій зустрічі. Вечір чудовий.

Минув якийсь час. Олександр Іванович турбувався, щоб клуб відвідували всі письменники. Одного разу він сказав:

— От би нам запросити передовиків сільського господарства України на зустріч. Днями починається республіканська нарада. Вони всі будуть у Києві... Пашу Ангеліну, Федора Дубковецького, Макара Посмітного, Марка Озерного... Це було б цікаво. На таку зустріч всі прийшли б. Зв'яжіться з Міністерством сільського господарства, дізнайтеся, де вони зупинились, і запросіть.

За порадою Олександра Івановича, я домовився з Пашею Ангеліною, Федором Дубковецьким, Макаром Посмітним та іншими і запросив їх до клубу. Олександр Іванович сам їх зустрічав при вході. Дуже ввічливо, з широчю, притаманною лише йому посмішкою, весь час жартуючи, сиплючи компліменти, джентльменськи взявши Пашу Ангеліну під ручку, і повів на другий поверх, до кімнати біля сцени.

Почався вечір. Зала була переповнена. На зустріч прийшли Ванда Василевська і Олександр Корнійчук, Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Остап Вишня і багато інших. Олександр Іванович був як гостинний хазяїн цієї зустрічі. Особливою увагою користувалась Паша

Ангеліна. Її пристрасний голос, правдиві до болю слова, невичерпна енергія, якась незвичайна окриленість, запальність, вміння полонити слухача розповіддю всіх заворожили. Вона була втіленням найвиразніших рис нашого трудового колгоспного селянства: трудолюбства, подвигу, героїзму, самопожертвування. Олександр Іванович слухав її з найпильнішою увагою, аплодував гаряче, од усього серця. На її влучні дотепи сміявся нестримно, радіючи за великий розум цієї незвичайної жінки. Вона була не тільки невтомною трудівницею, а й блискучим оратором, глибоко переконливим агітатором і пропагандистом.

Закінчився вечір. У підвальному приміщенні був буфет. На той час бідний-пребідний. Але коли туди зайшли господарі: Олександр Корнійчук, Ванда Василевська, Олександр Іванович і багато інших письменників та гості на чолі з Пашею Ангеліною, без перебільшення скажу, там все було, сміялось, веселилось.

Олександр Євдокимович проголосив тост. Паша Ангеліна проголосила тост у відповідь, і вміть їхні уста злилися в поцілунку.

— Вандо, ти не ревнуй,— сказав Олександр Євдокимович,— це вся наша література обнімає і цілує своїх хліборобів-годувальників. Такі уста ми все життя повинні цілувати і милувати. Вони наша надія, вони наша опора!

Олександр Іванович був душею усіх зібрань, засідань, зустрічей. Він вболівав за кожний проведений вечір. А скільки клопоту було тоді, коли наші вельмишановні колеги письменники байдуже ставилися до проведення вечорів, іноді зовсім не відвідували клубу, а іноді по-панськи, бундючно, величаво дивилися на нас, думаючи, мовляв, трудіться,— захочу, прийду вчасно, буду слухати, ні— буду з товаришами голосно розмовляти під час зібрань, палитиму цигарку за цигаркою, даючи зрозуміти, що ваші старання для мене нічого не варті, я вільної професії діяч!

Як він ненавидів такої категорії бундючних діячів од літератури. Треба було бачити його і знати його великолюдяний характер.

Мої перші оповідання, вірші, а згодом і байки я показував Олександрові Івановичу. Він уважно читав, робив слушні зауваження.

Якось на Ворошилова, 3, де була раніше Спілка, Олександр Іванович порався біля свого трофейного «коня». Машина була підтоптана і потребувала постійного догляду. Я підійшов до нього, і в нас поновилася попередня розмова про мої оповідання.

— У вас є схильність до змалювання характеру людини. Це добре, але з мовою у вас справа не гаразд.

Він радив прислухатися до кожного слова, зважувати його можливості. Кожне повинно нести своє навантаження. Мені це добре запам'яталось.

Помер Олександр Іванович Копиленко. На похорон зібралися письменники. Я сказав тодішньому голові Спілки Миколі Платоновичу Бажану, що варто було б Будинок літераторів, головою ради якого беззмінно після війни був Олександр Іванович, назвати його іменем. Досі Будинок літераторів не має імені. І я свої пропозиції не знімаю, а, навпаки, гаряче підтримую її й сьогодні.

З М І С Т

<i>Копиленко Олександр. Коротка автобіографія . . . . .</i>	3
<i>Батров Олександр. Хай славиться парус! . . . . .</i>	7
<i>Бичко Валентин. Олександр Копиленко . . . . .</i>	16
<i>Біленко Зіновій. Друг піонерів . . . . .</i>	19
<i>Воронько Платон. Мій добрий Копиленко . . . . .</i>	25
<i>Городської Яків. Мій друг, мій брат . . . . .</i>	40
<i>Дашкевич Всеволод. Гідний вдячної пам'яті . . . . .</i>	43
<i>Дольд-Михайлик Юрій. Літературний пам'ятник сучасності . . . . .</i>	47
<i>Донець Григорій. З когорти славних . . . . .</i>	52
<i>Журахович Семен. Зустрічі з доброю людиною . . . . .</i>	63
<i>Збанацький Юрій. Олександр Копиленко . . . . .</i>	74
<i>Іванов Святослав. Зустріч з давнім другом . . . . .</i>	91
<i>Іваненко Валерія. Радіожурнал «Як вони поживають» . . . . .</i>	95
<i>Килимник Олег. Життєлюб . . . . .</i>	96
<i>Копиленко Любим. Про батька . . . . .</i>	102
<i>Крижанівський Степан. Очима трьох поколінь . . . . .</i>	126
<i>Литвиненко Валентин. Простий і людяний . . . . .</i>	129
<i>Макогон Іван. Неоціненний внесок . . . . .</i>	131

<i>Мартич Юхим. Здрастуй, Олександр Івановичу!</i>	136
<i>Моргаєнко Петро. Теплий, довірливий погляд</i>	176
<i>Моров-Стрілець Тамара. Нестримний</i>	181
<i>Негода Микола. Зустріч</i>	184
<i>Панч Петро. Спогад про друга</i>	186
<i>Паустовський Костянтин. Бережу вдяч- ну пам'ять...</i>	192
<i>Первомайський Леонід. З перших зус- тічей</i>	193
<i>Полторацький Олексій. Всіма любимий Сашко</i>	199
<i>Риженко Григорій. Письменник-педагог</i>	205
<i>Рильський Максим. Він умів бачити і слухати</i>	208
<i>Сенченко Іван. Мое знайомство з Олек- сандром Івановичем</i>	212
<i>Смолич Юрій. Копиленко</i>	221
<i>Сосюра Володимир. Іванові Сенченку</i>	242
<i>Тарновський Микола. Пам'ять про ньо- го залишилась глибоко в серці</i>	244
<i>Хижняк Антон. Земляк</i>	248
<i>Чалий Богдан. Слово про старшого дру- га</i>	257
<i>Шабатин Полікарп. Щира посмішка</i>	271

Про Александра Копыленко

Воспоминания

Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор *А. М. Макаров*
Художник *Г. Г. Головченко*
Художній редактор *М. П. Вук*
Технічний редактор *О. К. Бишенко*
Коректор *А. О. Холоша*

Здано на виробництво 19/II 1971 р.
Підписано до друку 11/ V 1971 р. Формат 70×108¹/₃₂. 8³/₄ фіз.-друку. арк.+ +5 вкл., 12,69 ум.-друку. арк., 12,49 обл.-вид. арк. БФ 25194. Тираж 3 000.
Зам. 5952. Ціна в оправі 69 коп.

Радянський письменник, Київ, бульвар
Лесі Українки, 20.

Одеська друкоофсетна фабрика Комітету
по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Дзержинського, 24.

